

Univerzitet u Beogradu

Filozofski fakultet

Igor Đ. Stojanović

SINKLEROV PRAKTIČNI EKSPRESIVIZAM

Doktorska disertacija

Beograd, 2024.

University of Belgrade

Faculty of Philosophy

Igor Đ. Stojanović

SINCLAIR'S PRACTICAL EXPRESSIVISM

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2024

Mentor: dr Aleksandar Dobrijević
docent
Univerzitet u Beogradu
Filozofski fakultet

Članovi komisije: dr Miljana Milojević
vanredna profesorka
Univerzitet u Beogradu
Filozofski fakultet

dr Stefan Mičić
docent
Univerzitet u Beogradu
Filozofski fakultet

dr Tamara Plećaš
naučna saradnica
Univerzitet u Beogradu
Institut za filozofiju i društvenu teoriju

Datum odbrane: _____

SINKLEROV PRAKTIČNI EKSPRESIVIZAM

Sažetak:

U ovom radu analiziram metaetičku teoriju Nila Sinklera (Neil Sinclair) pod nazivom: „Praktični ekspresivizam”. Sinkler nastoji da ovom teorijom ostvari ciljeve projekta kvazirealizma odnosno ekspresivističkog opravdanja naizgled realističkih pretpostavki i formi jezika morala. Ekspresivizam, za razliku od realizma, tretira moralne tvrdnje kao izraze stavova govornika, a ne kao opise objektivne moralne realnosti. Ako je ova ekspresivistička perspektiva adekvatna, čini se da je teško objasniti smislenost pružanja argumenata u prilog prihvatanja moralnih tvrdnji, kao i govora o istinitosti moralnih iskaza. Istinitost se tradicionalno analizira kao podudaranje iskaza sa objektivnim stanjem stvari a nuđenje argumenata u prilog određenih tvrdnji kao nastojanje da se ukaže na to da stavovi protivnika ne odgovaraju ovom stanju stvari. Pošto ekspresivisti ne posmatraju moralne iskaze kao opise stvarnosti, ovo objašnjenje pomenutih aspekata moralne prakse im nije dostupno.

Sinkler razvija alternativnu interpretaciju moralne prakse, koja omogućava sistematično objašnjenje njenih različitih aspekata bez pozivanja na realističko razumevanje uloge moralnog jezika. U njegovoj teoriji, centralno mesto zauzima razumevanje moralne prakse kao sredstva za kolektivnu koordinaciju interesa i preferencija. U svojoj analizi, usmeravam se na centralne aspekte moralne prakse i nastojim da pokažem da je Sinklerova ekspresivistička interpretacija ovih aspekata adekvatna. U tu svrhu poredim njegov pristup sa realističkim i ekspresivističkim alternativama, razmatram neke od potencijalnih primedbi koje se mogu uputiti njegovoj teoriji, i nastojim da formulišem odgovore koji se zasnivaju na pojmovnim resursima koje Sinklerova teorija nudi.

Ključne reči: ekspresivizam, metaetika, antirealizam, moralna psihologija, kvazirealizam, metafizika morala

Naučna oblast: filozofija

Uža naučna oblast: metaetika

SINCLAIR'S PRACTICAL EXPRESSIVISM

Abstract:

In this dissertation, I analyze Neil Sinclair's metaethical theory he calls "practical expressivism". With this theory, Sinclair tries to achieve the goals of the quasi-realism project, i.e. the expressivist justification of apparently realistic assumptions and forms of moral language. Expressivism, unlike realism, treats moral claims as expressions of the speaker's views, not as descriptions of objective moral reality. If this expressivist perspective is adequate, it seems difficult to explain the meaningfulness of providing arguments in support of accepting moral claims, as well as talking about the truth of moral statements. Truthfulness is traditionally analyzed as matching statements with the objective state of affairs, and offering arguments in support of certain claims as an effort to point out that the opponent's views do not correspond to this state of affairs. Since expressivists do not view moral statements as descriptions of reality, this explanation of the mentioned aspects of moral practice is not available to them.

Sinclair develops an alternative interpretation of moral practice, which allows for a systematic explanation of its various aspects without appealing to a realist understanding of the role of moral language. Central to his theory is the understanding of moral practice as a means of collective coordination of interests and preferences. In my analysis, I focus on central aspects of moral practice and try to show that Sinclair's expressivist interpretation of these aspects is adequate. To this end, I compare his approach with realist and expressivist alternatives, consider some of the potential objections to his theory, and seek to formulate responses based on the conceptual resources that Sinclair's theory offers.

Key words: expressivism, metaethics, antirealism, moral psychology, quasi-realism, metaphysics of morality

Scientific field: philosophy

Scientific subfield: metaethics

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. MORALNA PRAKSA, METAETIKA I PRAKTIČNI EKSPRESIVIZAM.....	11
3. MORALNO OBAVEZIVANJE I RELACIJA IZRAŽAVANJA.....	22
4. MORALNO NESLAGANJE I MORALNI RAZLOZI.....	33
5. MORALNA LOGIKA I UGRADLJIVOST SADRŽAJA MORALNIH REČENICA.....	42
6. MORALNA ISTINA, MORALNO VEROVANJE I PROBLEM PRIKRADAJUĆEG MINIMALIZMA.....	49
7. MOGUĆNOST MORALNE GREŠKE.....	58
8. ZAKLJUČAK.....	63
BIBLIOGRAFIJA.....	68

1. Uvod

Ekspresivizam je među najuticajnijim pristupima u savremenoj metaetici. Međutim, uprkos njegovoj popularnosti, u metaetičkoj literaturi je i dalje prisutno mišljenje da ovaj pristup poseduje karakteristike koje ga čine „inferiornim” u odnosu na kognitivističke teorije.¹ Pomenute karakteristike se tiču naizgled revizionističkih implikacija u vezi sa načinom na koji koristimo moralni jezik.² Ove implikacije se doživljavaju kao mana metaetičkih teorija pošto je cilj metaetike objašnjenje moralne prakse kakvu je zatičemo. U idealnom slučaju ne bi bilo potrebe za revizijom zato što bi metaetička teorija imala dovoljnu eksplanatornu moć da objasni *sve* postojeće pretpostavke i jezičke forme koje su deo ove prakse.

Rani oblici prepoznatljivo nekognitivističkih teorija eksplicitno prihvataju pomenute revizionističke implikacije i umanjuju njihovu važnost. Među najranijim primerima je knjiga Čarlsa Kej Ogdena (Charles Kay Ogden) i Ajvora Armstrong Ričardsa (Ivor Armstrong Richards) iz 1923. godine, u kojoj oni eksplicitno zastupaju tezu da moralni termini, poput termina „dobro” imaju „čisto emotivnu upotrebu” i da ne referiraju na bilo kakvo svojstvo (Ogden, Richards 1923:125).

Najpoznatiji predstavnik ove rane struje nekognitivističkih metaetičara koji bez zadržke prihvataju ovakve implikacije je svakako Alfred Džuls Ejer (Alfred Jules Ayer) (Ayer 1936, 1946, 1949). Prema njegovoj verziji ove teorije, poznatoj pod nazivom „emotivizam”, moralni pojmovi se ne mogu analizirati, prisustvo moralnih termina u sudu ne doprinosi njegovom „činjeničkom sadržaju” i oni nemaju bukvalno značenje, moralnim iskazima se ne tvrdi bilo kakva propozicija i oni nemaju „objektivnu validnost”. Takođe, po njemu, ne postoji mogućnost moralnog neslaganja i moralne rasprave zasnovane na argumentima, besmisleno je pitati da li su moralni sudovi istiniti ili lažni i ne postoji moralno znanje. Sve ove tvrdnje osporavaju pretpostavke moralne prakse. Ovi rani autori koji su otvoreno zastupali pomenute radikalne revizionističke teze, objašnjavali su njihovo neslaganje sa uobičajenom praksom pozivanjem na navodno iluzorni karakter nekih od njenih standardnih pretpostavki, poput one da moralne tvrdnje mogu biti istinite ili neistinite.

Kasniji razvoji ovog pristupa zadržali su osnovnu tezu o nekognitivnoj prirodi mentalnih stanja koja moralni sudovi izražavaju, ali je pomeranje fokusa sa ove individualne funkcije izražavanja na interpersonalnu funkciju društvene koordinacije omogućilo odbacivanje sve većeg broja negativnih Ejerovih teza. Protagonisti ovog razvoja, među kojima su najistaknutiji Čarls Stivenston (Charles Stevenson), Patrik Novel-Smit (Patrick Nowell-Smith) i Ričard Her (Richard Hare), koristili su funkciju društvene koordinacije za objašnjenje moralnog neslaganja i argumentovanja, a kasnije i za mogućnost posedovanja moralnog znanja i pripisivanja istinitosti moralnim sudovima. (Stevenson 1942, 1944, 1948 a, b; Nowell-Smith 1954; Hare 1952, 1963, 1970, 1981). U kasnijem periodu ovaj projekat približavanja implikacija nekognitivizma uobičajenim pretpostavkama moralne prakse dobio je naziv „kvazirealizam”. Pod ovim nazivom, njegovi najpoznatiji zastupnici su Sajmon Blekburn (Simon Blackburn) i Alan Gibard (Allan Gibbard).³ Cilj ovog projekta iskristalisan je kao sticanje

¹ Najuticajniji kritičari ekspresivizma u novoj literaturi o kvazirealizmu su Ras Šafer-Landau (Russ Shafer-Landau) i Mark Šreder (Mark Schroeder) (Shafer-Landau 1994, 2003; Schroeder 2007, 2008 a,b,c,d, 2009, 2010, 2014). Šafer-Landau brani realizam dok Šreder razvija svoju verziju ekspresivizma kako bi razmotrio da li je takva teorija koja zadovoljava uslove za koje smatra da se postavljaju pred svaku metaetičku teoriju moguća, i zaključuje da rezultat nije zadovoljavajući.

² Pod moralnim jezikom ovde mislim na prirodni jezik kada se upotrebljava sa moralnim značenjem u kontekstu moralne prakse. Videti odeljak 1.1.

³ Oba filozofa nastavljaju da razvijaju i menjaju svoje teorije u izuzetno obimnoj literaturi. Najznačajniji Blekburnovi doprinosi ovoj temi su Blackburn 1973, 1980, 1981,1984, 1985 a, b, 1987, 1988 a,b, 1991, 1992 a, b, 1993 a, b, c, 1995,

prava ekspresivista na upotrebu naizgled realističkog jezika. Ideja o potrebi za sticanjem pomenutog prava je motivisana činjenicom da fenomen moralne prakse uključuje kao svoj bitan deo upotrebu ovog jezika i realizam naizgled ima početnu prednost u odnosu na antirealističke teorije na osnovu toga što uzima ozbiljno ovaj njen aspekt. Ako bi ekspresivisti pokazali da je njihova teorija konzistentna sa podjednako ozbiljnim tretmanom bitnih karakteristika moralnog jezika, ova prednost bi se pokazala samo kao prividna. U novijoj literaturi, kao posledica razvoja obećavajućih ekspresivističkih argumenata u smeru ostvarenja kvazirealističkog projekta, ukazuje se na novi problem. Ako je projekat kvazirealizma uspešno realizovan, kako je moguće specifikovati distinkciju između ekspresivizma kao antirealističke teorije i realizma? Drugim rečima, sticanje prava na (prividno) realistički moralni jezik ugrožava ideju o postojanju razlike između ekspresivizma i realizma. Ovom problemu je posvećena značajna pažnja u literaturi o ekspresivizmu i biće i predmet razmatranja u ovoj disertaciji⁴ (Dreier 2004).

Iako su Blekburn i Gibard centralne figure u razvoju kvazirealizma, u novijoj literaturi o ovoj temi prisutan je sistematičniji pristup ovom projektu i u kom su se iskristalisale nove centralne tačke diskusije, kao posledica prethodnog višedecenijskog razvoja i pokušaja formiranja zadovoljavajućih odgovora na primedbe. Među trenutno uticajnim zastupnicima različitih verzija ekspresivizma čiji je pristup temi kvazirealizma uticao na razvoj mojih stavova su Derek Bejker (Derek Baker), Grejm Beks-Pristli (Graham Bex-Pristley), Vil Gejmster (Will Gamester), Kamil Golub (Camil Golub), Ali Hosein Kani (Ali Hossein Khani), Farbod Aklagi (Farbod Akhlaghi), Hju Prajs (Huw Price), Džejms Čemberlejn (James Chamberlain) i Rohan Sud (Rohan Sud).⁵ Ovi filozofi su u značajnoj meri razvili odgovore na problem prikradajućeg minimalizma (trenutno najuticajnije verzije pomenutog problema očuvanja razlike između kvazirealističkog ekspresivizma i realizma), uporedne analize hibridnog i „čistog” ekspresivizma kao i perspektive globalnog i lokalnog ekspresivizma, nove odgovore na problem prilagodljivosti moralnih rečenica sofisticiranim sintaksičkim kontekstima, i detaljne analize implikacija regulativnog ideala povećanja koherentnosti skupa moralnih stavova. Međutim, teorija za koju smatram da je posebno uspešna u ostvarivanju projekta kvazirealizma, i koja će biti predmet moje analize u ovoj disertaciji, jeste *praktični ekspresivizam* Nila Sinklera (Neil Sinclair). Sinkler u svojim tekstovima razvija ovu teoriju i nudi njenu potpuno razvijenu formu u knjizi pod naslovom „Practical

1998 a, b, 2000, 2001, 2002, 2005 a, b, 2006 a, b, 2009, 2010 a, b. Uticajni Gibardovi tekstovi su Gibbard 1990, 1992 a, b, 2003, 2006, 2011.

⁴ Videti odeljak 6.2.

⁵ Za Bejkerov pristup objašnjenju prakse pružanja razloga za prihvatanje moralnih stavova, videti Baker 2021. Ovo pitanje razmatram u četvrtom poglavlju. Beks-Pristli i Gejmster ukazuju na značajne implikacije prihvatanja hibridnog ekspresivizma radi formiranja odgovora na problem ugradnje moralnih rečenica u sofisticirane sintaksičke kontekste u Bex-Pristley, Gamester 2023. Ovim problemom se bavim u petom poglavlju. Kani ukazuje na značajne implikacije Blekburnovog kvazirealizma fokusirajući se na Blekburnovu interpretaciju Vitgenštajna u Khani – u pripremi. Aklagi ukazuje na problematične implikacije problema prikradajućeg minimalizma u Akhlaghi 2023 (odeljak 6.2. ove disertacije) a Golub nudi svoj odgovor na ovaj problem koji se zasniva na različitim pristupima objašnjenju moralne prakse u Golub 2021. Prajs u Price 2023 brani globalni ekspresivizam argumentima sličnim onim koje Sinkler koristi za motivisanje njegovog pristupa (o globalnom ekspresivizmu više u odeljku 8.1.3.). Gejmster razvija kvazirealističko opravdanje pretpostavke o mogućnosti moralne greške do impresivnog nivoa detalja u Gamester 2021 (ovu pretpostavku razmatram u sedmom poglavlju). Čemberlejn brani tezu da je ekspresivizam bolje pozicioniran od realizma za objašnjenje fenomena otpornosti moralnih verovanja na neslaganje u Chamberlain 2021 dok Sud ukazuje na mogućnost da se razlika između kvazirealističkog ekspresivizma i realizma objasni različitom ulogom relacije ontološkog utemeljivanja u ovim teorijama u Sud 2022.

Expressivism”.⁶ Ovu formu ekspresivizma, Sinkler je razvio upravo zahvaljujući sistematičnom i obuhvatnom pristupu sa fokusom na različite aspekte kvazirealističkog projekta. Treba imati na umu da ovaj projekat obuhvata sticanje prava na *različite* forme i pretpostavke moralnog diskursa i postoji konsenzus da se mora sprovesti za svaku od ovih formi i pretpostavki *pojedinačno*. Sinkler ne nudi detaljan odgovor za svaku od formi i pretpostavki koje se pominju u literaturi ali to čini za njihov značajan broj. Takođe, što je važnije, on razvija plauzibilan generalni okvir koji primenjuje na pojedinačne probleme i time obezbeđuje osnovu za dalji razvoj objašnjenja drugih formi ili pretpostavki moralne prakse na koje kritičari ekspresivizma ukazuju ili će tek ukazivati u literaturi. Ovaj sistematičan i principijelan pristup omogućava izbegavanje utiska da ekspresivizam uspeva da ponudi objašnjenje različitih pretpostavki samo zahvaljujući *ad hoc* manevrima različitih vrsta u različitim slučajevima. Cilj koji Sinkler sebi zadaje je relativno skroman, naime, da pokaže da je ekspresivizam podjednako dobar kandidat za uspešnu metaetičku teoriju kao i njegovi realistički rivali, odnosno da ne postoji pomenuta prednost realizma na nivou mogućnosti da ponudi objašnjenje važnih formi i pretpostavki moralne prakse (Sinclair 2021: vii). U disertaciji ću, u toku razmatranja njegovih predloga, nastojati da ponudim argumente u prilog teze da njegova teorija može da pruži odgovore na primedbe koje se upućuju i koje se mogu uputiti ekspresivizmu što je, po mom mišljenju, izdvaja kao *posebno* perspektivnu teoriju.

Tekst koji sledi imaće sledeću strukturu. Najpre, u nastavku ovog poglavlja objasniću sa kojim značenjem ću koristiti neke od centralnih termina relevantnih za temu kojom se bavim. Nakon toga ću predložiti razloge zbog kojih smatram da je tema kojom se bavim važna, ne samo za metaetičare, već i za sve učesnike u moralnoj praksi. U drugom poglavlju ću se baviti određenjem moralne prakse kao glavnog predmeta proučavanja metaetike, kao i analizom relevantnih aspekata ove discipline kako bih ukazao na to šta možemo da očekujemo od adekvatne metaetičke teorije. Određenje funkcije i prirode moralne prakse će omogućiti i specifikaciju ekspresivizma i projekta kvazirealizma unutar njega. Takođe, objasniću i razloge za izdvajanje Sinklerovog praktičnog ekspresivizma kao, po mom mišljenju, najperspektivnije verzije ovog pristupa. U trećem poglavlju ću predstaviti i analizirati Sinklerove definicije moralnog obavezivanja i relacije izražavanja (ekspresije) gde oba ova pojma imaju tehničko značenje čije je razumevanje od izuzetne važnosti za razumevanje Sinklerovih argumenata i predloga za ostvarenje projekta kvazirealizma. U naredna četiri poglavlja analiziraću Sinklerove predloge ekspresivističkog objašnjenja konkretnih formi i pretpostavki moralne prakse: moralnog neslaganja i pružanja razloga za prihvatanje moralnih sudova u četvrtom, ugradljivosti moralnih rečenica u sofisticirane sintaksičke kontekste u petom, istine i istinopogodnosti moralnih sudova kao i moralnog verovanja (i njegove razlike u odnosu na kognitivistički shvaćeno verovanje) u šestom i mogućnosti moralne greške u sedmom poglavlju. U osmom, zaključnom, poglavlju ću objediniti argumente iz prethodnih poglavlja i rezimirati svoje teze o uporednoj prednosti Sinklerovog ekspresivizma u formi eksplicitnog poređenja sa drugim ekspresivističkim teorijama u pogledu realizacije programa kvazirealizma, kao i u poređenju sa realističkim alternativama. Moja glavna teza je da Sinklerov praktični ekspresivizam uspešno ostvaruje cilj projekta kvazirealizma, što pokazuje da su navodne prednosti metaetičkog realizma samo prividne.

⁶ Različite aspekte ove teorije Sinkler razvija u Sinclair 2006, 2007 a, b, 2008, 2009, 2011, 2012 a, b, c, d, 2014, 2016 a, b, 2017 a, b, 2018. Zaokruženu, sistematično motivisanu i detaljno razrađenu formu praktičnog ekspresivizma predstavlja u novoj knjizi: Sinclair 2021.

1.1 Terminološke napomene

U metaetičkoj literaturi ne postoji konsenzus o definicijama ključnih termina već ih autori prilagođavaju potrebama užih tema kojima se bave, debata u kojima učestvuju i pristupa koje zastupaju. Zato smatram da je korisno da već na početku razjasnim način na koji ću upotrebljavati neke od njih, iako će razmatranje u nastavku učiniti jasnijim njihove detaljne implikacije.

Najpre, *moralni termin* je termin iz prirodnog jezika u moralnoj upotrebi (odnosno upotrebi koja spada u moralnu praksu). Primeri su termini: „ispravno”, „dobro”, „neprihvatljivo”, „surovo”, „fer”, „hrabro”⁷. *Moralna rečenica* je svaka rečenica koja uključuje moralni termin. Termine „etika” i „moral” ću koristiti kao sinonime i oba će označavati *moralnu praksu*.⁸ Za učestvovanje u ovoj praksi koristiću i termin „moralisanje”. Imajući ovo u vidu, bitno je istaći da moja upotreba ovog termina isključuje njegove negativne konotacije (neprikladno usmerenog, detaljnog ili paternalističkog pridikovanja o moralu) koje povremeno nosi u svakodnevnom kontekstima. Odluka o tretiranju termina „etika” i „moral” kao sinonimnih može delovati problematično pošto deo etičke tradicije insistira na tome da je moral predmet proučavanja etike, koja je filozofska disciplina. Međutim, već dugo, kako u literaturi o etici, tako i u svakodnevnoj praksi, ova distinkcija nije univerzalno poštovana. Postoji nekoliko razloga za ovu moju terminološku odluku. Najpre, učestvovanje u moralnoj praksi se ne iscrpljuje nesistematičnim moralnim vrednovanjem postupaka i karaktera već u velikoj meri uključuje sistematizaciju sopstvenih moralnih uverenja i principijelno pružanje razloga za njih. Jedino što razdvaja ovaj aspekt moralne prakse od etike kao akademske discipline je to što njeni učesnici, u tipičnom slučaju, nisu profesionalni filozofi. U meri u kojoj je svaki učesnik u moralnoj praksi posvećen ovoj vrsti promišljenog sistematskog iznošenja moralnih tvrdnji, on se bavi etikom u smislu teorije o moralu. Takođe, svaki etičar koji se bavi (normativnom) etikom, na sistematski način učestvuje u moralnoj praksi. Razlika u odnosu na svakodnevno učestvovanje prosečnog moralnog delatnika u ovoj praksi je ta što profesionalni etičar ima priliku da to čini na posebno javan način (objavljivanjem akademskih radova) i da njegovi moralni stavovi dopru do akademske publike (ili bar može da se tome nada). Ove činjenice ukazuju na to da ne postoji kategorijalna razlika između moralisanja i bavljenja etikom. Drugi razlog, koji se zasniva na upravo izloženom, praktične je prirode i u vezi sa argumentima koje ću koristiti. Na nekim mestima će biti korisno ukazati na teorijske implikacije (implicitnih) pretpostavki koje učesnici u moralnoj praksi imaju i biće potrebno ukazati na to da neke od ovih pretpostavki nemaju metaetičke implikacije već su samo supstancijalne moralne pretpostavke. U ovim situacijama biće prirodno ukazati na distinkciju između „laičke” metaetike i etike gde se, u oba slučaja, ne radi o teorijama u akademskom smislu. Ukazivanje na ovakve fenomene će teći prirodnije ako je jasno da pod etikom i moralom mislim na istu moralnu praksu kojoj se može pristupiti sa različitim nivoima sistematičnosti i teorijske sofisticiranosti.

Moralno obavezivanje je stanje uma (kakva god da je njegova priroda) koje je uključeno u prihvatanje moralne rečenice poput „Mučenje je nedopustivo”.⁹ Takve rečenice tipično *izražavaju*

⁷ Neki od ovih termina imaju i upotrebu van moralne prakse. Na primer, pridev „neprihvatljivo” može ukazivati na to da objekat koga karakteriše ne zadovoljava formalne standarde neke relevantne vanmoralne prakse, „dobro” može ukazivati na zadovoljavanje instrumentalnih standarda od strane nekog objekta ili tipa objekta (ovde objekat može biti bilo koji predmet vrednovanja poput fizičkog objekta, umetničkog dela, osobe, karakterne crte ili postupka). Termin „hrabro” spada u *guste* normativne termine pošto je deo njegovog značenja moguće dati nenormativnim opisom poput: „manifestuje istrajnost uprkos opasnosti”. Ovaj termin je moralan zato što njegovo značenje nije iscrpljeno takvim opisom već poseduje i komponentu pozitivnog moralnog vrednovanja. Videti odeljak 2.1.

⁸ Detaljnijem određenju pojma moralne prakse ću posvetiti razmatranje u odeljku 2.1..

⁹ U ovom kontekstu, „moralno obavezivanje” je jedan od tehničkih izraza koji će imati centralnu ulogu u mom razmatranju. Koristim ga kao prevod za Sinklerovo „moral commitment”. Ovaj prevod nije idealan zato što taj termin u sprskom jeziku

moralna obavezivanja i daju njihov *sadržaj*.¹⁰ „Obavezivanje” (bez odrednice „moralno”) označava bilo koje mentalno stanje koje uključuje *prihvatanje* nekog stava.¹¹ Motivacija za korišćenje ovih termina za opšte klase mentalnih stanja, kao i šta znači „prihvatanje” u ovom kontekstu biće jasno iz izlaganja u nastavku. *Moralni sud* je čin tvrđenja moralne rečenice. Razmatranjem kompatibilnosti nekih definicija tvrđenja sa ekspresivizmom baviću se u nastavku. Za sada je dovoljno imati na umu grubo određenje po kom je izgovaranje istinopogodne moralne rečenice tvrđenje ako je ona u datom kontekstu izgovorena „ozbiljno”, odnosno predstavlja se kao istinita, ili kao činjenica (a ne kao deo predstave, šale, fiktivnog narativa itd.). *Ugradljivost* je karakteristika tipova rečenica (uz adekvatnu sintaksičku modifikaciju) koja im omogućava da njihov sadržaj postane deo kompleksnijih rečenica a da pritom ostane nepromenjen. Ovaj nepromenljivi sadržaj ugradljivih rečenica ću nazivati „*propozicijom*”.¹² Isti termin u nekim realističkim teorijama referira na ontološke entitete koji objašnjavaju značenje rečenica (McGrath, Frank 2023: odeljak 3). Učesnike u moralnoj praksi ću nazivati i „*moralnim delatnicima*” ili „*moralistima*”.

Prilikom razmatranja istinosnog statusa moralnih sudova, znatno će doprineti konciznosti izlaganja posedovanje termina koji referira na svojstvo posedovanja istinosne vrednosti u određenim kontekstima (eng. „truth-aptness”).¹³ Zato ću za ovo svojstvo koristiti termin „istinopogodnost”.

Procena uspešnosti Sinklerove teorije u ostvarenju projekta kvazirealizma će se oslanjati na poređenje ekspresivizma sa nekim formama realizma. Zato smatram da je korisno da ovde preciziram određenje realizma koje ću koristiti.

Pomenuti nedostatak konsenzusa u upotrebi metaetičkih termina odnosi se i na termin „realizam” iako je u velikom delu metaetičke tradicije jedan od centralnih i najčešće upotrebljivanih termina. Određenje koje ću koristiti je konzistentno sa nekontroverznim elementima većine definicija, sa fokusom na elementima koji su relevantni za kontrastiranje sa ekspresivizmom.¹⁴

sugeriše da se radi o procesu dok ga, u ovoj tehničkoj upotrebi, koristim za označavanje stanja. Međutim, svaka od alternativa („obaveza”, „zalog”, „posvećenost”) ima slabosti za koje smatram da su još značajnije. „Obaveza” je previše bliska terminu „dužnost” koji ima istaknutu ali drugačiju ulogu u etici, „zalog” ima nepoželjne ekonomske implikacije (implicira neku vrstu očekivanja rezultata koji ga čini racionalnim), dok „posvećenost” nema željenu normativnu konotaciju.

¹⁰ Upravo uvedeni termin „sadržaj (*simpliciter*)” treba razlikovati od izraza „reprezentacioni sadržaj”. Reprezentaciona mentalna stanja poseduju reprezentacioni sadržaj koji određuje način na koji prikazuju svet, međutim taj sadržaj nije uvek identičan sadržaju rečenica koje izražavaju ta stanja. Ova razlika će biti očigledna nakon razmatranja prirode *moralnih* obavezivanja koja su po ekspresivizmu *direktivna*. Direktivni reprezentacioni sadržaji predstavljaju svet u stanju koje je subjekt motivisan da realizuje. Na primer, direktivni sadržaj rečenice „Mučenje je nedopustivo” je svet bez (ili sa što je moguće manjim brojem) instanci mučenja. Sa druge strane, sadržaj je jednostavno dat celom tom rečenicom. U slučaju *deskriptivnih* obavezivanja (odnosno kognitivnih mentalnih stanja) ova razlika između reprezentacionog i sadržaja *simpliciter* ne postoji ili je znatno manja.

¹¹ I sa ovim opštijim značenjem, „obavezivanje” treba shvatiti kao tehnički termin u ovoj disertaciji (videti napomenu 9). I sa specifično moralnim i sa ovim opštijim značenjem, obavezivanje je reprezentaciono mentalno stanje.

¹² Ovo je prevod engleskog termina „proposition” koji ću koristiti. Prevod „iskaz” koji se povremeno koristi u literaturi o logici i filozofiji jezika nije prikladan u ovom kontekstu zato što u svakodnevnoj upotrebi sugeriše da se radi ili o govornom činu iskazivanja ili o iskazanoj rečenici, dok se u kontekstu (meta)semantike u kom ću termin „propozicija” koristiti u ovoj disertaciji, radi, ili o posebnom entitetu koji objašnjava značenje, ili o sadržaju rečenica koji ostaje nepromenjen prilikom njihovog ugrađivanja u složenije rečenice.

¹³ Na primer, propozicije imaju ovo svojstvo utoliko što indikativne rečenice koje se koriste za njihovo tvrđenje u konkretnom kontekstu imaju istinosnu vrednost, koja je delom uslovljena tim kontekstom.

¹⁴ Za pregled različitih određenja realizma, videti Sayre-McCord 2005 i Joyce 2007.

Najpre, korisno je imati na umu da „realizam” i „ekspresivizam” nisu nazivi pojedinačnih teorija već skupova teorija u metaetici. U slučaju realizma ovo je posebno važno zato što postoji veliki broj raznovrsnih realističkih teorija. Pokušaj direktnog određenja bi to učinilo parcijalnim ili nepregledno složenim. To je razlog zašto ću koristiti kontrastnu definiciju: umesto da direktno odredim realizam, najpre ću definisati njegove rivale, a onda ću odrediti realizam kao negaciju njihove disjunkcije. Tri skupa teorija koje zajedno iscrpljuju prostor uticajnih alternativa realizmu su: nekognitivizam, teorija greške i neobjektivizam.

Ekspresivističke teorije su podskup nekognitivističkih teorija. Nekognitivizam je teza da značenje moralnih sudova ne može da se objasni njihovim izražavanjem verovanja, a po ovoj tezi su dobile naziv i metaetičke teorije koje je uključuju. Mentalna stanja koja poseduju reprezentacioni sadržaj, odnosno koja predstavljaju (reprezentuju) nešto izvan njih mogu se podeliti na deskriptivna i direktivna. Deskriptivni reprezentacioni sadržaj (u nastavku: deskriptivni sadržaj) ima funkciju predstavljanja aspekata sveta onakvima kakvi oni jesu. Primer deskriptivnih objekata su mape, dok su paradigmatična deskriptivna mentalna stanja verovanja. Deskriptivna mentalna stanja se nazivaju *kognitivnim* stanjima. Za objekte koji nisu mentalna stanja je ponekad teško utvrditi da li poseduju reprezentacioni sadržaj. Na primer, ako neko u šarama na listu prepoznaje sličnost sa osobom koju poznaje, to ne znači da te šare predstavljaju tu osobu. Sa druge strane, crtež sa gotovo identičnim karakteristikama, ukoliko je kreiran sa namerom da predstavlja tu osobu, to i čini. Ovakva razmatranja navode na zaključak da prisustvo reprezentacionog sadržaja nije intrinzično svojstvo objekta već da zavisi od namera njihovog kreatora ili funkcije tih objekata. Ovo komplikuje zahteve na koje mora da odgovori adekvatna teorija reprezentovanja ali je, zahvaljujući razvoju i plauzibilnosti funkcionalizma u filozofiji duha, odgovor na pitanja o prirodi reprezentacionih mentalnih stanja jednostavniji.¹⁵ Pošto identitet mentalnih stanja, po funkcionalističkim teorijama, određuje njihova funkcija, to da li su ta stanja reprezentaciona ili ne, kao i o kojoj vrsti reprezentovanja se radi takođe je određeno njihovom funkcijom. Imajući ovo u vidu, koristitiću definiciju kognitivnih stanja po kojima su to stanja čija je funkcija predstavljanje aspekata sveta onakvima kakvi oni jesu. Drugim rečima, njihova funkcija je deskriptivno reprezentovanje. Verovanja su glavni tip kognitivnih mentalnih stanja. Na primer, moje verovanje da je trava zelena predstavlja aktualni svet na određeni način, naime, kao svet u kom je trava zelene boje.

Direktivni reprezentacioni sadržaji (u nastavku: direktivni sadržaji) takođe predstavljaju svet, ali ne onakvim kakav on jeste. Umesto toga oni predstavljaju ishod ka kome promena sveta može da se usmerava. Primer direktivnih objekata su uputstva za upotrebu. Direktivna mentalna stanja se ponekad nazivaju konativnim, afektivnim ili motivacionim stanjima (Sinclair 2021: 32). U nastavku ću za njih koristiti i izraz „*afektivni stavovi*”, ili, kada kontekst čini očiglednim da se radi o ovoj vrsti stanja, samo „*stavovi*”. Njihova funkcija je usmeravanje postupaka delatnika koji ih poseduje ka realizaciji njihovog reprezentacionog sadržaja. Preciznije, ova stanja motivišu delatnike koji ih poseduju da postupaju na način za koji veruju da će povećati verovatnoću realizacije njihovog reprezentacionog sadržaja. Primeri su želje, namere i preferencije.

Pomoću distinkcije između deskriptivnih i direktivnih stanja možemo grubo definisati nekognitivizam kao tip metaetičkih teorija po kojima je funkcija moralnih sudova izražavanje direktivnih mentalnih stanja. Direktivna stanja koja ovi sudovi izražavaju nisu bilo koja direktivna stanja već predstavljaju njihov specifičan tip. Njihovom preciznijom karakterizacijom baviću se u nastavku. Jedna od prednosti ove klase teorija je jednostavno objašnjenje koje nude o ulozi moralnih sudova u motivaciji. Učesnici u moralnoj praksi tipično smatraju da prihvatanje nekog moralnog suda

¹⁵ Za pregled teorija o reprezentovanju videti Pitt 2000, a za prikaz funkcionalizma Levin 2004.

proizvodi razlog da se postupa na određeni način. Ukoliko su moralni sudovi izrazi direktivnih mentalnih stanja to elegantno objašnjava ovu činjenicu.

Teorija greške¹⁶ spada u kognitivističke teorije. Dakle, po njoj je funkcija moralnih tvrdnji da izražavaju verovanja, shvaćena kao deskriptivna stanja. Za razliku od ostalih kognitivističkih teorija, ova teorija tretira relevantna verovanja i tvrdnje kao univerzalno neistinite. Razlog za ovaj zaključak je teza da deskripcije koje su njihov sadržaj uključuju pripisivanje moralnih svojstava postupcima, delatnicima ili objektima, a da ta svojstva ne postoje. Među glavnim motivacijama za ovu teoriju je uočavanje neobičnih karakteristika koje bi moralna svojstva imala (ako bi postojala). Instanciranje ovih svojstava u nekim postupcima i njihovo prepoznavanje od strane subjekata davalo bi razlog tim subjektima da postupaju na određeni način. Za razliku od nekognitivizma, čija prednost je upravo u lakom objašnjavanju ovakvih karakteristika, kognitivizam mora da objasni kako informisanost o moralnim činjenicama može da proizvede ovu motivaciju. Ovo pripisivanje motivacione snage verovanjima je protivno uticajnoj hjumovskoj teoriji motivacije po kojoj postoji jasna distinkcija između kognitivnih i konativnih stanja, a samo konativna mogu biti motivaciona (Smith 1987). Teorija greške zato uključuje tvrdnju da relevantna moralna svojstva ne postoje (ili ako postoje, nikad nisu instancirana, pa moralne činjenice ne postoje).

Neobjektivizam¹⁷ takođe spada u kognitivističke pristupe. Za razliku od teorije greške, po neobjektivizmu postoje istinite moralne rečenice koje su istinite zato što adekvatno opisuju moralnu realnost koja uključuje instanciranje moralnih svojstava. Karakteristično za ovu klasu teorija jeste to da je ovo instanciranje na relevantan način utemeljeno na vanmoralnim svojstvima učesnika u moralnoj praksi (Joyce 2007: odeljak 3.3). Neobjektivističke teorije se međusobno razlikuju po tome na koji način i na kojim svojstvima subjekta se moralne činjenice zasnivaju. Većina teorija ovog tipa spada u *konstruktivizam*, po kom je moralna realnost konstruisana na sličan način na koji su to, na primer, finansijske činjenice (Bagnoli 2011).

Najzad, realizam se može shvatiti kao negacija disjunkcije pomenute tri klase teorija i u ovoj disertaciji ću podrazumevati tu definiciju. Iz nje sledi da je svaka realistička teorija kognitivistička, da su po njoj bar neke moralne rečenice istinite (tipično, veliki broj rečenica u čiju istinitost verujemo jesu istinite), te da ova istinitost nije utemeljena (u nekom relevantnom smislu) na svojstvima ili stanjima moralnih subjekata. U vezi sa ovim poslednjim, u novijoj metaetičkoj literaturi se često dovodi u pitanje korisnost distinkcije objektivno/neobjektivno (Joyce 2007: odeljak 1). Među razlozima za takav pristup ovoj distinkciji jeste činjenica da je teško odrediti relevantnu ulogu subjekata u zasnivanju moralne realnosti na način koji čini paradigmatične realističke teorije u ponudi objektivističkim a paradigmatične antirealističke kognitivističke rivale realizmu, neobjektivističkim teorijama. Posledica ovog pomeranja fokusa sa ove distinkcije je da se ponekad realizam posmatra kao negacija disjunkcije nekognitivizma i teorije greške. Ovo određenje se ponekad karakteriše kao *minimalni realizam*, a

¹⁶ I ovde se radi o klasi teorija pa bi preciznije bilo koristiti „teorije greške” ali upotrebom jednine sledim ustaljenu tradiciju (Streumer 2017, Olson 2014, Garner 2007).

¹⁷ Razlog zašto ne koristim termin „subjektivizam” za ovaj skup teorija je što je metaetička tradicija rezervisala taj termin za konkretnu teoriju po kojoj moralne rečenice opisuju stavove subjekata koji ih izgovaraju (Ayer 1936: 112). Po ovoj teoriji, ako A tvrdi „Mučenje je pogrešno”, značenje ove rečenice je nešto poput „A ne odobrava mučenje”. Ova vrsta moralne semantike se smatra temeljno diskreditovanom zato što ima nekoliko značajnih problematičnih implikacija među kojima je i nemogućnost da objasni nekonzistentnost između moralnih rečenica kao i moralno neslaganje. Jedan od zahteva koji se postavlja pred ekspresivističke teorije je upravo i pokazivanje da iz njih ne sledi subjektivizam u ovom smislu. Ovakav subjektivizam je neobjektivistička teorija u smislu koji koristim u ovoj disertaciji ali postoji veliki broj neobjektivističkih teorija koje nisu subjektivističke u ovom smislu.

realizam koji uključuje i negaciju neobjektivizma se onda označava kao *robustni* realizam (Joyce 2007: odeljci 1 i 3.3). U nastavku ću pod realizmom podrazumevati da se radi o robustnom realizmu.

Realizam je u metaetici često tretiran kao pozicija koja ima pretpostavljenu prednost u odnosu na rivale. Izvor ove navodne prednosti leži u prirodi fenomena moralne prakse koji metaetičke teorije pokušavaju da objasne. Pošto je ova praksa velikim delom verbalna, semantika sudova koji uključuju moralne termine je među centralnim predmetima proučavanja u metaetici. Ako priroda ovih sudova sugerise da plauzibilna moralna semantika uključuje pozivanje na moralna svojstva na koje moralni predikati referiraju, i ukoliko je stoga očigledno da moralni sudovi poseduju istinosnu vrednost, može delovati da ovaj predmet proučavanja favorizuje realizam.

1.2 Zašto je ova tema važna?

Kada zatvorim šaku u pesnicu, da li novi objekat (pesnica) koji do tada nije postojao sada postoji ili i dalje postoji samo šaka koja sada ima nova prostorna svojstva?

Usmeravanje na primere pitanja poput prethodnog kao na poprište debata u okviru metafizike lako može izazvati utisak, posebno među filozofskim laicima, da je ova oblast „zastranila” ili da je, ako su takva pitanja uvek usmeravala razvoj teorija u njoj, oduvek bila irelevantan proizvod neprikladne intelektualne pedanterije bez bilo kakvih ozbiljnih teorijskih ili praktičnih implikacija. Ovaj utisak često može dobiti formu poriva za podsmeh ili bar ignorisanje filozofskih razmatranja ovakvih pitanja. Međutim, šta je tačno razlog za ovakav nipodaštavajući stav?

Deo razloga je prepoznat u savremenoj filozofskoj literaturi u novoj oblasti poznatoj pod nazivom „metametafizika”. Naime, može delovati očigledno da odgovor na pitanja poput navedenog zavisi samo od jezičkih konvencija ili od psihološki uslovljenih konceptualizacija, a ne od prirode stvarnosti nezavisne od nas kao saznajnih subjekata. Da li objekat poput pesnice postoji zavisi od toga šta naš jezik prepoznaje kao entitete koji zaslužuju ime ili od toga šta spontano, pod uticajem psiholoških faktora, izdvajamo kao objekte fokusa u našem okruženju (Tahko 2015: 64-89).

Međutim, mislim da je drugi deo razloga relevantniji kada je u pitanju reakcija ljudi koji nisu upućeni u teorijske diskusije u okviru filozofije. Njima pomenuta pitanja mogu delovati neozbiljno ili irelevantno zato što intuitivno osećaju da od njih ništa *od važnosti* ne zavisi. Za razliku od pitanja koja se proučavaju u primenjenoj etici, političkoj filozofiji i filozofiji religije u koja je veliki broj ljudi emotivno investiran, i za razliku od pitanja koja se razmatraju u teorijskim prirodnim naukama, za koje je dovoljno ljudi uvereno da imaju značajne tehničke implikacije, metafizička pitanja mogu delovati previše apstraktno da bi bila relevantna za teme do kojih je ljudima generalno stalo.

Mišljenja sam da ovaj osećaj vara. Metafizika je, uprkos izraženoj apstraktnosti pitanja koje se u njoj razmatraju, teorijski relevantna za druge filozofske i naučne oblasti i praktično relevantna za svakodnevna pitanja koja su često na umu prosečnog čoveka. Odbranom ove teze se neću baviti u ovom radu¹⁸. Pošto o ovoj temi ne postoji konsenzus u literaturi o metametafizici, u nastavku ovog odeljka ću pretpostaviti da je stav o irelevantnosti metafizičkih pitanja opravdan i razmotriti kakve su implikacije ove mogućnosti u vezi sa značajem *metaetičkih* tema kojima se ova disertacija bavi.

U nastavku ovog rada ću, posredno, kroz razmatranje Sinklerove teorije, razmatrati i različite aspekte realizma i njegovih alternativa. Za trenutnu svrhu je dovoljna implikacija karakterizacije iz prethodnog odeljka, po kojoj metaetički realizam uključuje metafizičku tezu da moralna svojstva

¹⁸ Za primer empirijskih rezultata za koje smatram da idu u prilog tezi o praktičnom značaju prihvatanja metafizičkih teorija videti eksperimente o uticaju prihvatanja argumenata za ili protiv postojanja slobodne volje na njihovo donošenje odluka (Feldman, Baumeister, Wong 2014).

postoje, da njihovo postojanje nije zavisno od subjekata koji o njima razmišljaju ili govore (dakle, da je objektivno) i da moralne činjenice uključuju instanciranje ovih svojstava. Na prvi pogled, može delovati da je pitanje da li je, na ovaj način definisan, realizam istinit podložno istoj vrsti reakcije koju sam pomenuo kao prirodnu u vezi sa metafizičkim pitanjima o postojanju pesnice. Tipičnom učesniku u moralnoj praksi je stalo do toga da je ubijanje nevinih moralno pogrešno, ali je na pitanja poput: „Da li moralna svojstva objektivno postoje?“ očekivana reakcija pre zbuđenost nego strastveno zastupanje potvrdnog ili odričnog odgovora. Naravno, i profesionalni filozofi su učesnici u ovoj praksi i, posebno ako se bave (meta)etikom, često imaju oformljeno mišljenje o ovom pitanju, ali nije jasno da li je to mišljenje rezultat boljeg uvida u prirodu moralne prakse (što je cilj filozofske refleksije o njoj) ili filozofska teorija, u takvim slučajevima, oblikuje aspekte prakse koju nastoji da objasni. Pošto je ova druga mogućnost uvek prisutna, korisno je fokusirati se na pretpostavke subjekata bez posebnog filozofskog obrazovanja prilikom istraživanja pomenute prakse.

Ovde želim da ukažem na to da je interakcija ovog tipa delatnika sa metaetičkim pitanjima upadljivo aktivnija i u različitim aspektima društvenih aktivnosti je očigledno prisutan znatno viši stepen investiranosti nego što bi paralela sa metafizičkim pitanjima sugerisala. Na primer, u javnim debatama o temama iz primenjene etike je upadljivo česta pojava pozivanje na metaetičke pozicije, poput ekspresivizma, ili teorije greške, kako bi se izbegla potreba za odgovaranjem na neke od normativnih teza protivnika. Ideja u pozadini ovakvih manevara je da uspešnost konkretnih metaetičkih teorija uslovljava određene normativne teorije. Na primer, u nedavnoj debati o abortusu na platformi YouTube između katoličkog apologete, Trenta Horna (Trent Horn) i popularnog političkog komentatora, Stivena Bonela (Steven Bonnell) (na YouTube platformi poznatog kao: „Destiny”) sa relativno velikom gledanošću, Bonel je najpre pokušao da izbegne obavezivanje na osudu odbojnih moralnih stavova prisutnih u ranijim istorijskim periodima identifikovanjem sopstvene pozicije kao nekognitivističke i tvrdnjom da nekognitivisti ne mogu da okarakterišu poziciju koja je univerzalno prihvaćena u nekom periodu kao pogrešnu, a zatim je u nekoliko navrata pokušao da ukaže na teističke pretpostavke njegovog protivnika, koje, po Bonelu, omogućavaju njegove pretenzije ka objektivnom moralu kao na „pravi problem”.¹⁹ Oba ova manevra ukazuju na konfuziju u razumevanju implikacija nekognitivizma i njegovog odnosa sa objektivnim moralom, ali ovaj slučaj nije izuzetak. Veliki broj promišljenih učesnika u moralnoj praksi pre ili kasnije bivaju suočeni sa pitanjima o temelju opravdanja stavova koje zauzimaju. Ova razmatranja ih često navode na makar površno suočavanje sa metaetičkim pitanjima i informisanje o postojećim odgovorima na njih. To što površna upoznatost često vodi ka pogrešnim zaključcima o implikacijama različitih metaetičkih pozicija samo je dodatni razlog da se razvoj metaetičkih teorija, kao i njihovo predstavljanje široj javnosti, shvati ozbiljno. Prihvatanje nihilizma ili relativizma motivisano površnom upoznatošću sa teorijom greške i popularno shvaćenim (i pogrešno interpretiranim) ekspresivizmom može voditi, i često vodi, zauzimanju opasnih normativnih pozicija ili pokušajima da se izbegne zauzimanje normativnog stava što obično rezultuje nekoherentnošću u pristupu društvenoj interakciji (relativno je lako izbeći korišćenje eksplicitno moralne terminologije, ali je gotovo nemoguće izbeći učestvovanje u moralnoj praksi manifestovanoj u stavovima koje zauzimamo jedni prema drugima).

U kojoj meri prihvatanje metaetičke pozicije ima etičke implikacije jedno je od pitanja koja se razmatraju u literaturi o ekspresivizmu. Prema protivnicima ekspresivizma, glavna navodna slabost ekspresivističkih teorija u odnosu na njihove rivale jeste ta što ne mogu da objasne veliki broj značajnih pretpostavki i formi uključenih u moralnu praksu, pa u ovom smislu zahtevaju njenu reviziju. Pored

¹⁹ Debati „Destiny vs. Trent Horn ABORTION Debate | Whatever Debates #2” može se pristupiti na linku: <https://www.youtube.com/watch?v=o6nnaxitKMQ> (datum pristupa: 31.1.2024.). Relevantna razmena se odvija u vremenskom intervalu: 14:30-22:00.

toga što je ovo protivno glavnom cilju metaetike, objašnjenju postojeće moralne prakse, neke od revizija mogu da proizvedu problematične moralne rezultate. Ako je objektivni moralni status ubijanja nevinih kao čina koji zaslužuje osudu doveden u pitanje i ako je sve što postoji niz (potencijalno različitih) subjektivnih stavova prema ovom činu, čini se da je moralna praksa ostavljena na milost i nemilost kontingentnih faktora koji dovode u pitanje njenu ulogu u našim životima. Međutim, smer u kom se ekspresivizam razvija dovodi u pitanje navodne revizionističke implikacije njegovog prihvatanja. Projekat koji za cilj ima obezbeđivanje prava ekspresivistima na korišćenje pomenutih pretpostavki i formi dobio je naziv „kvazirealizam”. Prethodno razmatranje pokazuje da je deo značaja ovog projekta u tome što se izbegavanjem pomenutog revizionizma izbegavaju i potencijalno opasne moralne posledice. Ako ovo imamo u vidu, smatram da je očigledno da bi svaki ekspresivista trebalo da učestvuje u projektu kvazirealizma. Zanemarivanje ovog projekta i zadovoljavanje revizionističkim implikacijama ekspresivizma učinilo bi njihove zastupnike ne samo metaetičarima diskutabilnog kvaliteta već bi ih stavila i u moralno problematičnu poziciju. Mislim da ova činjenica objašnjava gotovo univerzalnu zainteresovanost za kvazirealizam među savremenim ekspresivistima, uključujući i Sinklera.

2. Moralna praksa, metaetika i praktični ekspresivizam

2.1. Moralna praksa

Praksa upotrebe jezika za vrednovanje, osuđivanje i veličanje postupaka, karaktera i stanja stvari je univerzalna karakteristika ljudskih zajednica. Pod moralnom praksom u ovom radu ću podrazumevati upravo ovu lingvističku praksu zajedno sa njenim praktičnim implikacijama, psihološkim izvorima i propratnim dispozicijama koje je podržavaju. Preciznije, sledeći Sinklerovu analizu, možemo izdvojiti nekoliko aspekata moralne prakse (Sinclair 2021: 2-6): Najpre, ona uključuje kao svoju centralnu karakteristiku moralnu terminologiju. Ova terminologija će uključivati termine koji nemaju uvek moralnu upotrebu ali u odgovarajućim kontekstima njihovo značenje postaje moralno. Tipičan primer je već pomenuti termin „dobro” koji u vanmoralnoj upotrebi može da kvalifikuje neki objekat, čin ili osobu kao visoko-rangiranog pripadnika neke klase ili kao pripadnika koji zadovoljava standarde date klase.²⁰ U moralnoj upotrebi ovaj termin ima distinktnu funkciju pozitivnog moralnog vrednovanja. Ovo vrednovanje ne mora predstavljati ukupnu moralnu ocenu ili jedini relevantan faktor za njeno utvrđivanje. Moguće je da je nešto dobro ali ipak moralno neprihvatljivo. Takođe, ova ocena dolazi u stepenima. Neki postupak može biti manje ili više dobar. Moralni termini koji imaju ove karakteristike se nazivaju „vrednosnim” ili „aksiološkim terminima”. Sa druge strane, termini „ispravno” i „nedopustivo” definitivno određuju moralni status postupka koji karakterišu. Ovakvi termini se nazivaju *deontičkim* (Tappolet 2013). Neki od termina u distinktno moralnoj upotrebi imaju *samo* moralno značenje. Upravo pomenuti termini spadaju u ovu klasu. Sa druge strane, termini poput „hrabar” ili „neosetljiv”, pored toga što poseduju moralni (aksiološki) aspekt značenja, opisuju i vanmoralne karakteristike koje su osnov za vrednovanje. Za termin „hrabrost” to je spremnost na suočavanje sa opasnim situacijama, dok je za termin „neosetljivost” to nizak nivo senzibiliteta prema tuđim osećanjima.

Drugi aspekt moralne prakse je činjenica da se moralna terminologija tipično upotrebljava u diskusijama kao razložnoj formi komunikacije u kojoj se stavovi potkrepljuju argumentima (u kontrastu sa manje argumentativnim formama komunikacije poput vikanja i pretnji). Ovaj aspekt se može nazvati *diskurzivnošću* moralne prakse. Mislím da je korisno da već ovde istaknem, kako bih predupredio previše usko razumevanje morala, da diskurzivnost nije nužno prisutna u svim njegovim manifestacijama. Učesnici u moralnoj praksi često pribegavaju jednostavnijim formama ubeđivanja, ponekad koristeći sopstvenu reputaciju među slušaocima, povremeno implicitnu pretnju ostrakizmom ili drugim posledicama. Ne postoji uvek oštra granica između ovakvih i situacija u kojima se sagovornici oslanjaju na argumente. Međutim, činjenica da se moralna terminologija tipično upotrebljava u situacijama u kojima sagovornici podrazumevaju spremnost da se moralne tvrdnje potkrepe argumentima jeste važna karakteristika morala koja će biti relevantna za razmatranje u nastavku pošto je izvor nekoliko pretpostavki moralne prakse koje kvazirealizam treba da objasni.

Treći aspekt je u vezi sa činjenicom da se moralna praksa ne odvija samo na interpersonalnom već i na *intrapersonalnom* nivou. Moralisti ne učestvuju u moralnoj praksi samo kada diskutuju o njoj sa drugima već i kada promišljaju o sopstvenom postupanju i postupanju drugih. Na psihološkom nivou, u ovakvom moralnom promišljanju, moralnim terminima odgovaraju moralni *pojmovi* koje ću u ovoj disertaciji posmatrati kao psihološke entitete. Da li je potrebno postulirati i njihov korelat na ontološkom planu nezavisno od subjekata koji ih koriste u razmišljanju je jedna od tačaka spora između realista i antirealista. Ono što je na ovom mestu važno istaći je da razmišljanje koje uključuje moralne

²⁰ Videti napomenu 7.

pojmove tipično ima ulogu u donošenju odluka o tome kako postupati u različitim situacijama i kako potkrepiti to postupanje *razlozima*. Ovi razlozi u praksi često nemaju presudnu težinu i subjekti povremeno odlučuju da postupe nemoralno ali, nezavisno od toga, odsustvo pridavanja bilo kakve težine moralnim razlozima se u okviru moralne prakse doživljava kao nedostatak kompetentnosti u upotrebi moralne terminologije ili u razumevanju moralnih pojmova.²¹

Četvrti aspekt je činjenica da korišćenje moralne terminologije i pojmova u diskusijama i promišljanju, putem upravo pomenutog uticaja na donošenje odluka, rezultuje postupcima. Nekad su ovi postupci direktan rezultat prihvatanja određenih moralnih tvrdnji, a nekada su posledica društvenog pritiska koji je formiran pod uticajem njihovog kolektivnog prihvatanja.

Najzad, peti aspekt se tiče posebne klase emocija koje se javljaju kao rezultat prihvatanja određenih moralnih sudova. Primeri ovih emocija su osećanje krivice, žaljenje, sramota, ozlojeđenost i ponos. Ove emocije su usko povezane sa motivacionom ulogom moralne prakse i psihološka potreba za njihovim izbegavanjem (u slučaju negativnih emocija) ili posedovanjem (u slučaju pozitivnih) može biti izuzetno jak motivator. Ove emocije utiču na motivaciju ne samo kada su prisutne u delatniku već i u situacijama kada delatnik smatra da bi bile prikladne (iako ih ne poseduje).²²

Pod moralnom praksom u ovom radu posmatraču praksu koja uključuje skup upravo opisanih aspekata koji su centrirani oko upotrebe moralne terminologije i pojmova, kako na interpersonalnom tako i na intrapersonalnom planu. Važno je imati na umu da ova definicija implicira da samo postupanje u skladu sa moralom nije deo moralne prakse iako karakterisanje tog postupanja kao ispravnog (dobrog, dopustivog itd.) to jeste. Ovo dodatno opravdava već pomenutu terminološku odluku da na učestvovanje u moralnoj praksi konciznije referiram kao na moralisanje.²³

2.2 Metaetika

(Normativna) etika je disciplina koja predstavlja posebno sistematičan pristup *učestvovanju* u moralnoj praksi, odnosno moralisanju.²⁴ Metaetika je, sa druge strane, disciplina koja se bavi *objašnjenjem* moralne prakse.²⁵ Ova gruba karakterizacija ostavlja otvorenim pitanje o kojoj vrsti objašnjenja se radi kao i šta tačno u moralnoj praksi zahteva objašnjenje. Tradicionalno, metaetika

²¹ Jača teza da su moralni razlozi uvek konkluzivni je takođe prisutna među pretpostavkama moralne prakse. U kojoj meri se radi o tezi čije je prihvatanje jedan od uslova kompetentnosti u upotrebi moralnih pojmova je sporno pitanje. Srodna teza o *kategoričnosti* moralnih razloga, odnosno od nezavisnosti ovih razloga od interesa subjekta za koga su razlozi u manjoj meri sporna (Richardson 2003: odeljak 1.5). Moja tvrdnja da moralni razlozi često nisu presudni je kompatibilna sa obe ove teze, pošto je ne treba shvatiti u normativnom smislu već kao ukazivanje na činjenicu da subjekti povremeno, bez obzira na to da li posmatraju moralne razloge kao konkluzivne ili kategoričke, ne postupaju u skladu sa njima.

²² Videti odeljak 3.2.

²³ Videti 1.1. U srpskom i u engleskom jeziku pridev „moralan/na/no” (eng.: „moral”) ima i ulogu moralnog termina. U takvim upotrebama je ekvivalentan nekom od moralnih termina koje koristimo za pozitivno vrednovanje poput „ispravan” ili „dobrog karaktera”. Zbog ove činjenice je prethodna terminološka napomena važna. Kad god u nastavku govorim o moralnoj praksi, radi se o praksi upravo definisanoj u tekstu, a ne o postupanju koje zadovoljava određene moralne standarde.

²⁴ Razjašnjenje načina na koji ću upotrebljavati relevantnu terminologiju (odeljak 1.1) implicira da ću izraze „etika” i „normativna etika” posmatrati kao sinonimne i kontrastirati ih sa metaetikom. Alternativni pristup, posebno pogodan za univerzitetsko organizovanje kurseva, jeste da se termin „etika” koristi kao sveobuhvatan termin za disciplinu koja obuhvata metaetiku, normativnu i primenjenu etiku.

²⁵ Za istorijski pregled debata u okviru metaetike dvadesetog veka, videti Darwall, Gibbard & Railton 1992.

uključuje pristupe nekoliko disciplina primenjenih na neke od elemenata moralne prakse: metafizike, epistemologije, semantike i psihologije.

Metafizika morala uključuje pitanja o ontološkom statusu entiteta na koje moralni termini referiraju. Neka od ovih pitanja sam već u uvodu pomenuo kao centralna za distinkciju između realističkih i antirealističkih metaetičkih teorija. To su pitanja poput: da li moralna svojstva postoje? Da li je njihovo postojanje nezavisno od želja, sklonosti ili verovanja moralnih delatnika? Da li ova svojstva superveniraju i da li su utemeljena na vanmoralnim prirodnim svojstvima ili su *sui generis* klasa? Da li moralne činjenice i propozicije postoje nezavisno od moralnih delatnika? Ako je odgovor na prethodno pitanje potvrđan, u kakvom su odnosu te činjenice ili propozicije sa vanmoralnim činjenicama i propozicijama? Ova pitanja su od interesa i za metafizičare, a ne samo za metaetičare, zato što odgovori na njih utiču na prihvatljivost različitih metafizičkih teorija.

Epistemološka pitanja o moralu se tiču objašnjenja epistemičkog statusa i opravdanja moralnih tvrdnji i verovanja. Ako su naše moralne tvrdnje istinopogodne, i ako izražavaju verovanja, epistemologija treba da odgovori na pitanja da li su, i pod kojim uslovima, naša moralna verovanja istinita i na koji način možemo da ih opravdamo. Neke redukcionističke metaetičke teorije, poput naturalističkog realizma, čine ovaj epistemološki projekat jednostavnijim, svodeći ga na generalnu epistemologiju, dok ga druge verzije realizma čine složenijim, pošto uvode posebnu vrstu entiteta kojima ne možemo da pristupimo čulima.

Moralna semantika treba da ponudi objašnjenje značenja moralnih rečenica i termina. Da li će ova objašnjenja zahtevati posebnu teoriju zato što su usmerena na moral zavisi od toga da li upotreba jezika u okviru moralne prakse funkcioniše drugačije nego u drugim sferama.

Moralna psihologija se fokusira na prirodu mentalnih stanja koja se izražavaju upotrebom moralne terminologije, koja učestvuju u korišćenju i strukturiranju moralnih pojmova, u formiranju moralnih emocija i odluka koje generišu postupke pod uticajem moralnih razmatranja.

Odgovori na pitanja iz svake od ovih oblasti oslanjaju se na odgovore koje daju druge oblasti. Tipično, metaetičari pristupaju u različitim delovima svojih teorija pokušajima da odgovore na sva pomenuta pitanja. Međutim, za motivisanje konkretne teorije često je korisno fokusirati se više na jednu ili dve oblasti a onda, nakon pokazivanja da iz njihove perspektive naša teorija ima prednosti u odnosu na rivale ili je bar plauzibilna, istražiti njene implikacije u preostalim oblastima.

Jedan od načina za motivisanje ekspresivizma jeste ukazivanje na neobične karakteristike koje bi moralna svojstva morala da imaju ukoliko bi postojala kao entiteti nezavisni od subjekta i na motivacionu ulogu koju prihvatanje moralnih tvrdnji (tipično) ima. Ovaj pristup bi podrazumevao fokusiranje na moralnu metafiziku i psihologiju. Međutim, u ovoj disertaciji ću, prilikom razmatranja Sinklerove teorije, koristiti drugačiju strategiju. Počecu od razmatranja moralne semantike. Ovo razmatranje će voditi zaključku da od posebne relevantnosti za ekspresivizam nisu semantička, već srodna *metasemantička* pitanja. Prilikom razvijanja odgovora na ova pitanja, postaće očigledno da je potrebno formirati i odgovarajuće odgovore na pitanja o moralnoj psihologiji. Pokazaće se da metafizička pitanja nisu naročito komplikovana za ovu teoriju zato što ona implicira da ne postoje zanimljivi posebni entiteti nezavisni od nas čije je saznanje uključeno u moralnu praksu. Nedostatak potrebe za ovim saznanjem nosi sa sobom i zanimljiv obrt u vezi sa epistemološkim pitanjima. Pokazaće se da je za Sinklera znatno veći problem pokazati mogućnost moralne zablude nego posedovanja istinitih verovanja.

2.2.1. Semantika i metasemantika

U većem delu tradicije ekspresivizma, pitanja u vezi sa značenjem moralnih rečenica i termina su se predstavljala u formi semantičkih pitanja. U novijoj literaturi se javlja trend ukazivanja na to da relevantna pitanja nisu semantička već *metasemantička*. Ne prihvataju svi autori relevantnost i adekvatnost ove distinkcije, a i među autorima koji je prihvataju ima onih koji insistiraju na fokusu na semantičkim pitanjima.²⁶ Smatram da je ova distinkcija veoma važna i da je, iz razloga na koje ukazuje Sinkler, potrebno predstaviti ekspresivističke teze u vezi sa značenjem kao metasemantičke (Sinclair 2021: 7-16). U ovom odeljku ću razjasniti ovu distinkciju i opravdati prethodnu tvrdnju.

Postoje dve klase pitanja o značenju među kojima se često ne pravi distinkcija i odgovori na pitanja iz obe klase se mogu predstaviti kao objašnjenja značenja. Najpre, moguće je postaviti pitanje: ‘Šta je značenje neke rečenice (ili izraza)?’. Odgovor na tu vrstu pitanja ima formu: ‘P znači A’.²⁷ Ovde je P rečenica (ili izraz) čije značenje određujemo kao identično značenju rečenice (izraza) A čije značenje nam je već poznato. Sa druge strane, moguće je postaviti pitanje: ‘Šta objašnjava činjenicu da neka rečenica (izraz) ima značenje koje ima?’. Ova vrsta objašnjenja uključuje pozivanje na psihološke, istorijske, konvencionalne ili kontekstualne vanjezičke faktore koji su potrebni i dovoljni uslovi da bi rečenica imala značenje koje ima. Formiranje sistematičnih odgovora na prvu vrstu pitanja ponekad se naziva ‘opštom teorijom sadržaja’, ‘semantikom prvog reda’, ‘lingvističkom semantikom’ ili ‘semantičkom analizom’ (u nastavku: semantika), dok se u slučaju takvih odgovora na drugu vrstu pitanja teorijski pristup naziva ‘metasemantikom’, ‘presemantikom’, ‘metafizičkom semantikom’ ili ‘semantikom drugog reda’ (u nastavku: metasemantika) (Sinclair 2021: 8). Na osnovu ovog određenja može delovati da je semantika teorijski ‘površna’, odnosno da se svodi na 1-1 mapiranje između jezičkih entiteta, međutim konkretni primeri semantičkih teorija nemaju ovu formu, i to iz očiglednih razloga: ova vrsta mapiranja bi zahtevala da značenje određenog broja rečenica (ili podrečeničnih lingvističkih entiteta) određujemo na osnovu poznatog značenja istog broja entiteta istog stepena složenosti. Ovo nije produktivan način za sistematsko određivanje značenja elemenata bilo kog jezika, posebno ne prirodnih jezika čija produktivnost omogućava razumevanje potencijalno beskonačnog broja novih rečenica na osnovu razumevanja značenja njihovih sastavnih delova i načina na koji se oni kombinuju. Zbog toga semantičke teorije reflektuju ovo svojstvo jezika: njegovu *kompozicionalnost*. Na primer, uticajna *semantika istinosnih uslova* određuje značenje jednostavnih rečenica koje imaju subjekat-predikat formu, poput ‘Trava je zelena’ povezujući ih sa istinosnim uslovima, koji su vanjezički entiteti, a ispunjenost ovih istinosnih uslova zavisi od toga da li je objekat na koji referira subjekat pripada skupu na koji referira predikat (Heim & Kratzer 1998: 1). Zatim se za složenije rečenice određuju istinosni uslovi na osnovu upotrebe veznika i drugih jezičkih operatora od kojih svaki predstavlja istinosnu funkciju. Za neke veznike, poput protivčinjenickog kondicionala, analiza pomoću istinosnih uslova nije adekvatna, ali ona ostaje osnovni element koji manje ili više posredno učestvuje u određenju značenja rečenica (Starr 2019). Priroda ovih istinosnih uslova je nešto što semantička teorija ne nastoji da odredi već to prepušta drugim disciplinama. Važna implikacija ove vrste pristupa je da semantička analiza nije trivijalna već može da bude izuzetno kompleksna, što je očigledno u primerima logičke analize semantike operatora ili semantike modalne logike (Garson 2000).

²⁶ Videti Moore 1903: §5, Hudson 1970: 19, Frankena 1963: 78–79, Stevenson 1963: 10–11, 114, Timmons 1999: 11, Gibbard 2003: 7, Schroeder 2008b, Sinnott-Armstrong 2000: 678 i 693, Wedgwood 2007: 1.

²⁷ Rečenica pod navodnicima je pomenuta dok je rečenica bez navodnika upotrebljena kako bi se odredilo značenje pomenute rečenice. Ova upotreba navodnika je u skladu sa standardnim konvencijama o distinkciji između upotrebe i pominjanja (Cappelen & McKeever 2005: odeljak 2.2).

Koliko god da je semantička teorija kompleksna, vrsta pitanja ne koje ona daje odgovor je u osnovi: „Šta je značenje ‘P’?”. Odgovor, u krajnjem ishodu, nakon primene svih relevantnih semantičkih pravila, ima formu: „‘P’ znači A”. Ekspresivizam je razvijan kao teorija koja ukazuje na to da moralni sudovi ne opisuju moralnu stvarnost koja je nezavisna od nas već izražavaju nekognitivna mentalna stanja. Ako se ova tvrdnja shvati kao odgovor na pomenuto semantičko pitanje, onda ona implicira da relevantna mentalna stanja predstavljaju značenje, da su deo značenja ili da su na neki način uključena u značenje odgovarajućih moralnih termina. Međutim, ovo nije način na koji zastupnici ekspresivizma uvek iznose svoje teze, čak i kada koriste termin „semantika” da specifikuju svoje teorijske ciljeve. Umesto *određivanja* značenja moralnih sudova, oni se tipično usmeravaju na objašnjenje elemenata ljudske prakse i psihologije koji su uključeni u formiranje moralnih stavova i njihovo verbalno manifestovanje. Znatno prirodnija interpretacija ovog poduhvata je njegov opis kao određivanja činjenica koje objašnjavaju zašto moralne rečenice imaju značenje koje imaju, a ne kao određivanja tog značenja. Ovo znači da se radi o metasemantičkom projektu.

2.3. Praktični ekspresivizam

Sinkler insistira na tome da je njegova verzija ekspresivizma koju naziva praktični ekspresivizam u osnovi metasemantička teorija (Sinclair 2021: vii). Glavni razlog zašto je, po njemu, važno na tome insistirati jeste činjenica da prihvatanje ove metasemantičke teorije ostavlja otvorenom mogućnost da neka od semantičkih teorija koje su naročito uticajne u tradiciji filozofije jezika bude kompatibilna sa ekspresivističkom metasemantikom (Sinclair 2021: 157-164). U šestom poglavlju ću pokazati da je to slučaj sa pomenutom kompozicionalnom semantikom istinosnih uslova. Ova kompozicionalnost olakšava kvazirealistički projekat pošto je neke od pretpostavki i formi moralne prakse koje ovaj projekat ima za cilj da opravda lakše objasniti ako se prihvati semantika koja se uspešno koristi za objašnjenje vanmoralne upotrebe jezika. Takođe, ova činjenica može da objasni utisak da moralna praksa ima realističke pretpostavke, pošto je pomenuta semantika prepoznata kao adekvatna u oblastima u kojima jezik zaista treba interpretirati realistički. Drugim rečima, moguće je da je zajednička karakteristika vanmoralnog i moralnog diskursa semantičke prirode, što navodi na pogrešan utisak da zahteva zajedničku metafizičku i metasemantičku pozadinu. Kompatibilnost različitih metasemantičkih objašnjenja sa istom semantikom omogućava elegantnu interpretaciju takve situacije.

Drugi razlog za distanciranje od semantičkih interpretacija ekspresivizma je u vezi sa problemom potencijalnog redukovanja na subjektivizam. Ako su u značenje moralnih iskaza na neki način uključena mentalna stanja teško je izbeći interpretaciju po kojoj moralni iskazi opisuju ili referiraju na ta mentalna stanja. Međutim, ako je to slučaj, onda se zamerke koje su učinile ovaj tip subjektivizma gotovo univerzalno odbačenom teorijom mogu uputiti i ekspresivizmu.²⁸ Najpre, čini se da je svaki iskren moralni sud nužno istinit ako je introspekcija pouzdan izvor znanja, pošto njegova istinitost zavisi samo od toga da li imamo uvid u sopstvena mentalna stanja. Moralni sudovi postaju ekvivalentni izveštajima o ličnim preferencijama i po tome što ne ostavljaju mogućnost za neslaganje u smislu u kom se taj pojam uobičajeno koristi u diskusijama o moralu, već se, ukoliko se uopšte može govoriti o neslaganju, ono svodi na posedovanje različitih dispozicija za vrednovanje određenih postupaka ili karaktera. Još važnije, ako osoba A tvrdi da je mučenje pogrešno a osoba B da nije, njihove tvrdnje nisu međusobno nekonzistentne zato što je prva ekvivalentna tvrdnji da A ne odobrava

²⁸ Videti napomenu 17. Za ukazivanje na opasnost redukovanja ekspresivizma na subjektivizam, videti Jackson i Pettit 1998 i Schroeder 2008a.

mučenje a druga tvrdnji da B odobrava mučenje i obe ove tvrdnje mogu biti istinite. Ovo uklanja i bilo kakvu nadu za odgovor na problem funkcionisanja moralnih rečenica u logičkim kontekstima.²⁹

Pored semantike istinosnih uslova, ekspresivistička metasemantika je kompatibilna i sa *propozicionalnom* semantikom, s tim što je potreban oprez prilikom njenog određenja.³⁰ Naime, propozicije se mogu interpretirati na način koji ih čini adekvatnim sredstvom za izgradnju metasemantičkih, a ne semantičkih, teorija. Ako se shvate kao entiteti koji postoje nezavisno od nas i na koje rečenice na neki način ukazuju, onda je teorije po kojima se kompozicionalnost rečenica objašnjava putem odgovarajuće ontološke kompozicionalnosti propozicija prirodno razumeti kao metasemantičke teorije. Sa druge strane, ako se propozicije shvate jednostavno kao sadržaji rečenica koji ostaju nepromenjeni prilikom njihove ugradnje u složenije rečenice, onda one egzistiraju na nivou jezika i kompatibilne su sa različitim metasemantičkim teorijama koje objašnjavaju zašto sadržaj ostaje fiksiran, među kojima je i praktični ekspresivizam.

Dakle, praktični ekspresivizam treba shvatiti kao teoriju koja daje metasemantičko objašnjenje funkcionisanja moralne terminologije. Ovo objašnjenje se zasniva na ukazivanju na *funkciju* ove prakse kao i na specifične funkcije pojedinačnih moralnih termina.

Kao osnovnu karakterizaciju metasemantičkog jezgra praktičnog ekspresivizma, Sinkler navodi sledeće četiri teze (Sinclair 2021: 33):

S1. Moralni sudovi nemaju semantičku funkciju opisivanja sveta u moralnim terminima.

S2. Moralni sudovi nemaju semantičku funkciju izražavanja verovanja.

S3. Moralni sudovi *imaju* funkciju izražavanja mentalnih stanja ili skupova mentalnih stanja koja su bar delom nekognitivna.

S4. Šira karakteristična funkcija ovog izražavanja je uzajamna koordinacija stavova i postupaka.

S1 ne isključuje mogućnost da moralni sudovi sadrže opis sveta, već samo da je njihova funkcija opis sveta *u moralnim terminima*. Jedan od razloga zašto je ova kvalifikacija potrebna je već pomenuto postojanje gustih moralnih termina, čiji je deo značenja vanmoralna deskripcija sveta.³¹ S3 je karakteristika svih ekspresivističkih teorija. Ostavljanje mogućnosti da su relevantna mentalna stanja samo delom nekognitivna, kao i da se radi o skupovima stanja a ne o jednom stanju, čini praktični ekspresivizam kompatibilnim sa *hibridnim* verzijama ekspresivizma, po kojima moralni sudovi izražavaju skup stanja od kojih su neka kognitivna a neka nekognitivna ili hibridno stanje koje poseduje i kognitivnu (vanmoralnu) i nekognitivnu (moralnu) komponentu (Fletcher & Ridge 2014). Teza S2 je, pored toga što predstavlja deo tradicionalnih formulacija ekspresivizma, i implikacija teze S3 ako pretpostavimo da direktivni aspekti stanja izraženih moralnim sudovima ne mogu biti deskriptivni, odnosno ako prihvatimo hjumovsku analizu koja implicira oštru podelu između direktivnih i deskriptivnih (komponenti) mentalnih stanja (Smith 1987). Iako ne podrazumeva adekvatnost hjumovske analize, Sinkler prihvata S2 iz dijalektičkih razloga (Sinclair 2021: 43-44). Kvazirealistički program je veći izazov ako treba da pokažemo da stanja koja nisu verovanja

²⁹ Videti poglavlje 5.

³⁰ Videti Speaks 2019 i Schroeder 2008b: 10, 23, 32 -33, 40.

³¹ Videti napomenu 7.

zadovoljavaju sve pretpostavke moralne prakse tako da postoji dijalektička prednost u formiranju teorije koja uspešno odgovara na ovaj izazov.

Ključna za moje prihvatanje Sinklerove teorije kao najperspektivnije verzije ekspresivizma u pogledu mogućnosti uspešnog ostvarenja kvazirealističkog projekta jeste teza S4. Ideja da je istaknuta društvena uloga moralne prakse intersubjektivna koordinacija prisutna je u literaturi o nekognitivizmu još od kako je Stivenson ukazao na značaj ove uloge u objašnjenju moralnog neslaganja (Stevenson 1937, 1944, 1963). Međutim, pitanje uloge ovog aspekta u kvazirealističkom projektu je dobijalo nekonzistentnu pažnju. Glavni doprinos Sinklera u tom pogledu sastoji se u tome što je pomerio fokus na ovu ulogu moralne prakse, precizirao njenu prirodu i odredio prirodu moralnog obavezivanja i relacije izražavanja oslanjajući se na nju. Za, na ovaj način, jasno određeno izražavanje moralnog obavezivanja je zatim pokazao kako zadovoljava različite pretpostavke i forme moralne prakse na sistematičan način (Sinclair 2021). Sistematičnost ovog pristupa, koji se zasniva na fokusu na ideji da je funkcija moralne prakse praktična koordinacija, izdvaja Sinklerovu teoriju u odnosu na alternativna predložena rešenja problema prilagodljivosti moralnih rečenica sofisticiranim sintaksičkim kontekstima i drugih aspekata kvazirealističkog projekta koji mogu delovati *ad hoc* usled nedostatka ovako eksplicirane i sistematski primenjene osnovne teze.

Kako bi precizirao ulogu moralne prakse u uzajamnoj koordinaciji stavova i postupaka, Sinkler ukazuje na nekoliko činjenica ljudskog iskustva (Sinclair 2021: 36-43). Prvo, činjenica je da su ciljevi i želje različitih ljudi takve prirode da bi njihovo potpuno ostvarenje za jednu osobu često podrazumevalo frustraciju njihovog ostvarenja za druge. Ova činjenica ukazuje na interes koji svi imamo da pregovaramo o granicama prihvatljivog zadovoljenja sopstvenih želja i želja drugih kako bismo obezbedili kompromis između njihovih ostvarenja i frustracija za što je moguće veći broj moralnih delatnika. Drugo, veliki broj naših interesa, potreba i želja, moguće je zadovoljiti samo u saradnji sa drugima ili je njihovo zadovoljenje mnogo efikasnije, kvalitetnije ili zahteva manje ulaganja ako se ostvaruje u saradnji sa drugima. Ovo je slučaj i sa egoističnim interesima. Za ovu vrstu saradnje je potrebno da postoji generalno poznat okvir pravila koja određuju šta su razumna očekivanja i koje vrste interakcija su prihvatljive. Treće, moralni delatnici imaju i prosocijalne potrebe i želje, poput altruističkih želja i potrebe za prijateljstvom i drugim vrstama obogaćujućih odnosa sa drugima. Ova vrta interakcija i odnosa, zbog veće prisnosti, uključuje dodatnu potrebu za određenjem uzajamno prihvatljivih granica u ponašanju, uslova za prihvatanje druge osobe kao vredne našeg prijateljstva i podrške, i prihvatljivosti različitih nivoa intimnosti u različitim vrstama odnosa.

Navedeni faktori objašnjavaju zašto je koordinacija stavova i postupaka potrebna, ali, da bismo shvatili zašto je moralna praksa posebno pogodna za ovu ulogu, smatram da je potrebno ukazati na neka njena svojstva koja je razlikuju od drugih načina koordinacije kojima moralni delatnici takođe povremeno pribegavaju. Među ovim alternativnim mehanizmima koordinacije su upotreba sile i pretnji upotrebe silom ili drugim neprijatnim posledicama. U odeljku 2.1. sam naznačio da ove metode ne treba posmatrati kao oštro odvojene od moralne prakse. To je zato što zastupanje moralnih tvrdnji često uključuje implicitnu spremnost da se u slučaju odsustva saglasnosti od strane sagovornika pristupi nekim od metoda sankcionisanja u cilju njenog pribavljanja. Ovi metodi uključuju javnu osudu, javno obznanjivanje negativnog moralnog statusa osoba koje ne prihvataju naše stavove, ostrakizam, a, u sferi međunarodnih odnosa, i političke ili ekonomske sankcije. Radikalni stupnjevi sankcionisanja mogu uključivati i fizičko nasilje. Granica između postojanja različitih nivoa sankcionisanja nije uvek eksplicirana ali je često implicitno prisutna u moralnim diskusijama. Ovo je jedan od njihovih aspekata koji ih čini suštinski različitim od rasprava o estetskim vrednostima ili ličnim preferencijama. Međutim, u tipičnom slučaju, kao intrinzični deo moralne prakse posmatramo samo diskurzivnu primenu moralne terminologije i uticaj kome se teži ima formu razložnog, argumentovanog ubeđivanja,

a ne pretnji. Moralisanje se tipično ne odvija uz mahanje pesnicama (iako je udaranje pesnicom o sto nešto češća pojava) već uz nastojanje da se ponude razlozi za prihvatanje predloženih tvrdnji njihovim predstavljanjem kao razumnih iz perspektive koju sagovornici dele sa nama.

Ova činjenica da se moralna praksa odvija na planu diskusije i argumentovanja i da tipično ne uključuje primenu sile čini je posebno pogodnom za ostvarenje funkcije koordinacije usled znatno nižih ličnih i društvenih troškova u odnosu na pomenute alternative. Činjenica da je svojstva njenih specifičnih manifestacija čine pogodnom za ovu ulogu predstavlja osnovu za ostvarenje kvazirealističkog projekta. Različitim aspektima ovog projekta baviću se u narednim poglavljima. Za sad je važno imati na umu da moralna praksa postoji u istom prostoru i zadovoljava slične potrebe kao i pretnje i nasilje i da je jedna od teza praktičnog ekspresivizma da je njeno postojanje plauzibilno objasniti kao rezultat činjenice da je njena specifična svojstva čine jedinstveno pogodnom za ovu funkciju, što objašnjava i zašto joj se često pribegava pre nego ovim skupljim alternativama.³²

2.3.1. *Pretpostavke i forme moralne prakse*

U nekoliko navrata do sad, naveo sam kao karakterizaciju kvazirealizma ideju da se radi o projektu čiji je cilj da ekspresivistima obezbedi pravo na zastupanje standardnih pretpostavki o moralnoj praksi. Izazov ovog projekta je u tome što su relevantne pretpostavke i forme tradicionalne interpretirane ili (1) kao realističke ili je zastupana teza (2) da jedino realizam može da ih objasni, ili (3) da je objašnjenje koje realizam može da ponudi za njih prirodnije od bilo kog postojećeg ili potencijalnog ekspresivističkog objašnjenja. Očigledno je (1) najjača od ovih teza, ali i (3) je dovoljna, ako je istinita, da obezbedi značajnu prednost realizmu i da prebaci teret dokazivanja na ekspresivizam. Cilj ekspresivista koji učestvuju u projektu kvazirealizma je, stoga, da pokažu kako relevantne pretpostavke i forme imaju plauzibilno ekspresivističko objašnjenje. Koje su to relevantne pretpostavke i forme? Ovde prikazujem listu koju Sinkler koristi i koja će predstavljati korisnu referencu za diskusiju koja sledi u narednim poglavljima (Sinclair 2021:19-21) :

1. Moralno slaganje i neslaganje je moguće.
2. Moralni sudovi se mogu podržati razlozima.
3. Moralna diskusija je (ponekad) plodan način za rešavanje moralnog neslaganja.
4. Nemoguće je za dva predmeta evaluacije da se razlikuju u njihovim moralnim karakteristikama a da se ne razlikuju na neki vanmoralni način.
5. Moralni sudovi, posebno sudovi o pogrešnosti, tipično se odnose samo na postupke koji se mogu izbeći, odnosno na postupke od kojih je delatnik mogao da se uzdrži da je tako odlučio.
6. Indikativne moralne rečenice mogu se smisleno ugraditi u logičke konstrukcije poput negacije („Nije slučaj da je ubijanje pogrešno”), kondicionala („Ako je ubijanje pogrešno, onda je i podsticanje na ubijanje pogrešno”) i disjunkcije („Ili ubijanje nije pogrešno ili je podsticanje na ubijanje pogrešno”).
7. Indikativne moralne rečenice je moguće smisleno ugraditi u kontekste izveštavanja poput: „Džon misli da je ubijanje pogrešno” i „’Mord ist falsch’ znači da je ubijanje pogrešno”.
8. Indikativne moralne rečenice mogu se smisleno ugraditi u kontekste objašnjenja poput: „Ubijanje je pogrešno zato što uništava živote”, „Bob je u zatvoru zato što je ubijanje pogrešno” i „Ubijanje je pogrešno zato što je bol loša stvar”.
9. Moralni iskazi mogu biti premise i zaključci u logički validnim (i nevalidnim) argumentima.

³² Naravno, važan razlog za uzdržavanje od pretnji i nasilja je i činjenica da su njihove različite forme u velikom broju slučajeva moralno neprihvatljive ali ova činjenica, pošto je i sama *moralna*, nije pogodna za objašnjenje postojanja i uloge moralne prakse koja je uključuje. Činjenica da moralna praksa pretenduje da osuđivanjem reguliše alternativne drastičnije forme koordinacije je, iz ekspresivističke perspektive, objašnjiva upravo njenim uporednim prednostima u odnosu na njih.

10. Moralne rečenice mogu se smisleno ugraditi u neasertoričke kontekste poput pitanja („Da li je ubijanje pogrešno?“), optativa („Neka ubijanje ne bude pogrešno!“) i komandi („Budi dobar dečko, Tomase!“).
11. Neki skupovi moralnih iskaza su konzistentni a neki nekonzistentni. Na primer, rečenica „Ubijanje je pogrešno“ je konzistentna sa „Bol je loša stvar“ ali nije konzistentna sa „Ubijanje nije pogrešno“.
12. Mnoge moralne rečenice imaju subjekat-predikat (indikativnu) formu, sa moralnim terminima koji funkcionišu kao predikati. Na primer, u rečenici „Ubijanje je pogrešno“ subjekat je „ubijanje“ a predikat „pogrešno“.
13. Postoje moralna svojstva. Na primer (po Sinkleru), svojstvo pogrešnosti je svojstvo koje poseduju ubijanje i vivisekcija ali koje ne poseduju oporezivanje i homoseksualnost.
14. Moralne rečenice mogu smisleno da uključuju kvantifikaciju („Svako ubistvo je pogrešno“) i vremenske modifikatore („Ubijanje je bilo pogrešno u prošlosti i biće i dalje pogrešno u budućnosti“).
15. Indikativne moralne rečenice je moguće smisleno ugraditi u modalne konstrukcije poput „Ubijanje je nužno pogrešno“ i „Moguće je da je ubijanje pogrešno“.
16. Indikativne moralne rečenice je moguće smisleno ugraditi u kontekste u vezi sa istinom, neistinitošću, i govorom o činjenicama poput: „Istina je da je ubijanje pogrešno“, „Neistina je da je ubijanje pogrešno“ i „Činjenica je da je ubijanje pogrešno“.
17. Neki supstancijalni moralni iskazi su istiniti a drugi neistiniti. Na primer (po Sinkleru), istina je da je ubijanje pogrešno a neistina da je genocid ikad dopustiv.
18. Moralni iskazi su vrsta stvari koje mogu biti istinite i neistinite (dakle, oni su istinopogodni).
19. Moralne tvrdnje mogu biti predmet verovanja i izgovaranja indikativnih moralnih rečenica tipično izražava takva verovanja. Na primer, Džon veruje da je ubijanje pogrešno i izražava to verovanje izgovaranjem rečenice „Ubijanje je pogrešno“.
20. Istinite moralne tvrdnje opisuju, reprezentuju ili iskazuju moralne činjenice ili odgovaraju moralnim činjenicama.
21. Moralne tvrdnje pripisuju moralna svojstva objektima.
22. Moralni status (na primer: ispravnost, pogrešnost) stvari (na primer: postupaka, objekata, karaktera) nezavisan je od naših neposrednih sudova o njihovom statusu i, opštije, od naših interesa i reakcija.
23. Moralna mišljenja, uključujući i naše, mogu biti bolja ili gora, više ili manje prikladna, ispravna ili pogrešna.
24. Kada osoba ima moralni razlog da postupi na određeni način, taj razlog je nezavisan od njenih želja.
25. Moralni iskazi su tipično tvrđenja. Na primer, iskreno izgovaranje rečenice „Ubijanje je pogrešno“ je tvrđenje da je ubijanje pogrešno.
26. Moralni iskazi izražavaju moralne propozicije, propozicije o moralnom stanju sveta.
27. Moralni sudovi su praktični i upravljaju postupcima.³³
28. Neki moralni iskazi se mogu znati.³⁴
29. Moralne istine nije moguće otkriti samo razrešavanjem pitanja o vanmoralnim činjenicama.
30. Delatnici mogu biti više ili manje sigurni u svojim moralnim uverenjima.
31. Moralni iskazi se tiču pitanja koja su veoma važna velikom broju ljudi (za razliku od, na primer, pitanja ukusa ili preferencija).

³³ Preciznije, po ovoj pretpostavci, moralni sudovi doprinose upravljanju postupcima, zajedno sa drugim psihološkim motivacionim faktorima. Ovaj doprinos nije uvek presudan. Videti 2.1.

³⁴ Preciznije, može se znati da su istiniti.

Svaka od ovih teza opisuje neku od pretpostavki ili formi moralne prakse³⁵ koje zastupa veliki broj učesnika u njoj. Međutim, nije očigledno da su sve ove pretpostavke podjednako istaknute, zastupane ili da imaju jednak značaj u ovoj praksi. Na primer, značaj i rasprostranjenost moralnog neslaganja ukazuje na značaj P1. Sa druge strane, pretpostavke poput P20 i P21 deluju udaljenije od prakse i bliže metaetičkim teorijama o njoj, i nije očigledno da bi veliki broj tipičnih delatnika insistirao na njihovom prihvatanju. Razlika u uporednom statusu ovih pretpostavki je relevantna za pitanje u kojoj meri je za ekspresivističku teoriju važno da ih objasni kako bi bila plauzibilna. Da bismo videli zašto je ovo slučaj, potrebno je proširiti razmatranje o ciljevima metaetičkih teorija.³⁶

Iako metaetika ima za cilj da objasni moralnu praksu kakvu je nalazimo, to ne znači da nemogućnost objašnjenja svih njenih karakteristika automatski diskvalifikuje metaetičku teoriju. Nema garancije da kompetentnost učesnika u ovoj praksi garantuje da će njihovo razumevanje njene prirode biti adekvatno u svim detaljima, već možemo očekivati individualne i razlike između grupa učesnika u karakterizacijama ove prakse. Na prvi pogled, plauzibilno je postulirati da što više učesnika deli neku pretpostavku o ovoj praksi, to je treba uzeti ozbiljnije prilikom konstruisanja metaetičke teorije. Međutim, nije teško pronaći razloge za dovođenje u pitanje opravdanosti ovog pristupa. Jedan razlog se tiče mogućnosti „zagađenja” popularnih razumevanja moralne prakse metaetičkim teorijama o njoj. Primeri na koje sam ukazao u odeljku 1.2. pokazuju da, iako je metaetika prevashodno predmet interesovanja profesionalaca, za razliku od nekih drugih filozofskih oblasti, često „prodire” u prostor javnih moralnih debata. Nedovoljno informisano ili promišljeno usvajanje nekih (često pogrešno interpretiranih) verzija metaetičkih teorija je relativno česta pojava, a to čini sasvim mogućim da su neke od relativno široko rasprostranjenih pretpostavki pod uticajem ovih teorija. Drugi razlog se tiče mogućnosti da postoji široko rasprostranjeno pogrešno razumevanje moralne prakse koje je objašnjivo njegovom korisnošću u ostvarivanju njene svrhe. Postojanje ove vrste „korisnih zabluda” svakako bi trebalo objasniti ekspliciranjem ove svrhe, ali je metaetička teorija oslobođena potrebe da ih opravda u jačem smislu te reči, odnosno da pokaže da su te pretpostavke istinite. Ove mogućnosti ukazuju na to da nije potrebno pridati svim pretpostavkama podjednaku pažnju prilikom formiranja metaetičke teorije. Dovoljno je fokusirati se na pretpostavke koje su u nekom relevantnom smislu *važne*. Prirodan način da se taj smisao precizira je njegova interpretacija po kojoj su pretpostavke važne ako je potrebno da su istinite da bi moralna praksa mogla da ostvari svoju svrhu. Korisno je imati na umu da se i ovaj projekat, kao i prethodni projekat pokazivanja da su neke zablude korisne iz perspektive zadovoljenja svrhe neke prakse, mogu nazvati „opravdavanjem” pretpostavki. U literaturi o kvazirealizmu su prisutna oba ova razumevanja ovog projekta.³⁷ Sinkler svoj praktični ekspresivizam gradi kao teoriju koja ima ambiciju da relevantne pretpostavke opravda u jačem smislu, odnosno kao istinite (Sinclair 2021: 79-81).³⁸

³⁵ Neke od ovih teza opisuju pretpostavke koje učesnici imaju o nekim aspektima morala dok druge opisuju konkretne forme moralnih rečenica. U nastavku ću ove pretpostavke i forme povremeno nazivati jednostavno pretpostavkama. Takođe, u toku disertacije ću referirati na konkretne pretpostavke navođenjem broja sa prethodne liste iza slova „P”.

³⁶ Videti 2.2. za osnovnu karakterizaciju.

³⁷ Preovlađujući je pristup po kom se radi o opravdavanju u jačem smislu. Videti: Blackburn 1984: 170–1, 180, 1985a: 151–2, 1987: 55–57, 1988a: 167, 1998a: 77, 318–19 i Gibbard 1990: 155. Aleksandar Miler (Alexander Miller) naziva ova dva pristupa „ambicioznim” i „skromnim” kvazirealizmom (Miller 2019:72).

³⁸ Ovaj način prikazivanja distinkcije između dva razumevanja opravdanja je, striktno govoreći, primenljiv samo na pretpostavke a ne i na forme moralne prakse, pošto forme ne mogu biti istinite ili neistinite. U slučaju formi, distinkciju možemo da preciziramo kao opravdavanje formi kao adekvatnih (jači smisao), sa jedne strane, i kao korisnih iako neadekvatnih (slabiji smisao). Radi preglednosti, govoriću samo o pretpostavkama i o distinkciji koju sam specifikovao u tekstu, ali ću podrazumevati da time obuhvatam i forme i distinkciju u drugom smislu.

U vezi sa prethodnom poentom, mislim da je korisno prokomentarisati način na koji se kvazirealistički projekat povremeno prikazuje, upozoriti na izvesnu neodređenost koji ovaj prikaz nosi sa sobom i opravdati alternativni prikaz koji Sinkler koristi. Naime, kvazirealizam se često predstavlja kao projekat čiji je cilj „očuvanje pojavnosti” (eng.: „saving the appearance”) moralnog diskursa koja je „prividno realistička”.³⁹ Jedan problem sa izrazom „očuvanje pojavnosti” je što se može shvatiti na dva načina, koja sam u prethodnom paragrafu predstavio kao slabiji i jači smisao opravdanja. Pojavnost se može očuvati u smislu pokazivanja da ona nije samo prividna,⁴⁰ ili se može očuvati *kao pojavnost*, odnosno može se pokazati da, iako je samo prividna, postoji dobar razlog za tolerisanje ili čak negovanje tog privida.

Drugi problem se tiče karakterizacije pretpostavki kao „prividno realističkih”. Problem sa ovim izrazom je što pravi veći ustupak ideji o početnoj prednosti realističke metaetike nego što je to potrebno, pošto ne samo da nije jasno da su relevantne pretpostavke zaista realističke, već ekspresivistička analiza koju ću predstaviti pokazuje da nije očigledno da je prikladno okarakterisati ih ni samo kao *prividno* realističke.

Sinkler, umesto pomenutog, koristi prikaz kvazirealizma koji na slikovit način prikazuje istu poentu ali izbegava neodređenosti i problematične konotacije. Po njemu, kvazirealizam je projekat „krojenja propozicionalne odeće moralnog jezika od ekspresivističke tkanine”(Sinclair 2021:80). Kako ćemo videti u nastavku, Sinkler propozicije analizira kao lingvističke entitete, odnosno sadržaje koji ostaju konstantni u ugradljivim rečenicama prilikom ugradnje u složenije jezičke kontekste, a ne entitete koji objašnjavaju značenje. Propozicionalnost „odeće” moralnog jezika je aspekt ugradljivosti moralnih rečenica u različite logičke i druge sintaksičke kontekste, među kojima je i negacija, što obezbeđuje i smislenost moralnog neslaganja i kompozicionalnost podrećenične strukture ovih rečenica. Takođe, videćemo da obezbeđuje i osnovu za tvrdnje o istinitosti moralnih tvrdnji, kao i istinopogodnosti moralnih rečenica.⁴¹ Drugim rečima, svi aspekti problema na koje kvazirealizam treba da odgovori mogu se obuhvatiti ovom idejom o propozicionalnoj strukturi (odeći) ovog jezika. Tradicionalna predrasuda je da se ova odeća može kreirati samo od deskriptivne „tkanine”, odnosno od jezika sa deskriptivnom metasemantikom. Kvazirealizam treba da pokaže da je moguće kreirati istu vrstu odeće od ekspresivistički shvaćenog jezika. Metafora tkanine i odeće ukazuje na ovu ideju o kapacitetu jezika da od različitih materijala izgradi istu jezičku strukturu.

U narednim poglavljima ću razmotriti Sinklerov pristup ovom projektu, sa primerima krojenja propozicionalne odeće za neke od pretpostavki sa liste iz ovog odeljka.

³⁹ Blackburn 1984:170, Harcourt 2005.

⁴⁰ „Appearance” u engleskom ima jasniju konotaciju potencijalnog privida nego „pojavnost” u srpskom jeziku, tako da je i ova neodređenost očiglednija u tekstovima na engleskom u kojima se ovaj prikaz kvazirealizma javlja.

⁴¹ Videti poglavlje 6.

3. Moralno obavezivanje i relacija izražavanja

Po praktičnom ekspresivizmu, funkcija moralne prakse je omogućavanje društvene koordinacije. Sinkler precizira ovu ulogu dajući definiciju moralne prakse po kojoj je ona „*inter- i intra-personalno sredstvo za koordinaciju koje omogućava ljudima da kreiraju, testiraju, profinjuju i održavaju uzajamno korisne obrasce postupanja i reagovanja*” (Sinclair 2021: 38). Ova funkcija moralne prakse nam može pomoći da odredimo prirodu tipa mentalnih stanja koje moralne rečenice izražavaju, kao i prirodu ove relacije izražavanja.

3.1. Moralno obavezivanje

U odeljku 1.1 sam moralna obavezivanja odredio kao mentalna stanja koje moralne rečenice izražavaju. Pošto sam u odeljku 2.3 predstavio Sinklerovo određenje praktičnog ekspresivizma, a ovo određenje uključuje pozivanje na funkciju, korisno je precizirati i upravo predstavljeno određenje moralnog obavezivanja pozivanjem na ovu funkciju.⁴² Pod moralnim obavezivanjem ću podrazumevati da se radi o mentalnim stanjima čije je izražavanje *funkcija* moralnih rečenica. Imajući ovo u vidu, iz definicije praktičnog ekspresivizma, konkretnije iz teza S1 i S2 (odeljak 2.3.) možemo zaključiti da, po ovoj teoriji, moralna obavezivanja nisu moralna verovanja i da su (bar delom) nekognitivni afektivni stavovi. Međutim, ovo određenje nije dovoljna specifikacija, između ostalog, zbog toga što postoji veliki broj afektivnih stavova čije izražavanje očigledno nije aspekt moralne prakse. Na primer, navijački podstreci sportskim timovima zadovoljavaju pomenuti opis, kao i, šire, bilo kakva ohrabrivanja, naredbe, molbe i ostale široko rasprostranjene ekspresije naših želja, preferencija ili nadanja. Ovo ukazuje na jedan od problema koji adekvatna definicije moralnog obavezivanja treba da izbegne: problem nedovoljne diskriminacije (u nastavku: poddeterminisanost).

Sa druge strane, potrebno je izbeći i specifikaciju koja će isključiti neke primere rečenica koje intuitivno prepoznamo kao moralne na osnovu toga što ne izražavaju stanja koja zadovoljavaju datu specifikaciju (u nastavku: naddeterminisanost). Neki od predloga određenja stanja koja moralne rečenice izražavaju u tradiciji ekspresivizma su problematični upravo iz nekog od ova dva razloga (ili oba). Na primer, predlog po kome su relevantna stanja relevantne *emocije*, poput stida, krivice, ozlojeđenosti, razočaranosti, ili dispozicije da se ove emocije osećaju u susretu sa određenim tipovima postupaka, karaktera ili objekata, sa jedne strane, ne diskriminiše dovoljno među različitim tipovima mentalnih stanja.⁴³ Ako neko ima dispoziciju da oseća krivicu kad god postupa na određeni način, ali ne misli da je takvo postupanje u sličnim okolnostima problematično kada nije on taj koji tako postupa, ne bismo izražavanje takve emocije tretirali kao relevantno za moralnu praksu. Plauzibilan razlog za ovo isključenje je činjenica da ona ne poseduje dovoljnu *generalnost* u smislu objekata na koje je usmerena. Ovo je prvi primer situacije u kojoj nam oslanjanje na opštu funkciju moralne prakse može pomoći da razumemo zašto je neki konkretan uslov potreban da bismo nešto posmatrali kao deo ove prakse. Konkretno, u primeru osobe koja oseća krivicu, ali koja nije generalna u smislu da je usmerena na neki tip postupaka nezavisno od toga čiji su to postupci, već je samo usmerena na postupke delatnika koji je oseća, očigledno je da izražavanje te emocije ne može biti korisno u *intersubjektivnoj* koordinaciji. Sa druge strane, pored toga što je ovo određenje poddeterminisano, ono je i naddeterminisano. Da bi to postalo očigledno, dovoljno je ukazati na slučajeve u kojima delatnici

⁴² Moj pristup u opravdavanju Sinklerove definicije moralnog obavezivanja u ovom odeljku se razlikuje od Sinklerovog, ali mu je, na nivou osnovne linije argumentacije, sličan (Sinclair 2021: 44-54).

⁴³ Na primer, Stevenson 1950: 294.

zastupaju neko moralno tvrđenje, iako insistiraju na tome da na nivou iskustva, to zastupanje nije manifestovano, niti je praćeno, nekom emocijom već ima „intelektualni” karakter.

Naravno, moguće je da se neki delatnici varaju po pitanju karaktera sopstvenih mentalnih stanja, ali ovoj vrsti interpretacije treba pribeći samo ako ne postoji objašnjenje koje uzima njihovu karakterizaciju na osnovu introspekcije ozbiljno (u skladu sa preporučljivim metaetičkim pristupom prema rasprostranjenim pretpostavkama o moralnoj praksi).⁴⁴ Ako se i u ovom slučaju oslonimo na generalnu funkciju moralne prakse, kakvom je prikazuje Sinklerov praktični ekspresivizam, postaje očigledno da nema razloga da pretpostavimo da samo emotivne dispozicije mogu zadovoljavati motivacionu ulogu koja je potrebna za ostvarenje funkcije društvene koordinacije. Pored emocija, ovu ulogu može imati i mnogo šira klasa dispozicija da se postupa na određeni način u određenim okolnostima, da se neka ponašanja ohrabruju a druga iskorenjuju, kako postupcima tako i diskurzivno. Na primer, ako neko ima dispoziciju da se aktivno bori protiv usvajanja nekog zakona zbog njegovog uticaja na životnu sredinu, ta dispozicija je, nezavisno od toga da li je praćena nekom emocijom, dovoljna da pripišemo toj osobi određeni moralni stav. U skladu sa ovim zaključkom, jasno je da je umesto opredeljivanja za emocije kao nosioca ovih motivacionih uloga, dovoljno ostaviti ovu poziciju neodređenom i definisati je eksplicitnim pozivanjem na funkciju, što onda ostavlja prostor za različite tipove mentalnih stanja koja mogu biti njeni realizatori. U najširem smislu, ova stanja, imajući u vidu njihovu motivacionu ulogu, možemo odrediti kao *odobravanja*, u slučaju da se radi o dispozicijama da se promoviše neki tip postupaka ili karaktera, odnosno *neodobravanja*, u slučaju dispozicija da se neki tip postupaka ili karaktera obeshrabruje, iskorenjuje ili suzbija.

Uz pomenute osobine, relevantna stanja nisu samo spontano instancirana, kao rezultat nedokučivih psiholoških procesa, već njihovo instanciranje uključuje i *promišljeno prihvatanje*⁴⁵, odnosno izvesnu dozu refleksije.⁴⁶ Bez ovog uslova, stanja koja zadovoljavaju našu definiciju mogla bi da budu previše nestabilna i podložna hirovima ili proizvoljnim promenljivim psihološkim faktorima. Ako opet obratimo pažnju na funkciju moralne prakse, očigledno je da bi ta vrsta nestabilnosti negativno uticala na prikladnost ove vrste stanja kao sredstva za koordinaciju. Za koordinaciju je potrebna predvidljivost na nivou zahteva koje različiti delatnici predstavljaju, a predvidljivost se oslanja na stabilnost. Naravno, proces koordinacije uključuje i potrebu za prilagođavanjem, pa samim tim i za dozom fleksibilnosti, ali ova fleksibilnost treba da odgovara na razloge, a ne na haotične i nepredvidljive promene u motivacijama, tako da ne samo da ne isključuje stabilnost već se na nju oslanja.

Na osnovu prethodnog razmatranja možemo da zaključimo da tip mentalnih stanja koji je dobar kandidat za moralno obavezivanje treba da bude u izvesnoj meri generalan, stabilan, prihvaćen na osnovu promišljanja, i da po svom dispozicionom karakteru može da se odredi kao odobravanje ili neodobravanje postupaka, karaktera, svojstava ili objekata na koje je usmeren. Kako bi upotpunili ovu karakterizaciju potrebno je da posvetimo pažnju još jednoj osobini moralne prakse. Naime, moralne diskusije često za svoj cilj nemaju samo pokušaj promene ponašanja naših sagovornika ili usvajanja novih obrazaca ponašanja u kolektivu tako da ono bude usklađeno sa našim moralnim stavovima, već i usvajanje tih moralnih stavova od strane drugih učesnika u diskusiji. Sinkler inkorporira i ovu činjenicu

⁴⁴ Videti prethodni odeljak.

⁴⁵ Ovo je prihvatanje pomenuto u odeljku 1.1. u okviru preliminarnog određenja obavezivanja u širem smislu.

⁴⁶ Jedan od uticajnijih predloga određenja prirode ovih stanja u tradiciji razvoja nekognitivističkih teorija koji eksplicitno uključuje ovaj kriterijum prihvatanja nakon refleksije je Stivensonovo određenje moralnih stavova (Stevenson 1950: 294). Pošto su po ovom određenju moralni stavovi specifični tipovi emocija, ovaj predlog pati od nedostataka ove vrste teorija na koje sam ukazao u tekstu.

u definiciju moralnih obavezivanja i taj njihov aspekt naziva „*uzdizanjem*” (eng.: „*ascension*”) (Sinclair 2021: 47). Dakle, moralna obavezivanja su uzdignuta utoliko što nisu samo usmerena na svoj primarni objekat (postupke, stavove itd.) već i na sopstveno prihvatanje među drugim delatnicima. Objašnjenje ovog aspekta moralnog obavezivanja je, kao i u slučaju prethodno razmatranih, lako pronaći u ulozi moralne prakse u uzajamnoj koordinaciji. Obznanjivanje posedovanja moralnog stava može da izvrši određeni uticaj na sagovornike utoliko što ukazuje na spremnost na pribegavanje sankcionišućim postupcima (različitih nivoa, od ostrakizma i javne osude, do zakonske i fizičke prinude). Međutim, kao što sam naglasio u odeljku 2.3., pribegavanje sankcionisanju ima supstancijalne troškove (takođe različite težine, tipično proporcionalne težini sankcija). Takođe, pojedinačni delatnici često nemaju naročito veliku pregovaračku moć u ovom pogledu, odnosno sankcionišuća ponašanja na koja su spremni nemaju kapacitet da izvrše dovoljan pritisak na ostale delatnike kako bi ih motivisali na promenu ponašanja. Ova činjenica ukazuje na prednost ubeđivanja drugih da prihvate ista moralna obavezivanja koja delatnik ima, pošto u tom slučaju i oni postaju izvor pomenutih pritisaka, potencijalne sankcije dobijaju veću težinu, a troškovi bivaju podeljeni među svim zastupnicima relevantnih moralnih stavova. Dakle, iako je primarni cilj zastupanja moralnih stavova uticaj na ponašanje, uticaj na formiranje stavova o ponašanju ima izuzetnu stratešku prednost u ovoj vrsti koordinacije i istaknutu ulogu u posrednom uticanju na ponašanje, i zato predstavlja njen značajan deo. Pošto se ovaj uticaj vrši posredstvom moralne diskusije, važan deo moralnog obavezivanja je i dispozicija da se ono otvoreno zastupa u ovoj vrsti diskusije.

Spajanje ovih uvida nas vodi do Sinklerove definicije moralnog obavezivanja, koju ću koristiti u nastavku ove disertacije kao adekvatnu definiciju tipa mentalnog stanja koje moralne rečenice izražavaju: „*Tipično, moralna obavezivanja su (bar delom) stabilna, reflektivno⁴⁷ prihvaćena, generalna, uzdignuta stanja odobravanja ili neodobravanja koja uključuju dispozicije za njihovo otvoreno zastupanje u moralnoj diskusiji.*” (Sinclair 2021: 53).

Kvalifikacija „tipično” ukazuje na mogućnost postojanja mentalnih stanja koja ne zadovoljavaju u potpunosti ovu definiciju, ali ih je ipak prikladno okarakterisati kao moralna obavezivanja. Ovakvo razumevanje uslova za pripadnost nekoj klasi je standardno kada su u pitanju funkcionalistički definisane klase.⁴⁸ Na primer, funkcija grejalice je zagrevanje prostorije u kojoj se nalazi, ali postoje i pokvarene grejalice koje ne mogu da ostvare tu funkciju (koje i dalje identifikujemo kao grejalice). Slično ovome, postoje i moralna obavezivanja koja su u izvesnom smislu degenerisani, neadekvatno formirani ili na neki drugi način netipični primeri ove klase.

Prethodna definicija omogućava razlikovanje moralnih obavezivanja od drugih tipova direktivnih stanja. Ona time daje odgovor na problem *univoknosti*, odnosno određenja svih različitih tipova moralnih obavezivanja, izraženih iskazima koji sadrže različite moralne termine, kao podtipova jedinstvenog tipa moralnih obavezivanja, koje omogućava njegovo jasno razlikovanje od ostalih direktivnih mentalnih stanja (poput želja, preferencija itd.) (McDowell 1987). Međutim, potrebno je odgovoriti i na problem *diverziteta*, odnosno dati i konkretna određenja pomenutih podtipova koja istovremeno adekvatno objašnjavaju distinktnost svakog od njih i adekvatnost njihovog podvođenja pod prethodno definisanu klasu moralnih obavezivanja (Shafer-Landau 2003: 25). Sinkler pokazuje da generalno stanje odobravanja ili neodobravanja poseduje dovoljan broj različitih specifičnih manifestacija da omogući odgovor na ovaj problem. Način na koji Sinkler to čini za veliki broj konkretnih tipova moralnih obavezivanja izraženih različitim moralnim terminima je impresivan i mislim da plauzibilnost njegovih predloga značajno ojačava argumentaciju u prilog uverljivosti

⁴⁷ „Refleksivno” ovde treba shvatiti kao „na osnovu promišljanja”, a ne „spontano”.

⁴⁸ Videti Lewis 1972 i 1980.

praktičnog ekspresivizma. Pošto ću u nastavku disertacije, za potrebe moje argumentacije, moći da se zadržim na generalnom nivou moralnog obavezivanja kao kategorije, bez potrebe za oslanjanjem na konkretne definicije specifičnijih tipova ovih obavezivanja, ovde neću posvetiti zasluženu pažnju Sinklerovom rešenju tog problema već ću, kako bih čitaocima ponudio uzorak njegovog pristupa, predstaviti samo nekoliko njegovih predloga ovih definicija⁴⁹:

Najpre, u pronalaženju odgovarajućih obavezivanja koja su izražena različitim moralnim predikatima, polazimo od već uvedenih osnovnih stavova: stava odobravanja (H!) kao generalnog pozitivnog stava prema objektu procenjivanja⁵⁰, koji se sastoji u dispoziciji da se taj objekat promoviše, i neodobravanja (B!), negativnog stava koji se odražava u dispoziciji da se taj objekat suzbija. Ova dva stava se mogu predstaviti jedan pomoću drugog. Odobravanje neke pojave je isto što i neodobravanje njenog odsustva i obratno: $H!(x) \leftrightarrow B!(\neg x)$.

Jednu dimenziju diverziteta dobijamo pomoću činjenice da za svaki od ovih osnovnih stavova postoje tri različite kombinacije sa negacijom: moguće je negirati objekat (odnosno primeniti stav na odsustvo objekta), negirati stav i negirati stav primenjen na odsustvo objekta.

Za osnovni stav $B!(x)$, prva vrsta negacije (interna negacija) je $B(\neg x)$, druga (eksterna negacija) $\neg B(x)$ i treća (dvostruka negacija) $\neg B(\neg x)$.⁵²

Osnovni stav je plauzibilno interpretirati kao obavezivanje izraženo rečenicom „X je pogrešno”, prvu negaciju kao „X je ispravno”, „X je obligatorno” ili „X je dužnost” a drugu⁵³ kao „X je dopušteno”. Za treću negaciju ne postoji poseban predikat, ali je moguće analizirati je kao „X je ili dopušteno (ali ne obligatorno) ili pogrešno”. Složeni stav koji uključuje kao komponente drugu i treću negaciju onda bi imao značenje „X je samo dopušteno (a ne i obligatorno)”.

Sledeću dimenziju diverziteta možemo uključiti tako što omogućimo usmeravanje odobravanja i neodobravanja i na stavove, a ne samo na objekte stavova.

Tako, na primer,

⁴⁹ Za kompletno Sinklerovo razmatranje problema diverziteta videti Sinclair 2021: 55-60.

⁵⁰ „Objekat” ovde treba shvatiti kao bilo šta na šta je moguće usmeriti moralni stav: postupak, osobine, svojstva, karakter, stanje stvari, pojavu, činjenicu...

⁵¹ Pored ovog primarnog objekta, svako moralno obavezivanje je usmereno i ka sopstvenom prihvatanju od strane sagovornika, ali ću ovu činjenicu (koja čini ovu vrstu stavova uzdignutim) ignorisati u ovom kratkom tretmanu problema diverziteta.

⁵² Veznik negacije ovde ima pseudo-formalnu upotrebu. Takođe, objekti u ovom kontekstu nisu isto što i objekti u predikatskoj logici, u kojoj nije sintaksički valjano formirana rečenica u kojoj je veznik negacije primenjen na promenljivu ili ime koje referira na objekat. U ovom kontekstu je objekat bilo koji predmet vrednovanja, a negacija primenjena na njega jednostavno ukazuje na odsustvo tog predmeta.

⁵³ Objašnjenje smisla eksterne negacije stava nije trivijalan problem za ekspresivističke teorije. Na primer, njeno razumevanje kao odsustva psihološkog stanja nije adekvatno, između ostalog zato što odsustvo stanja nije stanje i ne može imati ulogu u koordinaciji. Takođe, puko odsustvo nekog stanja nema jedinstveni sadržaj koji ga određuje kao različito od odsustva nekog drugog stanja, što onda ne može da objasni zašto se ta odsustva izražavaju različitim rečenicama za koje smatramo da poseduju različita značenja i imaju različite uloge u moralnoj argumentaciji. Ovaj problem negacije ću detaljnije razmatrati u nastavku u kontekstu analize problema sofisticiranih sintaksičkih konteksta, čiji je aspekt. Za sada je dovoljno imati na umu da se ne radi o odsustvu direktivnog stanja, već o direktivnom stanju sa specifičnom funkcionalnom relacijom prema negiranom stanju.

H! (pro-stav⁵⁴ prema x)

je plauzibilno interpretirati kao stav izražen sa „X je dobro/poželjno” a

H!(anti-stav prema x)

sa „X je loše/nepoželjno”.

Dodatno usložnjavanje objekata na koje su usmereni stavovi omogućava interpretaciju obavezivanja izraženih rečenicama „P zaslužuje o” i „P ne zaslužuje o”. Naime,

H!(pro-stav prema P-ovom posedovanju o)

i

B!(pro-stav prema P-ovom posedovanju o)

respektivno.

Ovi primeri ukazuju na elegantna rešenja problema diverziteta koje prihvatanje Sinklerovog određenja moralnog obavezivanja omogućava.

Iz dosadašnjeg izlaganja jasno je da moralno obavezivanje duguje svoju prirodu funkciji koju njegovo izražavanje ima u moralnoj praksi. Međutim, potrebno je pojasniti i prirodu ove relacije izražavanja kako bi mogli da preciziramo na koji način pomoću ove relacije moralna obavezivanja mogu da odigraju tu ulogu. Pokazaće se da adekvatno određenje ove relacije izuzetno olakšava ispunjenje projekta kvazirealizma.

3.2. Relacija izražavanja

Fokusirano i detaljno razmatranje i motivisanje konkretnih definicija relacije izražavanja upadljivo je odsutno iz literature o ekspresivizmu, u svim periodima dosadašnjeg razvoja ove pozicije, iako ove relacija ima istaknutu ulogu još od Ejerovog pokušaja da iskoristi distinkciju između opisivanja i izražavanja kako bi objasnio svoju emotivističku poziciju (Ayer 1936: 112). Sinkler predlaže kao moguće objašnjenje ove činjenice prisustvo implicitne ideje među zastupnicima ekspresivizma (i šire, nekognitivizma) da je intuitivno, svakodnevno razumevanje ove relacije dovoljno za zasnivanje metaetičkih distinkcija i da, stoga, nema potrebe za njenim eksplicitnim definisanjem (Sinclair 2021: 61). Međutim, u novijoj literaturi o ekspresivizmu pokazalo se da je ova relacija često meta napada za kritičare ekspresivizma, i to upravo zbog neadekvatnosti prirodnih interpretacija, koje uključuju kako njene standardne upotrebe u prirodnom jeziku tako i filozofske upotrebe u različitim oblastima van metaetike (Jackson & Pettit 1998, Schroeder 2008a). Jedna od uticajnijih kritika upućenih relaciji izražavanja shvaćenoj na neki od pomenutih načina, je da pretvara ekspresivizam u subjektivizam. Ova bojazan se čini posebno opravdanom ako se ova relacija shvati kao *semantička* a ne kao deo *metasemantičkog* objašnjenja moralnog jezika.⁵⁵ Naime, ako je funkcija moralnih rečenica izražavanje određenih mentalnih stanja, a ovo izražavanje shvatimo kao obznanjivanje posedovanja ovog stanja od strane govornika, teško je videti u čemu je razlika između izražavanja i objavljivanja činjenice da govornik poseduje to stanje, shvaćenog kao *opisa* te činjenice. Međutim, deskriptivna semantika moralnog jezika po kojoj moralne rečenice opisuju mentalna stanja delatnika koji ih

⁵⁴ Ovde pro-/anti-stav nije nužno moralno obavezivanje već može biti bilo koji skup dispozicija koji pripada široj klasi pozitivnih (negativnih) stavova iako ne zadovoljava definiciju moralnog obavezivanja, na primer zato što nije uzdignut ili generalan.

⁵⁵ Videti odeljak 2.2.1.

zastupaju je upravo univerzalno odbačena forma neobjektivističkog kognitivizma poznata pod nazivom „subjektivizam”.⁵⁶ Da bismo videli detaljnije kakve probleme Sinkler uočava u različitim (implicitnim) razumevanjima relacije izražavanja i šta motivise njegovu definiciju ove relacije, korisno je eksplicirati nekoliko plauzibilnih faktora koje on prepoznaje kao uslove koje definicija izražavanja treba da zadovolji kako bi ekspresivizam bio adekvatna metaetička teorija (Sinclair 2021: 61-73). U nastavku je važno imati na umu da tražimo adekvatnu definiciju relacije izražavanja u tehničkom smislu, tako da ne treba očekivati njenu adekvatnost kao definicije ove relacije u smislu u kom o njoj govorimo u svakodnevnoj upotrebi.

Prvo, poželjno je da ista relacija izražavanja igra metasemantičku ulogu u deskriptivnim i direktivnim aspektima jezika. Ako, za potrebe ojačanja naše pozicije, zanemarimo mogućnost globalnog ekspresivizma⁵⁷, odnosno metasemantičke teorije po kojoj značenje rečenica i predikata treba objasniti ekspresivistički u svim domenima jezika a ne samo u moralnom jeziku, odatle sledi da je potrebno ponuditi različite metasemantike za deskriptivni jezik (na primer, u oblastima nauke i opisa svakodnevnih nenormativnih činjenica), sa jedne strane, i direktivni jezik (u oblasti moralne prakse i prakse estetskog vrednovanja⁵⁸), sa druge. Međutim, prikaz projekta kvazirealizma kojim smo ga odredili kao krojenje propozicionalne odeće moralnog jezika od ekspresivističke tkanine ukazuje na to da je jezgro ovog projekta pokazivanje da delovi jezika koji su prikladno objašnjivi deskriptivističkom i ekspresivističkom metasemantikom imaju istu strukturu („propozicionalnu odeću”). Ovo dalje znači da je od velike prednosti za ekspresivističku teoriju ako je moguće definisati relevantnu relaciju izražavanja tako da moralne rečenice izražavaju moralna obavezivanja u istom smislu u kom prozaične deskriptivne rečenice izražavaju verovanja. Drugim rečima, ista relacija izražavanja bi trebalo da bude uključena u deskriptivnim i ekspresivnim domenima jezika. Dakle, poželjno je da razlika između ova dva domena bude na nivou vrste obavezivanja koje se izražava, a ne na nivou relacije izražavanja.

Drugo, relacija izražavanja u našoj teoriji ima metasemantičku ulogu, odnosno ulogu u objašnjenju značenja različitih elemenata jezika. Ovo znači da adekvatna definicija ne treba da uključuje pozivanje na nezavisne semantičke pojmove.

Treće, iskazi zadržavaju svoje značenje bez obzira na to da li govornik poseduje stanje koje oni izražavaju. Ako je osoba neiskrena ili usled nekompetentnosti ne razume implikacije sopstvenih tvrdnji, to ne menja značenje njenih tvrdnji.⁵⁹ Da bismo ovo objasnili a zadržali metasemantiku u kojoj relacija izražavanja ima glavnu ulogu, potrebno je negirati da je izražavanje relacija između konkretnog izgovaranja neke rečenice i konkretnih mentalnih stanja govornika. Umesto toga, prikladno je okarakterisati je kao relaciju između *tipa* govornog čina i *tipova* mentalnih stanja. Ovo ostavlja mogućnost da neko tvrđenje izražava određeno mentalno stanje i kada ga govornik ne poseduje. Dovoljno je da *funkcija* rečenice koja se tom prilikom izgovara u govornom činu tvrđenja bude izražavanje datog tipa mentalnog stanja.

⁵⁶ Videti odeljak 2.3.

⁵⁷ Sinklerov praktični ekspresivizam u formi u kojoj ga Sinkler predstavlja nije globalna ekspresivistička teorija. Nezavisno od toga, prihvatanje globalnog ekspresivizma bi u određenoj meri olakšalo ostvarivanje projekta kvazirealizma, pa u tom smislu postoji dijalektička prednost u argumentovanju iz nezavidnije pozicije njegovog odbacivanja kako bi se pokazalo da ga je moguće ostvariti i iz takve pozicije.

⁵⁸ Među ostalim kandidatima za ekspresivističku interpretaciju su govor o uzročnosti, modalnosti, protivčinjeničkim kondicionalima i religiji.

⁵⁹ Iako može, kao i drugi aspekti konteksta izgovaranja, imati pragmatičke implikacije. Značenje koje je predmet proučavanja u semantici je stabilno ili bukvalno značenje, koje je kontrastirano sa pragmatičkim aspektima značenja koje rečenice mogu imati na osnovu implikacija koje zavise od konteksta (Grice 1957, 1989).

Četvrto, adekvatna definicija mora da uključuje činjenicu da je instanciranost relacije izražavanja između nekog tipa govornog čina i tipa mentalnog stanja delom (ali ne u potpunosti) određena konvencijom. Ovo sledi iz plauzibilne pretpostavke da je značenje stvar konvencije i činjenice da relacija izražavanja treba da objasni ovo značenje. Ako ne postoji konvencija, nečija namera da koristi određeni govorni čin za izražavanje određenog mentalnog stanja ne može biti dovoljna da taj čin učini podobnim za obavljanje te uloge. Po Sinkleru, kvalifikacija „ali ne u potpunosti” je potrebna pošto ukazuje na to da i kad je konvencija prisutna, to ne čini nužno svako izgovaranje u skladu sa konvencijama o odgovarajućem tipu govornog čina koje ga čine tvrdjenjem, instancom izražavanja odgovarajućeg mentalnog stanja. Ovo omogućava razlikovanje izgovaranja u kontekstu izgovaranja teksta u predstavi ili testiranja mikrofona, od izgovaranja koje uspešno izražava to mentalno stanje (Sinclair 2021: 63).⁶⁰

Peto, u nekim slučajevima različite rečenice (koje imaju različita značenja) konvencionalno signaliziraju prisustvo istog mentalnog stanja u govorniku. Na primer, iskrena tvrdjenja rečenica „Trava je zelena”, „Verujem da je trava zelena” i „Nemoj da pričaš da je trava zelena!” (ova poslednja izgovorena ironično) ukazuju na postojanje verovanja govornika da je trava zelena. Međutim, ove tri rečenice imaju različito značenje. S obzirom na to da relacija izražavanja treba da objasni značenje, ovo ostavlja dve mogućnosti:

1) Svaka od ovih rečenica izražava verovanje da je trava zelena. U ovom slučaju potrebno je objasniti razliku u značenju ovih rečenica pozivanjem na neki dodatni faktor pored činjenice da one izražavaju neko mentalno stanje.

2) Najviše jedna od ovih rečenica izražava verovanje da je trava zelena. U ovom slučaju možemo da objasnimo razliku u njihovom značenju pozivanjem na relaciju izražavanja, ali to onda implicira da nije dovoljno da postoji konvencija po kojoj tvrdjenje neke rečenice signalizira određeni tip mentalnog stanja kako bi ova relacija bila instancirana (pošto ga sve tri signaliziraju a samo jedna izražava). Sinkler se opredeljuje za ovu drugu opciju (Sinclair 2021: 63). Smatram da je ovo dobar izbor pošto je omogućavanje relaciji izražavanja da u potpunosti objasni značenje značajna prednost metasemantičke teorije koje ekspresivisti ne bi trebalo da se odreknu bez dobrog razloga. Ako prihvatimo ovu opciju, potrebno je da naša definicija izražavanja implicira da druge dve rečenice ne izražavaju relevantno verovanje. Videćemo na koji način Sinkler to postiže prilikom razmatranja njegove definicije ove relacije.

Ekspliciranje ovih pet uslova omogućava nam da prepoznamo razloge zbog kojih neka od (implicitnih) određenja relacije izražavanja prisutna u svakodnevnom diskursu i u literaturi nisu adekvatna za naše potrebe. Na primer, definicija izražavanja Alana Tormija (Alan Tormey) po kojoj ponašanje A izražava mentalno stanje P u slučaju kada možemo opravdano da zaključimo iz A da delatnik koji ga manifestuje poseduje stanje P ne zadovoljava treći uslov, po kom nije potrebno da govornik poseduje stanja koje njegove tvrdnje izražavaju (Tormey 1971: 43). Takođe, sve tri rečenice koje sam naveo prilikom razmatranja petog uslova, po ovoj definiciji izražavaju verovanje da je trava zelena, pošto se iz njihovog tvrdjenja može opravdano pretpostaviti da govornik poseduje pomenuto verovanje, što znači da ova definicija ne ispunjava ni peti uslov.

⁶⁰ Nisam uveren da je ova Sinklerova distinkcija potrebna zato što nije očigledno da postoji prepreka za smeštanje svih faktora koji prave razliku između izgovaranja koja predstavljaju i onih koja ne predstavljaju tvrdjenja (testiranje mikrofona, ironično izgovaranje itd.) u prostor konvencionalnih uslova tvrdjenja. Ako ova prepreka ne postoji, onda je moguće da su uslovi instanciranja relacije izražavanja u potpunosti određeni konvencijom. Diskusija o ovom pitanju bi zahtevala značajan prostor, a od ishoda ne zavisi ništa od naročitog značaja za ovu disertaciju. U svakom slučaju, u nastavku ću podrazumevati da je Sinklerova kvalifikacija opravdana pošto ovo ne unosi supstancijalne komplikacije.

Dalje, u filozofiji jezika je uticajna definicija po kojoj je izražavanje poseban tip govornog čina, čiji su primeri zahvaljivanje i čestitanje (Austin 1962, Alston 2000: 103-113). Na ovaj način shvaćena relacija izražavanja ne ispunjava prvi uslov pošto je redukovana samo na određene govorne činove, dok po ovom uslovu treba da objasni i činove tvrđenja čiji opis ne bi uključivao posebne „ekspresivne” glagole.

U drugim slučajevima, kandidate za definiciju izražavanja treba odbaciti iz očiglednijeg razloga: činjenice da ne koreliraju rečenice sa mentalnim stanjima. U svakodnevnoj upotrebi, često se govori o „izražavanju” ideja, misli i teorija kroz reči. Ovo značenje, koje je po svojoj prirodi veoma generalno i verovatno pokriva bilo koji odnos između jezika i nekog pojmovnog sadržaja, svakako nije odgovarajuće zato što je relacija izražavanja koja je nama potrebna relacija između jezika i (direktivnih i deskriptivnih) mentalnih stanja, koja treba da objasni zašto rečenice čije tvrđenje izražava određena mentalna stanja imaju značenje koje imaju. Slično tome, fregeovski smisao izražavanja, po kome rečenice, u određenim kontekstima izgovaranja, izražavaju propozicije, gde na primer, tvrđenje „Petar je poludeo” i pitanje: „Da li je Petar poludeo?” izražavaju istu propoziciju, sa različitim govornim snagama (prva sa asertoričkom, druga sa interogativnom) takođe nije odgovarajući za naše potrebe pošto je, u ovoj upotrebi, izražavanje relacija između jezika i propozicija a ne jezika i mentalnih stanja.⁶¹

Ovde ću predstaviti Sinklerovu definiciju u celosti. Ova definicija je upadljivo kompleksna. Nakon njenog predstavljanja ću analizirati i objasniti neke njene aspekte. Motivacija za uključivanje nekih od ovih aspekta postaće u potpunosti jasna tek nakon pokazivanja, u narednim poglavljima, u kojoj meri prihvatanje ove definicije omogućava elegantne i jednostavne odgovore na probleme sa kojima se projekat kvazirealizma suočava, poput potrebe za objašnjenjem smislenosti moralnog neslaganja i mogućnosti ugrađivanja moralnih rečenica u logičke i druge složene sintaksičke kontekste.

Po ovoj definiciji, koju Sinkler naziva „određenje izražavanja pomoću obavezivanja” (eng.: „commitment account of expression”, u nastavku: „CA”) izražavanje nekog obavezivanja (sa deskriptivnim ili direktivnim sadržajem) je njegovo plasiranje u „javnu arenu diskusije” gde se ono predlaže kao *prikladno* (Sinclair 2011: 65) . Ovo pitanje prikladnosti fokusira razmatranja drugih učesnika u debati o tome da li to obavezivanje treba prihvatiti ili ne na pitanja koja tipično⁶² nemaju veze sa činjenicom da ga delatnik koji ga zastupa poseduje, već se tiču nekih karakteristika situacije, konteksta, prirode postupka ili karaktera prema kome se zauzimanje datog obavezivanja predlaže. Ovakvo metasemantičko objašnjenje jasno ukazuje na razlog zašto značenje moralnih rečenica nema deskriptivni subjektivni sadržaj. Naime, za *prikladnost* datog mentalnog stanja nije bitna činjenica da je ono instancirano od strane delatnika koji ga predlaže kao prikladno.

Preciznije, po Sinklerovoj definiciji:

„Izražavanje tipa mentalnog stanja, P, sudom je reklamiranje, pomoću direktnih konvencionalnih sredstava, pretenzije na objektivni autoritet za P. U slučajevima u kojima je

⁶¹ Videti pojašnjenje o dva različita razumevanja semantičke uloge (i ontološkog statusa) propozicija u odeljku 2.3.

Za ovaj smisao izražavanja, videti Ayer 1936: 175, 1973: 46, Bar-On & Chrisman 2009, Beaney 1997: 15, Frege 1892, 1956: 292, Geach 1965: 449, Iacona 2002, Moore 1958: 57–62, Newton-Smith 1985: 9, Ross 1968: 12–13, Speaks 2019: §2.1.

⁶² Ova kvalifikacija je potrebna zato što postoje izuzeci kada se kao osnov za prikladnost određenog stava zaista nudi činjenica da ga delatnik koji ga plasira u javnost poseduje. Ovo je slučaj u situacijama u kojima se relevantni delatnik posmatra kao poseban moralni, religijski ili pravni autoritet (i to ne epistemički autoritet koji samo pouzdano informiše o normama, već kao normativni autoritet koji je *izvor* tih normi).

govornik iskren i nije lingvistički zbunjen, on ne samo da reklamira pretenziju na objektivni autoritet za P već i 'stoji iza' te pretenzije, odnosno *tretira* P kao da ono ima objektivni autoritet." (Sinclair 2021: 65)

Potrebno je razjasniti i razmotriti implikacije nekoliko aspekata ove definicije. Pojam *objektivnog autoriteta* u ovoj definiciji igra sličnu ulogu kao pojam *prikladnosti* koji sam koristio u grubom uvodnom određenju relacije izražavanja. Potencijalni problem sa oba ova pojma je da je prirodno interpretirati ih kao nesvodivo *normativne* pojmove. Ako bi ovi pojmovi bili nesvodivo normativni, to bi obesmisliilo Sinklerov pokušaj da ponudi naturalističku metasemantiku moralnih iskaza pomoću ideje izražavanja mentalnih stanja, pošto bi se relacija izražavanja pozivala na nezavisna normativna svojstva. Zbog toga je potrebno objasniti ove pojmove kao u osnovi nenormativne i deskriptivne. Ovo možemo učiniti tako što ćemo upotrebiti manevar karakterističan za kvazirealistička objašnjenja: umesto da pokušamo da analiziramo pojam, fokusiraćemo se na objašnjenje vrste situacija u kojima ga delatnik koristi. Dakle, u slučaju objektivnog autoriteta, pitanje je u kojim uslovima smatramo da delatnik tretira neko stanje P kao da ono poseduje objektivni autoritet. Ovo činimo u slučaju kad delatnik zauzima (delom) javnu argumentativnu poziciju u vezi sa P: to uključuje posvećenost ideji da je P prikladno stanje (za određenu grupu ljudi uključujući i delatnika). Iz upravo navedenih razloga, potrebno je objasniti i ovaj pojam prikladnosti u deskriptivnim, naturalističkim terminima. Delatnik smatra da je neko mentalno stanje prikladno onda kada smatra da postoje (ono što on smatra da su) dovoljni razlozi za instanciranje tog stanja (i za odlučivanje na osnovu njega).⁶³ Ovo uključuje i dispoziciju osetljivost delatnika na odsustvo tih razloga i dispoziciju da se (u odgovarajućim okolnostima) pozivaju drugi delatnici na prihvatanje tog stanja i da se insistira da oni to učine davanjem podstreka (u formi nuđenja argumenata i drugih razloga u prilog prihvatanja, ali i u određenim slučajevima pribegavanjem drugim sredstvima ubeđivanja poput društvenog pritiska, pretnji ostrakizmom itd.⁶⁴). Takođe, tretiranje obavezivanja kao da ono poseduje objektivni autoritet uključuje i spremnost da se dopušta drugima da odlučuju i postupaju na osnovu tog obavezivanja i da se ne kritikuju kada to čine. Ovo tipično uključuje i instanciranje datog obavezivanja od strane delatnika koji ga tretira kao prikladno. Ovo je, po predstavljenoj definiciji, samo tipično a ne i univerzalno slučaj zato što je korisno ostaviti mogućnost da je zbog idiosinkratičnih psiholoških faktora delatnik u situaciji da, iako prepoznaje prikladnost nekog obavezivanja i razloga u prilog njegovog instanciranja, ipak ne instancira to obavezivanje. Ova mogućnost postoji zato što je instanciranje mentalnih stanja pod uticajem različitih uzročnih faktora od kojih nisu svi uvek pod kontrolom delatnika. U ovakvim situacijama, po definiciji koju koristimo, i dalje je moguće da delatnik iskreno tretira određeno mentalno stanje kao prikladno i da ga izražava sa ciljem njegovog propagiranja iako ga ne instancira. Ova vrsta situacije je različita od one u kojoj delatnik izražava neko obavezivanje neiskreno ili usled lingvističke konfuzije, kada mu takođe možemo pripisati izražavanje. U tim situacijama, drugi delatnici i dalje imaju razlog da mu pripišu tretiranje datog obavezivanja kao prikladnog ako ne prepoznaju njegovu neiskrenost ili lingvističku nekompetentnost. Delatnik izražavanjem obavezivanja postaje odgovoran za njega, odnosno drugi učesnici u diskusiji od njega očekuju da je spreman da ponudi razloge u prilog njegovog prihvatanja i da bude osetljiv na razloge protiv prihvatanja koje mu drugi nude.

⁶³ Ovde je potrebno dati i objašnjenje termina „razlog” koje nije nesvodivo normativno. Način na koji Sinkler ovo čini ću razmatrati u četvrtom i sedmom poglavlju.

⁶⁴ Videti odeljak 2.1.

Iz Sinklerove definicije izražavanja i mog ukazivanja na mogućnost formulisanja deskriptivnih karakterizacija njenih naizgled normativnih aspekata⁶⁵, jasno je da se radi o složenom tipu relacije. Ova složenost je prisutna zbog vrste motivacionih dispozicija koje izražavanje uključuje, ali smatram da je bitno primetiti da nijedan njen aspekt nije *ad hoc* već prirodno sledi iz funkcije moralne prakse u intersubjektivnoj koordinaciji. Ono što delatnik čini kada izražava relevantna direktivna stanja nije jednostavno njihovo oglašavanje, pošto bi takvo oglašavanje samo po sebi bilo nedovoljno da utiče na druge. Umesto toga, on predlaže određenu vrstu obavezivanja kao politiku⁶⁶ za koju nastoji da obezbedi široko prihvatanje. Ovo obavezivanje uključuje dispozicije da se određeni postupci, karakteri i stanja stvari ohrabruju a drugi suzbijaju, što objašnjava i dodatne dispozicije iz mog razjašnjenja kao i činjenicu da se relevantno obavezivanje tretira kao da poseduje objektivni autoritet.

Na ovaj način definisana relacija izražavanja ispunjava pet uslova koje sam prethodno razmatrao u ovom odeljku. Prvo, ona može da objasni kako rečenice izražavaju mentalna stanja i u slučaju kad su ta stanja direktivna (kao u moralnom jeziku) i kad su deskriptivna (kao, na primer, u jeziku nauke). U oba slučaja obavezivanja se plasiraju sa ciljem da se ostali delatnici nagovore na njihovo prihvatanje. U slučaju direktivnih obavezivanja (moralnih stavova) njihovo prihvatanje kao prikladnih podrazumeva usaglašavanje sa predloženom politikom postupanja i odlučivanja. U slučaju deskriptivnih obavezivanja (verovanja), njihovo prihvatanje kao prikladnih podrazumeva prihvatanje da, kao u slučaju moralnih stavova, ta verovanja adekvatno obavljaju svoju funkciju. Za razliku od moralnih stavova, međutim, funkcija verovanja je verodostojan prikaz stanja stvari u svetu. Imajući ovo u vidu, zadovoljen je teorijski cilj da se razlika između deskriptivnog i direktivnog govora locira u vrsti obavezivanja koja se izražavaju, a da je relacija izražavanja ista u oba slučaja. Kako ću pokazati u narednim poglavljima, ovo olakšava ostvarenje kvazirealističkog projekta shvaćenog kao krojenja propozicionalne odeće od ekspresivističke tkanine. Deskriptivni i direktivni jezik nose ovu odeću na svojoj površini. Njenu identičnost obezbeđuje ista relacija izražavanja. Tkanina je različita u ove dve oblasti zato što relevantni tipovi obavezivanja imaju različite funkcije.

Drugo, ova definicija relacije izražavanja sadrži naturalistički opis dispozicija, postupanja i mentalnih stanja delatnika i ne oslanja se na semantičke pojmove. Ovo je čini pogodnom za metasemantičku ulogu koju treba da obavi.

Treće, po ovoj definiciji, moguće je da delatnik izražava neko obavezivanje iako ga ne instancira. Prostor za ovu mogućnost postoji na dva nivoa. Najpre, moguće je da delatnik nije iskren ili da usled lingvističke kompetentnosti, iako postupa na način koji po konvenciji izražava određeno obavezivanje, on ne tretira to obavezivanje kao da ima objektivni autoritet. U takvom slučaju, pomenuti postupak ipak obavlja svoju tipičnu funkciju pošto kod sagovornika izaziva uverenje da dotični delatnik preuzima odgovornost za to obavezivanje i preporučuje ga kao prikladno. Zatim, moguće je i da delatnik iskreno tretira obavezivanje kao da ono ima objektivni autoritet ali ga ne instancira usled idiosinkratičnih psiholoških faktora. Takav delatnik ne samo da stvara utisak kod drugih o prihvatanju odgovornosti za dato obavezivanje, već tu odgovornost zaista i prihvata.

Četvrto, ova definicija uključuje direktno oslanjanje na konvenciju. Da bi neki čin predstavljao izražavanje nije dovoljno da delatnik to namerava već je potrebno da postoji konvencija po kojoj iskaz tog tipa izražava određeni tip mentalnog stanja. Ovo omogućava tretiranje određenih tipova rečenica

⁶⁵ Iako Sinkler ne nudi eksplicitno ove deskriptivne karakterizacije, smatram da je moja interpretacija plauzibilna, pošto je nešto poput nje potrebno da bi se izbeglo oslanjanje na nezavisna normativna svojstva, što bi predstavljalo neprihvatljivu vrstu cirkularnosti u ekspresivističkom objašnjenju.

⁶⁶ Pod „politikom” ovde mislim na program kolektivnog postupanja i reagovanja na određene postupke.

kao jezičkih entiteta sa stabilnim značenjem i moguće je apstrahovati njihovu semantiku od delatnika koji ih koriste.

Najzad, i peti uslov je zadovoljen zahvaljujući uključenosti u definiciju karakterizacije konvencije po kojoj data rečenica ima *direktnu* konvencionalnu ulogu izražavanja relevantnog stanja. Ovo objašnjava zašto rečenice iz primera sa početka ovog odeljka imaju različita značenja. Rečenica „Trava je zelena” izražava verovanje da je trava zelena pošto je njena direktna uloga plasiranje pomenutog verovanja drugima sa ciljem njegovog prihvatanja. „Nemoj da pričaš da je trava zelena!” plasira ovo verovanje zahvaljujući posrednoj ulozi koju određeni sintaksički konstrukt ima u signaliziranju ironije. Dakle, ova rečenica nema *direktnu* konvencionalnu ulogu izražavanja verovanja da je trava zelena, što objašnjava njeno osobeno značenje i uklanja potrebu za pozivanjem na dodatne faktore u fiksiranju objašnjenja pored relacije izražavanja i obavezivanja koje ona korelira sa određenim jezičkim entitetima.

Sa preciziranim pojmovima moralnog obavezivanja i relacije izražavanja, imamo sve što je potrebno da bismo ponudili adekvatna ekspresivistička objašnjenja pretpostavki i formi moralne prakse, čemu će biti posvećena naredna četiri poglavlja.

4. Moralno neslaganje i moralni razlozi

4.1. Moralno neslaganje

Među nespornim pretpostavkama moralne prakse su pretpostavke o smislenosti moralnog neslaganja i mogućnosti da se ono razreši u diskusiji, gde se tipično pribegava nuđenju razloga kako bi se promenili stavovi sagovornika (P1-P3 sa liste u odeljku 2.3.1.). Moralni sudovi se u ovome razlikuju od iskaza o preferencijama poput onih o omiljenom jelu ili omiljenoj boji. Ekspliciranje ličnih preferencija u razgovoru tipično nema za cilj promenu preferencija sagovornika, već omogućavanje drugima da nas bolje upoznaju. Ovu razliku je moguće analizirati na sledeći način: iskazi o preferencijama su iskazi o nama, dok su moralni sudovi o, na primer, postupcima, iskazi o tim postupcima. Ukoliko svaki od učesnika u diskusiji govori o sebi, pripisivanje objektu diskursa svojstava koja ne može posedovati isti objekat ne proizvodi kontradikciju, zato što objekti u tom slučaju nisu isti. Naime, svaki učesnik pripisuje svojstva samom sebi. Moralni iskazi u kojima se osuđuje neki postupak, sa druge strane, mogu biti međusobno kontradiktorni, zato što svi učesnici koji iznose različite sudove o nekom postupku, pripisuju različita svojstva istom postupku, tako da, ako neka od tih svojstava ne može istovremeno posedovati isti objekat, neko od njih greši. Ova deskriptivistička analiza na plauzibilan način objašnjava vrstu neslaganja koju delatnici prepoznaju i koju pokušavaju da razreše u diskusijama o moralu. Međutim, to ne znači da je to *jedina* plauzibilna analiza. Da bismo videli na koji način ekspresivizam može da ponudi adekvatnu alternativu, potrebno je da detaljnije odredimo karakteristike moralnog neslaganja.

Postoji nekoliko različitih tipova situacija koje kolokvijalno nazivamo neslaganjem. Ako Petar voli kinesku i ne može da podnese italijansku hranu, a njegova supruga Ana ima obrnute preferencije, ova situacija predstavlja vrstu neslaganja, iako se po upravo datom opisu radi samo o različitim preferencijama. Razlog zašto ove situacije tretiramo kao neslaganje nije u samoj činjenici o postojanju ovih preferencija već u načinu na koji se one odražavaju na potencijalne odluke i postupke Petra i Ane. Konkretno, izbor restorana za njih dvoje može predstavljati problem, kao i zajedničko naručivanje hrane. Moralno neslaganje se upadljivo razlikuje od ove vrste neslaganja u nekoliko karakteristika. Prvo, ako Jovan smatra da je mučenje bez izuzetka pogrešno, a Marija smatra da je u nekim situacijama dopustivo, njihovo neslaganje je locirano na nivou ovih sudova a ne samo na nivou postupaka koje oni mogu preduzeti motivisani njima. Po ovome se razlikuje od neslaganja Petra i Ane koje je, u pravom smislu te reči, prisutno samo u slučaju konflikta prilikom potrebe za zajedničkim odlučivanjem. Drugo, Jovanova i Marijina vrsta neslaganja je univerzalno shvaćena kao značajnija ili ozbiljnija.

Deskriptivistička metasemantika može da objasni prvu karakteristiku pozivanjem na svojstva mentalnih stanja koja Jovan i Marija imaju kada zastupaju svoje moralne stavove. Po deskriptivizmu, ova stanja su verovanja pa su njihovi sadržaji deskriptivni. Funkcija deskriptivnih sadržaja je verodostojan prikaz sveta. Jovanov i Marijin prikaz ne mogu oba zadovoljiti ovu funkciju pošto Jovan pripisuje mučenju svojstvo koje mu Marija odriče. U tom smislu postoji sukob na nivou njihovih stavova, dok u slučaju Petra i Ane ne postoje verovanja koja ne mogu istovremeno biti istinita. Deskriptivizam nema ovako jednostavno objašnjenje druge činjenice osim pozivanja na poseban ontološki status moralnih svojstava ili njihovu karakterističnu motivacionu ulogu. Uključivanje hijerarhije svojstava na nivou ontologije i postuliranje direktne motivacione uloge moralnih svojstava koju ona ostvaruju posredstvom uvida delatnika u njihovo postojanje spadaju u najkritikovanije aspekte metaetičkog realizma (Rosati 2006: odeljak 2).

Sa druge strane, bilo koja forma ekspresivizma može relativno lako da objasni drugu karakteristiku. Veću važnost moralnih neslaganja u odnosu na razilaženja po pitanju preferencija

moguće je objasniti većom motivacionom snagom ovih stavova shvaćenih kao direktivna mentalna stanja. Za razliku od realističkog objašnjenja, ekspresivisti nemaju potrebu za postuliranjem egzotičnih elemenata ontologije, poput inherentno motivacionih objektivnih svojstava. Sinklerov praktični ekspresivizam omogućava dodatno objašnjenje ove veće težine koja se pripisuje moralnim neslaganjima. U slučaju neslaganja po pitanju preferencija u vezi sa hranom, i u situacijama na kojima se temelji njihova karakterizacija kao neslaganja, poput situacija u kojima je potrebno odlučiti koji restoran posetiti, postoji mogućnost da se izbegne neslaganje time što se pristupamo razdvajanju na nivou odluka i postupaka koji slede iz ovih preferencija. Konkretno, u primeru sa izborom restorana, jedno moguće rešenje je dogovor Petra i Marije da Petar posećuje kineski a Ana italijanski restoran. Iako ovo rešenje nosi sa sobom potrebu da se odustane od zajedničkog provođenja vremena u restoranu, ova opcija omogućava realizovanje Petrovih i Aninih preferencija na način kojim se izbegava konflikt. U neslaganjima oko moralnih sudova ova opcija nije prisutna. Razilaženje po pitanju stava o ubijanju nevinih, na primer, nije nešto što se može razrešiti tolerisanjem različitosti pošto ljudi tipično doživljavaju kao pretnju postojanje komšija koji po tom pitanju imaju drugačije stavove. Ovo se može generalizovati na sve moralne sporove. Vrsta obavezivanja koja se izlaže drugima na prihvatanje je značajna za delatnike koji ih plasiraju zato što se tiču interesa oko kojih bi nedostatak društvenog konsenzusa predstavljao potencijalno veliki trošak za ove delatnike, pošto bi zahtevao funkcionisanje u okruženju koje je stalni potencijalni izvor frustracija i opasnosti. Ova činjenica upravo i vodi univerzalno prisutnoj potrebi za društvenom koordinacijom oko načina reagovanja na određene tipove postupaka i dispozicija, što je funkcija moralne prakse, po praktičnom ekspresivizmu. Moralni sporovi su, dakle, manje nalik diskusijama o tome koji restoran posetiti a više nalik diskusijama o tome kako urediti zajednički stan. U slučaju potrebe za uređenjem stana, „sлагanje da se ne slažemo” jednostavno nije dostupna opcija, pošto se jedan stan može urediti samo na *jedan* način i mora se urediti na *neki* način.

Kada je u pitanju druga karakteristika, odnosno lociranost neslaganja na nivou moralnih sudova (a ne samo na nivou postupaka koji slede iz njih), na prvi pogled može delovati da je ekspresivizam u lošijoj poziciji od deskriptivizma. Deskriptivizam locira neslaganje na nivou sudova zato što oni opisuju stvarnost na međusobno nekompatibilne načine, dok se upravo ponuđeno ekspresivističko objašnjenje moralnog neslaganja poziva na probleme u situacijama u kojima je potrebno odlučiti o zajedničkim principima donošenja odluka i postupanja. Ovo je zaista problem za forme ekspresivizma u kojima se iznošenje moralnih sudova objašnjava kao izražavanje stavova, a priroda ovih stavova, kao ni relacije izražavanja, nije dovoljno razjašnjena. Međutim, Sinklerov praktični ekspresivizam, zahvaljujući svojoj definiciji stavova kao obavezivanja i relacije izražavanja kao plasiranja ovih obavezivanja sa ciljem propagiranja njihovog prihvatanja, izbegava ovaj problem. Po ovom razumevanju moralnih stavova i prirode njihovog izražavanja u moralnoj diskusiji, ovi stavovi su dovoljno usko povezani sa funkcijom moralne prakse, društvenom koordinacijom, da ne postoji prostor za izražavanje moralnog stava koje ne predstavlja njegovo predlaganje kao principa za praktično delovanje i koje ne nosi sa sobom dispoziciju za promovisanje njegovog prihvatanja. Pošto izražavanje obavezivanja direktno objašnjava (u metasemantičkom smislu) značenje moralnih rečenica, ovo znači da je i neslaganje locirano u tom značenju.

Da bi ovo postalo očigledno, potrebno je ponuditi preciznije razumevanje neslaganja. Najpre, o neslaganju govorimo u dve klase situacija. Nekad smo fokusirani na sučeljavanje mišljenja u debatama i diskusijama, a nekad govorimo o neslaganju dva delatnika iako oni nisu uključeni u razmenu mišljenja. Sledeći Sinklera, prvi tip neslaganja ću zvati „aktivnim neslaganjem”, a drugi „neslaganjem u mislima” (Sinclair 2021: 84). Poenta iz prethodnog paragrafa mogla bi se predstaviti kao teza da praktični ekspresivizam može da ponudi adekvatno objašnjenje neslaganja u mislima. Zapravo, po objašnjenju koje sledi, ovo neslaganje je osnovno, dok je aktivno neslaganje prisutno ako dva delatnika

koji se ne slažu u mislima,⁶⁷ diskutuju o moralnoj temi o kojoj se ne slažu, i bar jedan od njih nastoji da promeni mišljenje drugog.

Po praktičnom ekspresivizmu, neslaganje u mislima dva delatnika je prisutno onda kad ova dva delatnika tretiraju kao prikladna obavezivanja⁶⁸ koja su međusobno nekompatibilna. Ova definicija neslaganja deluje kao nešto što bi deskriptivisti mogli da prihvate i što se odlično uklapa u njihovo razumevanje neslaganja u mislima. Kao što je već pomenuto, dve osobe se, po deskriptivistima, ne slažu ako imaju nekompatibilna verovanja. Verovanja su nekompatibilna ako ne mogu oba biti istinita. Međutim, nije odmah očigledno kako (praktični) ekspresivista može da objasni nekompatibilnost obavezivanja. Sinkler to čini na karakterističan način, za koji sam već pomenio (u odeljku 2.3.) da će se ispostaviti kao univerzalno koristan u ostvarenju projekta kvazirealizma: pozivanjem na funkciju moralne prakse (Sinclair 2021: 83-92). Dva obavezivanja imaju nekompatibilan sadržaj onda kad ne mogu oba obaviti svoju ulogu. U slučaju moralnog obavezivanja ova uloga je kolektivna koordinacija postupanja i odlučivanja. Pošto su moralna obavezivanja direktivna mentalna stanja, odnosno imaju direktivne sadržaje, dva moralna obavezivanja su nekompatibilna ako prihvatanje jednog od njih isključuje mogućnost prihvatanja drugog. U primeru neslaganja Jovana i Marije o moralnom statusu mučenja, sud da je mučenje uvek pogrešno izražava obavezivanje koje je specifična vrsta neodobravanja⁶⁹ mučenja, i koje se tim izražavanjem predlaže za prihvatanje drugim delatnicima kao univerzalni motivacioni faktor koji bi trebalo da formira dispozicije za suzbijanje mučenja u društvu. Sud da je mučenje u nekim situacijama dopustivo (odnosno da mučenje nije uvek pogrešno) izražava obavezivanje čije prihvatanje *isključuje* kao neprikladnu politiku suzbijanja mučenja u svim situacijama.⁷⁰ Ove dve politike se ne mogu zajedno usvojiti već je potrebno opredeliti se za jednu od njih.

Kritika koja se može uputiti ovom određenju neslaganja glasi da je prethodno ponuđena deskriptivistička analiza u toj meri intuitivno plauzibilna da je svaka teorija koja implicira potrebu za njenom revizijom samim tim inferiorna. Po jačoj potencijalnoj verziji ove kritike, deskriptivistička analiza nema samo pomenutu prednost već je na neki način *sadržana* u pretpostavkama o smislenosti moralnog neslaganja. Smatram da je empirijsko uporište ove teze sporno. U meri u kojoj učesnici u moralnoj praksi izražavaju interpretativne stavove o onome što misle da rade kada učestvuju u toj praksi, teze o ontološkom statusu moralnih svojstava su retko prisutne. Onda kada jesu, to je posledica netipične upućenosti delatnika u metaetičke teorije. Kao što sam pomenio u uvodu, nivo zainteresovanosti delatnika bez formalnog filozofskog obrazovanja za metaetičke teorije ne treba potceniti, posebno kad su u pitanju učesnici u javnim debatama o temama iz oblasti primenjene etike,⁷¹ ali u takvim situacijama očigledno dolazi do kontaminacije moralne prakse metaetičkim teorijama o njoj. Ovo znači da je neopravdano ovu vrstu empirijske evidencije koristiti kao razlog za pripisivanje metaetičkih teza elementima moralne prakse kao da su u njoj inherentne. Ova činjenica o verovatnoj kontaminaciji prakse teorijom koja treba da je objasni je dovoljna da dovede u sumnju i slabiju verziju kritike, pošto su intuicije o plauzibilnosti neke teorije takođe podložne formiranju i menjanju pod

⁶⁷ Ili bar predstavljaju sebe kao da se ne slažu u mislima. Uvek postoji mogućnost neiskrenog predstavljanja ili lingvističke konfuzije. Videti odeljak 3.2.

⁶⁸ U tipičnom slučaju, oni će i instancirati ova obavezivanja. Ovo nije nužno iz razloga koje sam objasnio u odeljku 3.2 koji se tiču mogućnosti da uverenje da postoje razlozi za instanciranje nekog obavezivanja ne uzrokuje nužno instanciranje istog zbog mogućeg prisustva netipičnih (ili odsustva tipičnih) uzročnih uticaja relevantnih psiholoških faktora.

⁶⁹ Videti odeljak 3.1.

⁷⁰ Videti razmatranje veznika negacije u poglavlju 5.

⁷¹ Videti odeljak 1.2.

uticajem izloženosti popularnim teorijama u opticaju. Uz to, nije očigledno da intuicije koje govore u prilog deskriptivizma, čak i ako su zaista prisutne kao propratna pojava učestvovanja u toj praksi, daju adekvatnu osnovu za selekciju adekvatne teorije koja je objašnjava. Jedna od implikacija Sinklerove analize jeste ta da je njegovo oslanjanje na funkciju moralne prakse moguće primeniti i na razdvajanje njenih važnijih i manje važnih pretpostavki i formi. Važnije su one pretpostavke i forme koje, na neki način, omogućavaju ili unapređuju ostvarenje ove funkcije. Ne deluje da su deskriptivističke metaetičke pretpostavke na bilo koji način uključene u ostvarenje funkcije društvene koordinacije, što ukazuje na to da nije potrebno da im pridamo naročitu težinu.

U vezi sa prethodnom poentom, smatram da se razmatranje koje sam ponudio u prethodnom paragrafu o kriterijumu za razlikovanje važnih pretpostavki koje je potrebno opravdati, od onih koje to nisu pa ih je bezbedno zanemariti, suočava sa potencijalnim problemom. Naime, čini se da ovde postoji vrsta cirkularnosti koja može delovati problematično. Ako koristimo argument koji sam predložio u prethodnom paragrafu kako bismo umanjili značaj intuitivne prednosti deskriptivizma u odnosu na ekspresivizam ukazivanjem na to da je intuitivnu evidenciju moguće zanemariti u relevantnim slučajevima zato što ona nije *značajna*, a kao kriterijum za utvrđivanje značaja određenih intuicija koristimo *ekspresivističko* razumevanja funkcije moralne prakse, teza da praktični ekspresivizam može adekvatno objasniti sve *značajne* pretpostavke moralne prakse može prestati da deluje impresivno. Ako ekspresivistički shvaćena funkcija moralne prakse filtrira pretpostavke koje treba objasniti kao one pretpostavke koje doprinose ispunjenju te funkcije, onda nije čudno da ih ekspresivizam pozivanjem na tu funkciju lako može objasniti, a isključenje drugih pretpostavki kao irelevantnih može delovati kao *petitio principii* u prilog ekspresivizma.

Smatram da se na ovaj potencijalni prigovor može uspešno odgovoriti ukazivanjem na činjenicu da postoje empirijski razlozi za insistiranje na uzajamnoj koordinaciji kao funkciji moralne prakse. Ovo postaje posebno očigledno kad se ima u vidu da Sinkler razvija svoju teoriju sa stanovišta ontološkog i metodološkog naturalizma (Sinclair 2021: 24-26). Po ontološkom naturalizmu, jedini entiteti čije postojanje treba postulirati su oni o kojima govore trenutno najuspešnije prirodno-naučne teorije. Ova pozicija čini nekognitivizam primamljivijim od nenaturalističkog realizma. Međutim, za moj argument je značajniji metodološki naturalizam po kom filozofiju treba posmatrati kao disciplinu koja se nalazi na kontinuumu sa prirodnim naukama (Papineau 2007: odeljak 2.1, Railton 1989: 155-156, Ridge 2014: 3-4). Ovo znači da njen metod nije tradicionalno shvaćeno *a priori* razmatranje, već je u značajnoj meri zasnovan na empirijskom posmatranju objekta o kom se razvija filozofska teorija. U slučaju ekspresivizma, ovo se odražava u karakterističnom pristupu davanju odgovora na metaetička pitanja. Umesto nuđenja *analize* relevantnih pojmova, pažnja se usmerava na delatnike koji koriste te pojmove u određenim praksama i pristupa se pokušaju objašnjenja uloge tih pojmova u ovim praksama. Takav projekat se prirodno oslanja na psihološke, sociološke, istorijske i biološke faktore i u svojim razvijenim formama mora biti informisan psihologijom, istorijom, sociologijom i biologijom. U slučaju moralne prakse to znači da je potrebno konsultovati teorije iz pomenutih nauka kako bi se dao odgovor na pitanje o ulozi moralne prakse. Filozofski doprinos je, stoga, karakterističan po načinu na koji se ostvaruje sinteza i dublji nivo objašnjenja od onog koji nude pojedinačne nauke, kao i preciznija organizacija pojmovne mreže koja objedinjuje pojmovne aparate ovih nauka sa svakodnevnim nenaučnim diskursom kao i normativnim diskursom disciplina poput etike i političke filozofije. Ako pođemo od ovog metodološkog pristupa, očigledno je da je prepoznavanje društvene koordinacije kao uloge moralne prakse izuzetno dobro motivisano, pošto je to vrsta uloge koja očigledno postoji i koja je prepoznata u različitim deskriptivnim naukama. Naravno, da li toj ulozi treba pridati centralni značaj u objašnjenju prirode ove prakse drugo je pitanje, ali ovde je važno primetiti da njeno predlaganje kao prirodnog metodološkog oslonca za metaetička objašnjenja nipošto nije *petitio principii*, već je prirodan produkt Sinklerovog metodološkog opredeljenja. Pošto imamo nezavisne razloge da

prepoznamo Sinklerovo određenje uloge moralne prakse i pošto je plauzibilna teza da se možemo osloniti na ovu ulogu u određivanju važnosti različitih pretpostavki učesnika u ovoj praksi, činjenica da praktični ekspresivizam uspešno objašnjava ove pretpostavke jeste vrlina ove teorije, a kompaktnost celog sistema prepoznatljiva u mogućnosti objašnjenja velikog broja različitih pretpostavki oslanjanjem na ovu ulogu ne ukazuje na bilo kakvu problematičnu cirkularnost već čini ovu teoriju dodatno ubedljivom.

Druga potencijalna zamerka bi mogla da se zasniva na ukazivanju na plauzibilnost deskriptivističkog objašnjenja neslaganja u vanmoralnim upotrebama jezika, uz dodatno ukazivanje na to da je mogućnost jedinstvenog objašnjenja, primenljivog i na moralne i vanmoralne sfere u prednosti u odnosu na alternative, zbog teorijskih kvaliteta poput velike eksplanatorne moći na osnovu malog broja principa. Pojednostavljeno rečeno, pošto deskriptivizam odlično funkcioniše kao objašnjenje vanmoralnog neslaganja, onda, ako *može* da funkcioniše i kao objašnjenje moralnog neslaganja (a teško je osporiti da može), treba mu dati prednost u odnosu na alternative. Smatram da ekspresivisti imaju na raspolaganju dve strategije za formiranje odgovora na ovu vrstu prigovora. Prvo, moguće je upotrebiti isti argument koji deskriptivisti ovde koriste u suprotnom smeru, ukazivanjem na to da ekspresivizam odlično funkcioniše kao objašnjenje moralnog neslaganja, i da, ako *može* da funkcioniše i kao objašnjenje vanmoralnog neslaganja, onda mu treba dati prednost u odnosu na alternative. Naravno, ova strategija bi morala da uključuje i argumente u prilog koherentnosti ekspresivističkih objašnjenja neslaganja u vanmoralnim sferama poput neslaganja u prirodnim naukama. Uz pretpostavku da je to izvodljivo, rezultat bi bio forma globalnog ekspresivizma. Globalni ekspresivizam ima uticajne zastupnike, ali i teorijske probleme o kojima ću reći nešto više u osmom poglavlju. Praktični ekspresivizam, iako je kompatibilan sa globalnim ekspresivizmom, u verziji koju Sinkler razvija nije globalna teorija. Pošto ova lokalnost⁷² omogućava izbegavanje problema sa kojima se globalne ekspresivističke teorije suočavaju, u nastavku ću je pretpostavljati.

Lokalnoj teoriji kakva je Sinklerov praktični ekspresivizam prethodni odgovor nije dostupan, ali to ne znači da su njegovi zastupnici prinuđeni da predaju teorijsku prednost sugerisanu u prethodnoj kritici deskriptivistima. Zapravo, odgovor na ovu kritiku je već sadržan u određenju neslaganja iz ovog odeljka, pošto se ono ne odnosi samo na moralno, već i na svaku drugo neslaganje. Po ovom određenju, neslaganje u mislima je prisutno svaki put kad dva delatnika tretiraju kao prikladna obavezivanja koja ne mogu oba ostvariti svoju funkciju. Ako imamo na umu da i deskriptivna reprezentaciona stanja praktični ekspresivizam tretira kao obavezivanja,⁷³ jasno je da se ovo određenje odnosi i na verovanja a ne samo na direktivna (moralna) obavezivanja. Ono što se razlikuje nije struktura neslaganja, već funkcije deskriptivnih i direktivnih obavezivanja. Dok je funkcija moralnih stavova koordinacija kolektivnog odlučivanja i delovanja, funkcija verovanja je veran prikaz stvarnosti. Deskriptivističko objašnjenje neslaganja kao posedovanja nekompatibilnih verovanja je samo poseban tip neslaganja koje uključuje tretiranje kao prikladnih od strane različitih delatnika (najmanje) dva obavezivanja koja ne mogu oba ostvariti svoju funkciju. Ovo znači da je primedba koja se zasniva na ukazivanju na kapacitet deskriptivističkog objašnjenja da bude jedinstveno i sveobuhvatno neuspešna zato što i ekspresivističko objašnjenje neslaganja poseduje istu tu vrlinu i bez posezanja za globalnim ekspresivizmom. Iako je po praktičnom ekspresivizmu objašnjenje neslaganja u dve sfere jezičke prakse različito, radi se o dve različite verzije iste vrste objašnjenja.

⁷² Pod „lokalnošću” podrazumevam karakteristiku ekspresivističkih teorija da redukuju svoj domen primenljivosti na moralni (i, možda još neke druge ograničene domene) dok zadržavaju deskriptivističko razumevanje jezika u ostalim domenima.

⁷³ Videti odeljak 3.1.

4.2. Moralni razlozi

Ako pomerimo fokus sa neslaganja u mislima na aktivno neslaganje, među očiglednim pretpostavkama implicitnim u načinu na koji se ovo neslaganje manifestuje u praksi, jeste i pretpostavka da je smisleno u diskusiji nuditi *razloge* u prilog moralnim stavovima koji se zastupaju i da to nuđenje razloga može da promeni (i ponekad u tome i uspeva) stavove sagovornika. Za ovaj aspekt moralne prakse, kao i za prethodno razmatrani fenomen neslaganja, moguće je ponuditi jednostavno deskriptivističko objašnjenje. Ako su moralni sudovi opisi stvarnosti u kojima se određenim objektima vrednovanja pripisuje moralno svojstvo A, slično kao i u slučaju vanmoralnih svojstava, moguće je ponuditi razloge za prihvatanje datog opisa na osnovu ukazivanja na to da objekat kojima se pripisuju poseduje neka druga svojstva koje sagovornici prepoznaju u tom objektu i čije prisustvo, na odgovarajući način, implicira prisustvo svojstva A. Nekad je pomenuta implikacija analitička, a nekad pomenuta svojstva metafizički *utemeljuju* svojstvo A (Bliss & Trogdon 2014).

Ekspresivizmu ovo objašnjenje smislenosti govora o razlozima, na prvi pogled, nije dostupno. Ako moralni sudovi izražavaju obavezivanja koja su po svojoj prirodi direktivna mentalna stanja, onda, iako njihovi direktivni sadržaji tipično uključuju objekte (postupke, karaktere) iz spoljašnjeg sveta, oni tim sadržajima ne pripisuju moralna svojstva (to bi ih činilo deskriptivnim sadržajima), pa onda deluje besmisleno objašnjenje prisustva nekih svojstava ukazivanjem na prisustvo drugih (koja ih utemeljuju). Potencijalnom iskušenju da se pristupi objašnjenju ovog davanja razloga pozivanjem na psihološke faktore koji utemeljuju direktivna mentalna stanja treba odoleti, pošto smo već videli da je potrebno izbeći interpretacije ekspresivizma po kojima je semantički fokus na mentalnim stanjima delatnika kako bi se izbegla redukcija ekspresivizma na problematični subjektivizam, po kom su moralni sudovi izveštaju o stavovima govornika. Tretiranje razloga u prilog moralnih sudova kao razloga za verovanje da delatnik poseduje relevantna mentalna stanja impliciralo bi upravo ovu vrstu interpretacije. Umesto toga, kako bismo ponudili adekvatno ekspresivističko objašnjenje, moramo imati u vidu prirodu razloga koji se u okviru moralne diskusije nude, kao i u prilog *čega* se oni nude kao razlozi. Relevantni razlozi su tipično činjenice o karakteristikama objekta koji se vrednuje ili konteksta u kome se nalazi, okolnosti ili stanja stvari koji su na neki način u vezi sa tim objektom. Ovi razlozi se navode u prilog *prikladnosti* moralnog obavezivanja koje se preporučuje u toj diskusiji. Ekspresivizam, dakle, treba da objasni na koji način ima smisla govoriti o potkrepljenju tretiranja nekog obavezivanja kao prikladnog ukazivanjem na činjenice koje su u vezi sa objektom vrednovanja iz direktivnog sadržaja tog obavezivanja. Da rezimiramo sve ove prethodne uvide na primeru: ako zastupamo sud da je mučenje pogrešno, razlozi koji se u diskusiji nude u prilog ovog suda nisu razlozi za verovanje da ga mi zaista zastupamo. Naše zastupanje tog suda nije uopšte u fokusu diskusije. Umesto toga, u fokusu je prikladnost stava koji je izražen tim sudom, tako da će tipično razlozi koji se nude imati neke veze sa prirodom mučenja i njegovim posledicama, poput činjenice da mučenje izaziva patnju i poniženje. Ovde, međutim, ekspresivista mora izbeći normativnu interpretaciju pojma prikladnosti u objašnjenju pomeranja fokusa diskusije i prirode razloga sa subjektivnih na objektivne faktore. Način na koji se to može uraditi sam razjasnio u objašnjenju aspekata relacije izražavanja u odeljku 3.2. Ukratko, umesto pokušaja direktne analize pojma prikladnosti, ekspresivista daje objašnjenje uslova pod kojima se delatniku pripisuje tretiranje nekog obavezivanja kao prikladnog.

Imajući u vidu karakteristike moralnih razloga na koje sam ukazao u prethodnom paragrafu, jasno je da se oni ne mogu ekspresivistički objasniti ako se moralna obavezivanja posmatraju kao mentalna stanja izolovana od ostalih sličnih stanja koje delatnik instancira,⁷⁴ ali još uvek nije očigledno na koji način su različita obavezivanja povezana i kako takva povezanost čini smislenim nuđenje

⁷⁴ Ili ih bar tretira kao prikladna. Videti razmatranje aspekata moralne prakse iz odeljka 2.1.

razloga koji se tiču spoljašnjih okolnosti a ne direktno mentalnih stanja delatnika. U tu svrhu je bitno ukazati na postojanje obavezivanja višeg reda čiji su predmeti vrednovanja obavezivanja nižeg reda.⁷⁵ Do sada sam u primerima moralnih obavezivanja i u određenjima njihovog objekta razmatrao primere u kojima se vrednuju aspekti sveta poput postupaka, karaktera delatnika i stanja stvari. Ovo su primarni objekti vrednovanja u vezi sa kojima je potrebno ostvariti konsenzus kako bi se ostvarila društvena koordinacija. Međutim, i sama obavezivanja su objekti vrednovanja. Delatnici tipično poseduju veliko broj dispozicionih mentalnih stanja koja zadovoljavaju određenje obavezivanja iz odeljka 3.1. Neka od ovih stanja su usmerena na spoljašnje objekte,⁷⁶ dok su druga usmerena na neka od stanja iz ovog sistema. Tipično, među obavezivanjima višeg reda se nalaze ona koja odobravaju određene načine formiranja obavezivanja prvog reda i ne odobravaju druge. Na primer, većina odraslih delatnika promišljeno pristupa formiranju moralnih stavova što se odražava u negativnom stavu višeg reda prema hirovitom, proizvoljnom formiranju stavova prvog reda i pozitivnom stavu višeg reda prema principijelnom i konzistentnom formiranju stavova prvog reda. Tako delatnici koji zastupaju hedonistički utilitarizam odobravaju, i u sebi neguju, formiranje negativnih stavova prema tipovima postupaka čiji je doprinos zadovoljstvu negativan. Prisustvo ovakvih stavova višeg reda objašnjava smislenost pružanja razloga. Kada delatnik pokušava da ubedi sagovornika da je mučenje uvek pogrešno navođenjem posledica mučenja poput izazivanja patnje, ponižavanja, ugrožavanja dostojanstva i slično, on time manifestuje neke od svojih stavova višeg reda koji određuju prikladnost formiranja stavova prvog reda. Pored toga, on se oslanja i na pretpostavku da njegovi sagovornici zastupaju slične stavove višeg reda, tako da rasvetljavanje nekih implikacija ovog prihvatanja može navesti sagovornika da prepozna neke od njegovih stavova prvog reda kao prikladne predmete kritike iz *njegove* perspektive.

Na ovom mestu je potrebno objasniti dve činjenice koje su ostale misteriozne: (1) pomenuto tipično favorizovanje principijelnosti i koherentnosti i izbegavanje proizvoljnosti i hirovitosti i (2) činjenicu da principi za formiranje stavova prvog reda koje favorizuju stavovi višeg reda favorizuju osetljivost na objektivne okolnosti u vezi sa objektom vrednovanja, a ne na subjektivne okolnosti u vezi sa karakteristikama delatnika koji vrednuje. Obe činjenice su objašnjive ukazivanjem na funkciju moralne prakse (Sinclair 2021: 36-43). Da bi ostvarenje intersubjektivne koordinacije bilo moguće, potrebna je doza stabilnosti i predvidljivosti u vezi sa principima koje delatnik koji predlaže neko obavezivanje kao prikladno koristi. Bez takve stabilnosti, potpuno razumevanje implikacija prihvatanja predloženog obavezivanja kao i osnova za razmatranje njegove prikladnosti, ne bi bilo moguće.⁷⁷ Takođe, obavezivanje koje delatnik predlaže kao prikladno nije prikladno *samo za njega* iz razloga koji se tiču kontingentnih faktora njegove psihologije, pošto u tom slučaju ne bi imalo smisla predlagati ga za prihvatanje kao opšteg principa odlučivanja i postupanja. Ovo znači da i razlozi koji se nude u prilog ove prikladnosti ne mogu suštinski imati veze sa delatnikom koji ga predlaže, već se moraju ticati okolnosti koje su svima dostupne nezavisno od bilo čije perspektive, odnosno koje su objektivne.⁷⁸

⁷⁵ Predmeti vrednovanja obavezivanja prvog reda su postupci, karakteri, itd.

⁷⁶ Ovi objekti su spoljašnji u odnosu na ovaj sistem, ne nužno i u odnosu na delatnika čija su to stanja.

⁷⁷ Za slično objašnjenje stabilnosti kao karakteristike obavezivanja (prvog reda) videti 3.1.

⁷⁸ Striktno govoreći, univerzalni kvantifikator ovde može imati ograničen domen (videti 3.2) pošto praktični ekspresivizam ne isključuje mogućnost relativnih moralnih normi ili normativnog relativizma iako ga Sinkler predstavlja u apsolutističkoj formi. Jedan od razloga za ovo je što može delovati da je teže pokazati da je ekspresivizam kompatibilan sa apsolutizmom nego sa relativizmom, a argumentovanje iz pozicije slabosti ima dijalektičku prednost. Iz takvog izbora ne treba zaključiti da prihvatanje praktičnog ekspresivizma kao metaetičke teorije u ovom slučaju ograničava izbor normativne teorije.

Pružanje razloga za prihvatanje moralnih stavova, u skladu sa prethodnim objašnjenjem njegovog smisla, može da dovede do prihvatanja tih stavova na dva načina. Prvo, moguće je da se time ukazuje na relevantne informacije kojih sagovornik nije svestan. Na primer, ako sagovornik poseduje, među obavezivanjima višeg reda, dispoziciju da usvaja negativan stav prema postupcima koji izazivaju patnju, informisanje o istraživanjima koja pokazuju da konzumiranje određenih namirnica uzrokuje depresiju može da dovede do prihvatanja stava da je omogućavanje deci da kupuju te namirnice pogrešno. Drugo, moguće je da izdvajanje nekih karakteristika predmeta osude učini očiglednim nekonzistentnost istovremenog zastupanja odobravajućih stavova prema tom predmetu i stavova koji sagovornik zastupa u vezi sa nekim drugim predmetima sa sličnim karakteristikama. Ova vrsta pružanja razloga je sokratovski *reductio ad absurdum* manevar u kom se činjenjem različitih, već postojećih, obavezivanja u sagovorniku eksplicitnim i ukazivanjem kako njegovi trenutni stavovi prema objektu rasprave nisu konzistentni sa tim obavezivanjima, sagovornik navodi da ih napusti radi očuvanja konzistentnosti.⁷⁹

Činjenica da na osnovu ovog objašnjenja uloge navođenja razloga za prihvatanje stavova u moralnoj diskusiji, ono ima izgleda na uspeh samo u slučaju da može da se osloni na već postojeća obavezivanja kod sagovornika na čije stavove pokušavamo da utičemo, može da deluje nezadovoljavajuće ili čak uznemirujuće. Razlog za ovakvu reakciju je pretpostavka o postojanju stabilnog epistemičkog oslonca koji je na neki način nezavisan od bilo kog delatnika i da je cilj pokušaja razrešavanja moralnih neslaganja približavanje ovom osloncu, a poenta pružanja razloga drugima, ukazivanje na aspekte u kojima se oni već oslanjaju na takav izvor epistemičke sigurnosti i pozivanje na usklađivanje ostalih stavova sa njim. Umesto toga, po slici koju nudi praktični ekspresivizam, jedino što imamo su manje ili više koherentni skupovi stavova i prihvatanje ponuđenih razloga čini takav skup stavova našeg sagovornika koherentnijim i, u toj meri, sličnijim skupu naših stavova.

Jedan potencijalni izvor zabrinutosti oko ovakve slike jeste da ona otvara mogućnost da je ceo sistem stavova našeg sagovornika toliko drugačiji od našeg da naša nastojanja da ponudimo razloge ne mogu biti uspešna. U takvim slučajevima u sagovorniku jednostavno nema dovoljno stavova (bilo kog reda) nalik našim na koje bi razlozi koje nudimo mogli da se oslone. Međutim, nezavisno od toga da li prihvatamo ekspresivizam, ova mogućnost, iako može biti neprijatna optimistima po pitanju potencijala za razrešenje *svih* moralnih i ideoloških konflikata, u velikoj meri odgovara našem iskustvu. Situacije u kojima se čini da su moralni sistemi učesnika u moralnoj debati u toj meri različiti da su izgledi na usaglašavanje mali, prisutne su u prostoru javnih debata i ideoloških sporova. Uz to, nije jasno na koji bi način u situacijama radikalnih razilaženja te vrste pomoglo postojanje objektivne tačke oslonca ako je ona u potpunosti van moralnog „vidokruga” nekog od učesnika (a radikalno razilaženje u pogledu celog sistema stavova sugerise da je to slučaj). Može delovati da je kod te vrste razilaženja prednost realističkih teorija koje impliciraju postojanje takvog objektivnog oslonca koji služi kao kriterijum istinitosti, to što je otvorena mogućnost za iznenadnu radikalnu transformaciju kompletnog sistema stavova ili centralnih stavova u njemu, možda pod uticajem direktnog intuitivnog uvida u prirodu moralne stvarnosti⁸⁰, pomoću božanske inspiracije ili neke druge vrste vanracionalne transformacije. Međutim, treba imati u vidu da i slika promene moralnih stavova koju nudi praktični ekspresivizam ostavlja prostor za vanracionalnu promenu. Ona jednostavno nije relevantna za razmatranje načina na

⁷⁹ Koji je smisao govora o nekonzistentnosti skupa nekognitivnih stanja? Odgovor na ovo pitanje sledi u narednom poglavlju, pošto je to jedan od aspekata problema prilagodljivosti moralnih rečenica sofisticiranim sintaksičkim kontekstima. Za sada je dovoljno imati na umu da je struktura odgovora slična onoj iz prethodnog odeljka kojom se objašnjava smisao moralnog neslaganja.

⁸⁰ Ovu sliku evociraju intuicionističke teorije (Huemer 2005).

koji dijalog o moralu i navođenje argumenata i razloga u prilog prihvatanja nekih pozicija funkcionišu, ali to ne znači da se, po ekspresivizmu, ta vrsta promene ne dešava ili da se ne može desiti. Takođe, među različitim tipovima uticaja na promenu mišljenja drugih koja je deo moralne prakse po određenju koje sam predstavio u drugom i trećem poglavlju, jeste i vrsta socijalnog pritiska koja se ostvaruje putem implicitne pretnje društvenom osudom, ostrakizmom i radikalnijim sankcijama. Iako se tipično uticaj na druge odvija argumentima i diskusijom, činjenica da ova vrsta pritiska postoji u pozadini objašnjava kako moralna praksa ima manje problema sa, između ostalog, izlaženjem na kraj sa postojanjem psihopata nego što to potencijal za argumentovanu moralnu diskusiju sa njima sugeriše. Naravno, mračna strana ove uloge društvenog pritiska je činjenica da, često, konsenzus po pitanju obrazaca postupanja i odlučivanja u različitim istorijskim periodima i lokalnim društvenim okolnostima određuju stavovi većine (ili moćne manjine) koji mogu biti opresivni i nepravedni. Ova činjenica posebno podvlači značaj moralnih pretpostavki u vezi sa mogućnošću moralne greške, kako od strane individue tako i kolektiva. Način na koji praktični ekspresivizam objašnjava ovu mogućnost biće predmet razmatranja u sedmom poglavlju.

Nedostatak pouzdane tačke epistemičkog oslonca koji ostavlja kao jedino objašnjenje *racionalnog* moralnog unapređivanja povećanje koherentnosti postojećeg sistema verovanja može da deluje dezorijentišuće. Razumljivo je da vizije monstruoznih moralnih konsenzusa koji poseduju unutrašnju koherentnost koja blokira mogućnost dalje racionalne promene mogu izazvati strah i odbojnost. Međutim, pored već pomenute mogućnosti *vanracionalne* promene sistema stavova postoji i predvidljiviji i stabilniji faktor koji umanjuje verovatnoću da će ikada (ili bar često) doći do razvoja široko rasprostranjenog monstruoznog moralnog konsenzusa pa je stoga razlog za optimizam. Taj faktor se tiče činjenice da smo, koliko god posedovali različite psihološke i motivacione idiosinkrazije, pripadnici iste biološke vrste, formirane pod istim pritiscima prirodne selekcije, pa je za očekivati da u velikoj meri delimo osnovne motivacione impulse koji obezbeđuju dovoljan nivo konsenzusa, ako ne u svim okolnostima i u svim istorijskim periodima, onda bar ako se dopusti dovoljno dug vremenski period za delovanje moralne prakse na planu društvene koordinacije, pošto ova praksa postepeno vodi profinjavanju, testiranju i utvrđivanju principa delovanja na način za koji je plauzibilno verovati da konvergira ka sve stabilnijem i univerzalnijem konsenzusu u kom empatija i briga o drugima igra značajnu ulogu.

5. Moralna logika i ugradljivost sadržaja moralnih rečenica

Moralni jezik deli sintaksičku formu koja mu određuje strukturu i koja omogućava kombinovanje jednostavnijih rečenica u složenije sa deskriptivnim jezikom. Ako semantika ovog deskriptivnog jezika adekvatno objašnjava ovu sposobnost kombinovanja i ulogu sintakse u njoj, plauzibilno je zastupati tezu da je ta semantika adekvatno objašnjenje značenja moralnih rečenica. Uz pretpostavku da je među osnovnim razlikama između etičkog ekspresivizma i deskriptivizma razlika između ekspresivističke i deskriptivističke semantike, čini se da ova plauzibilnost deskriptivističke semantike stavlja u nezavidan položaj bilo koju ekspresivističku alternativu. Da bismo videli zašto je ovo slučaj, potrebno je najpre prikazati na koji se način semantika oslanja na propozicionalnu logiku.

Propozicionalna logika⁸¹ se, kao i bilo koji drugi sistem formalne logike, bavi utvrđivanjem kriterijuma validnosti argumenata (Button 2018: 9-10). Pošto su argumenti validni onda kada istinitost premisa garantuje istinitost zaključka (u tom slučaju zaključak *logički sledi* iz premisa), potrebno je utvrditi od kojih karakteristika premisa i zaključka zavisi da li je ova relacija logičkog sleđenja instancirana. Pošto su premise i zaključak svakog argumenta rečenice, svaki sistem formalne logike nužno se bavi i strukturom rečenice. Međutim, različite logike se usmeravaju na različite nivoe analize ove strukture. Propozicionalna logika se fokusira na rečenice samo do nivoa atomskih iskaznih rečenica koje dalje ne analizira (otud alternativni naziv „rečenična logika”), predikatska logika sistematski razmatra kako elementi od kojih su atomske rečenice sastavljene (imena i predikati, kao i kvantifikatori)) doprinose logički relevantnim svojstvima rečenica koje se iz njih sastoje, dok modalna logika obogaćuje ovu strukturu tretmanom modalnih operatora (Button 2018, Garson 2000). Ovde ću se fokusirati na propozicionalnu logiku.

Način na koji atomske rečenice doprinose logički relevantnim svojstvima složenijih rečenica koje se iz njih sastoje, moguće je svesti na doprinos njihovih istinosnih vrednosti istinosnim vrednostima ovih složenijih rečenica. Razlog za ovu svodljivost je pomenuta činjenica da je u fokusu formalne logike validnost argumenata kao i da se validnost tiče očuvanja istinitosti. Složenije rečenice koje se u propozicionalnoj logici razmatraju se dobijaju od jednostavnijih rečenica njihovim kombinovanjem pomoću *veznika*: ...i... (konjunkcija: \wedge), ...ili... (disjunkcija: \vee), nije slučaj da... (negacija: \neg), ako...onda... (implikacija: \rightarrow), ...ako i samo ako... (ekvivalencija: \leftrightarrow)⁸² i različitim grupisanjima koja određuju domen svakog od veznika u rečenice. Ovo grupisanje se sintaksički ostvaruje korišćenjem zagrada. Svaki od ovih veznika je istinosna funkcija, što znači da je istinosna vrednost složene rečenice jednoznačno određena istinosnom vrednošću jednostavnijih rečenica čijim kombinovanjem je dobijena. Uz dovoljno razlaganja svaka složena rečenica se može analizirati na atomske rečenice koje se ne mogu dalje razložiti na jednostavnije rečenice na koje su primenjeni veznici.

Kako se ovo odražava na semantiku? Treba imati u vidu da postoji veliki broj semantika deskriptivnog jezika u opticaju (Speaks 2010). Ovde ću izdvojiti dve najuticajnije: semantiku istinosnih

⁸¹ Kao što sam objasnio u odeljku 1.1. u kontekstu logike, „proposition” je uobičajeno prevoditi kao „iskaz” pa se ova logika naziva „iskazna logika”. U kontekstu razmatranja formalnih aspekata logike, ovaj prevod je sasvim adekvatan a moguće je koristiti i „rečenična logika” (eng. „sentential logic”). Međutim, za temu kojom se bavim, posebno zbog značaja razlike između metasemantike i semantike, distinkcija između rečenica i sadržaja rečenica (propozicija) je veoma važna. Zato ću, u skladu sa odlukom da „proposition” prevodim sa „propozicija”, koristiti i prevod „propozicionalna logika”.

⁸² Ovi veznici nisu svi međusobno nezavisni. Jedan osnovni skup veznika iz kojih je moguće izvesti ostale je $\{\wedge, \neg\}$, drugi takav skup je $\{\vee, \neg\}$. Na primer, „ $P \vee Q$ ” je ekvivalentno sa „ $\neg(\neg P \wedge \neg Q)$ ”.

uslova i propozicionalnu semantiku (Heim & Kratzer 1998, Speaks 2010, Schroeder 2008b: 10, 23, 32-33, 40). Semantika istinosnih uslova poistovećuje značenje rečenice sa njenim istinosnim uslovima. Ono što određuje značenje rečenice „Sneg je beo” jeste činjenica da je ona istinita ako i samo ako je sneg beo.⁸³ Značenje složenijih rečenica poput „Sneg je beo i trava je zelena” određeno je njihovim istinosnim uslovima koji su složeniji od uslova jednostavnijih rečenica iz kojih su izgrađene. Uvidi propozicionalne logike su ovde relevantni u meri u kojoj je moguće apstrahovati značenje od konkretnih istinosnih uslova ovih složenijih rečenica i svesti ga na funkcije istinosnih vrednosti njenih delova, gde su ove funkcije relevantni veznici. Drugim rečima, ako znamo šta su istinosni uslovi rečenica „Sneg je beo” i „Trava je zelena”, istinosni uslov rečenice „Sneg je beo i trava je zelena” možemo da predstavimo funkcijom čija je vrednost T (formalni ekvivalent intuitivnom: *istinito*) ako i samo ako je sneg beo i trava zelena. Pošto su ove istinosne funkcije jedini relevantan faktor za određivanje istinosnih uslova složenih rečenica, ova semantika vodi fokusiranju na logičku strukturu kao iscrpnom objašnjenju značenja jezika. Treba imati na umu da ovo objašnjenje funkcioniše samo za iskazne rečenice, tako da je ovoj semantici potrebna dopuna u vidu nezavisnog objašnjenja rečenica drugih vrsta, poput upitnih i zapovednih.

Propozicionalna semantika pravi razliku između dva aspekta značenje rečenica: sadržaja i snage (Kaplan 1989a). Rečenice „Sneg je beo” i „Da li je sneg beo?” po ovoj semantici imaju isti sadržaj: propoziciju: *da je sneg beo*, i različite snage: prva asertoričku, druga interogativnu (upitnu). Ove dve dimenzije analize omogućavaju prepoznavanje ugradljivog sadržaja pošto uključuju propozicije kao upravo takvu vrstu sadržaja.⁸⁴ Sadržaj rečenice „Sneg je beo” je tako prisutan i u rečenici „Ako je sneg beo, nalazimo se na zemlji” kao antecedens, iako u toj rečenici taj sadržaj nema asertoričku već hipotetičku snagu. Sadržaj složenih rečenica je po ovoj semantici složena propozicija koja kao svoje sastavne delove ima jednostavnije propozicije koje su sadržaji rečenica koje su njeni sastavni delovi. Za razliku od istino-uslovne semantike, ova semantika je eksplicitno prilagođena utisku da značenje složenih rečenica u nekom smislu očigledno inkorporira značenje jednostavnijih rečenica iako se ne radi, striktno govoreći, o inkorporiranju rečenica čije je to značenje, pošto izmenjena sintaksa implicira različitost rečenica. Ono što je prisutno je njihov sadržaj koji dobija konkretnu manifestaciju u propozicijama kao specifičnim semantičkim entitetima.

Čini se da se ekspresivističko razumevanje značenja moralnog jezika ovde suočava sa nekoliko problema. Najpre, nije jasno kako ima smisla govoriti o moralnoj logici, ako moralne rečenice nisu istinopogodni entiteti.⁸⁵ Ako ove rečenice ne mogu biti istinite ili lažne, nema smisla postaviti pitanje koji od argumenta koji među premisama ili zaključcima sadrže moralne rečenice su validni a koji ne, pošto je validnost nužna istinitost zaključka u slučaju da su premise istinite. Drugo, čak i ako razvijemo teoriju moralne logike, bez oslanjanja na istinopogodnost, ako ekspresivizam odlikuje osobena semantika, potrebno je ponuditi alternativu propozicionalnoj i semantici istinosnih uslova. Kao što sam pomenuo na početku ovog poglavlja, nije jasno kako uopšte započeti ovaj projekat, posebno kad

⁸³ Ova semantika određuje i značenje podrečeničnih delova ali se u tome oslanja na predikatsku logiku. Pošto ovaj aspekt nije relevantan za moj prikaz funkcionisanja rečenica u složenijim kontekstima njime se neću ovde baviti. Bitno je imati na umu da Sinkler nudi i objašnjenje podrečeničnih elemenata koje je prirodno proširenje teza koje razmatram u ovom poglavlju, a koje se tiču ugrađivanja jednostavnijih rečenica u složenije (Sinclair 2021: 146-166).

⁸⁴ Propozicije su takva vrsta sadržaja ako interpretiramo ovu teoriju kao semantičku u užem smislu te reči (videti odeljak 1.1.) što ću podrazumevati u nastavku. Ako je interpretiramo kao metasemantičku teoriju, propozicije se mogu razumeti kao objektivni entiteti odnosno deo spoljašnjeg sveta na koji rečenice ukazuju. U literaturi često nije jasno da li se radi o metasemantičkoj ili semantičkoj teoriji kada ova distinkcija nije prepoznata kao relevantna.

⁸⁵ Ovaj problem se u literaturi o ekspresivizmu često naziva „Frege-Gičov problem”. Za klasične formulacije ovog problema videti: Searl 1962 i Geach 1965. Za pregled doprinosa ovoj temi, videti Woods 2017.

imamo na umu meru u kojoj su ove dve tradicionalne semantike plauzibilne za sve rečenice koje imaju sintaksičku strukturu nalik onoj koju zatičemo u deskriptivnim domenima jezika, a kao što znamo, i moralni jezik ima ovu strukturu.

U okviru različitih ekspresivističkih teorija razvijaju se različiti pokušaji odgovora na ova pitanja. Jedan od uticajnih pristupa je oslanjanje na takozvanu *hibridnu* semantiku, po kojoj su mentalna stanja koja moralne rečenice izražavaju složena utoliko što poseduju i kognitivnu pored nekognitivne komponente. Ova klasa ekspresivističkih teorija, poznatih pod nazivom „hibridni ekspresivizam” zatim tretira sve pomenute elemente moralnog jezika poput pretenzija na logičku strukturiranost i istinopogodnost kao implikacije kognitivne komponente (Ridge 2014). Iako je praktični ekspresivizam kompatibilan sa ovom složenom strukturom moralnih obavezivanja, pokušajem konstruisanja hibridne verzije praktičnog ekspresivizma se neću detaljno baviti u nastavku disertacije. Razlog za ovu omissiju je što prednosti praktičnog ekspresivizma posebno dolaze do izražaja ako su moralna obavezivanja *čista* direktivna stanja (odnosno, ako nemaju deskriptivne komponente). Hibridizacija je pokušaj odgovora na primedbe koji praktičnom ekspresivizmu jednostavno nije potreban pošto na ove primedbe može da odgovori uspešno i bez nje. Zbog toga je dijalektički smislenije predstaviti ga u čistoj formi koja ga ne izlaže potencijalnim novim slabostima koje hibridizacija nosi sa sobom.⁸⁶

Praktični ekspresivizam može da odgovori na upravo navedene izazove na sledeći način: (1) Kad je u pitanju logika, moguće je ponuditi objašnjenje validnosti argumenta bez oslanjanja na pojam istinitosti ili istinopogodnosti, oslanjanjem na mogućnost nekonzistentnih moralnih obavezivanja shvaćenih kao direktivnih stanja koja ne mogu istovremeno ostvariti svoju funkciju. Kad je u pitanju objašnjenje uloge veznika u formiranju složenijih rečenica u čije značenje je na neki način uključeno značenje jednostavnijih rečenica, ove složenije rečenice se mogu objasniti kao izrazi složenih direktivnih stanja koja su u funkcionalnim relacijama prema jednostavnijim direktivnim stanjima koje izražavaju jednostavnije rečenice. Drugim rečima, semantičkim odnosima između rečenica odgovaraju funkcionalni odnosi između mentalnih stanja. (2) Kad je u pitanju semantika, nije potrebno da praktični ekspresivizam ponudi alternativu propozicionalnoj ili semantici istinosnih uslova, zato što ekspresivizam nije semantička nego metasemantička teorija. Ova činjenica omogućava osobenost praktičnog ekspresivizma u odnosu na deskriptivizam iako oba impliciraju istu semantiku. Osobenost obezbeđuje razlika na nivou metasemantičkog objašnjenja.

Da bismo razumeli na koji način Sinkler objašnjava moralnu logiku (Sinclair 2021: 105-146), potrebno je da se još jednom osvrnemo na definiciju validnosti. Logičku validnost sam u ovom poglavlju predstavio kao karakteristiku argumenata čija istinitost premisa garantuje istinitost zaključka. Nakon toga sam uveo elemente propozicionalne logike: atomske rečenice, veznike i zgrade, koji omogućavaju govor o *logičkoj formi* rečenica koje su premise i zaključci. Na primer, rečenica „Sneg je beo i trava je zelena” u iskaznoj logici ima formu „ $P \wedge Q$ ”. Uvođenje formalizacije omogućava da se validni argument preciznije definiše, kao onaj argument čije premise i negacija zaključka pripadaju

⁸⁶ Za primer slabosti hibridnog ekspresivizma, videti Bex-Pristley, Gamester 2023. U ovom tekstu, Beks-Pristli i Gejmster primećuju da hibridni ekspresivizam, da bi bio plauzibilan, mora da dopusti razilaženje između istinosnih vrednosti hibridnog stanja i njegove deskriptivne komponente. Na primer, tvrdnja: „Mučenje je pogrešno” je istinita bez obzira na to da li njen govornik poseduje hibridno stanje koje se sastoji iz verovanja da mučenje izaziva patnju (deskriptivna komponenta 1) i neodobravanja postupaka koji izazivaju patnju (ekspresivna komponenta 1) ili verovanja da mučenje nalažu reptilski iluminati (deskriptivna komponenta 2) i neodobravanja postupaka koje nalažu reptilski iluminati (ekspresivna komponenta 2). U oba slučaja je hibridno stanje istinito dok je samo u prvom i njegova deskriptivna komponenta istinita. Međutim, ako je ovakvo razilaženje između istinosne vrednosti hibridnog stanja i njegovih komponenti moguća, onda ne možemo objasniti nekonzistentnost između moralnih stavova nekonzistentnošću između njihovih deskriptivnih komponenti.

nekonzistentnom skupu iskaza, gde je ova nekonzistentnost posledica logičke forme ovih rečenica.⁸⁷ Logičke forme mogu da proizvedu nekonzistentnost zahvaljujući činjenici da je moguće da u različitim složenim rečenicama budu prisutne iste atomske rečenice, i da su veznici koji ih imaju u svom domenu takvi da čine da ne mogu sve ove složene rečenice biti istinite. Pomenuta nekonzistentnost se može interpretirati u deskriptivističkoj metasemantici, kao činjenica da ne postoji kombinacija istinosnih vrednosti atomskih iskaza koja čini da su svi složeni iskazi koji ih sadrže istiniti. Međutim, praktični ekspresivizam može ponuditi plauzibilno alternativno objašnjenje nekonzistentnosti, slično objašnjenju mogućnosti neslaganja koje sam razmatrao u prethodnom poglavlju. To objašnjenje se oslanja na pojam funkcije moralne prakse i uslove koje različita moralna obavezivanja moraju da zadovolje kako bi mogla da doprinesu ostvarenju te funkcije. Pošto je pomenuta funkcija društvena koordinacija, a pojedinačna moralna obavezivanja doprinose toj funkciji tako što njihovo plasiranje u diskusiji predstavlja predlog za njihovo usvajanje od strane kolektiva kao principa odlučivanja i postupanja, jasno je da, ako su direktivni sadržaji takvi da se ne mogu zajedno primeniti kao takvi principi, onda ne mogu zajedno ostvariti svoju funkciju.⁸⁸ Dakle, skup rečenica je nekonzistentan ako te rečenice izražavaju obavezivanja koje ne mogu biti zajedno usvojena kao principi odlučivanja i postupanja.⁸⁹ Ovo određenje nekonzistentnosti se ne oslanja na bilo koji način na pojam istinitosti ili istinopogodnosti a objašnjava nekonzistentnost na način koji uvažava njenu intuitivnu karakteristiku predstavljanja vrste sukoba i potrebe za odustajanjem od nekih od elemenata koji ga proizvode. Za razliku od deskriptivističke slike, ovde je taj sukob između različitih elemenata nekonzistentnih skupova rečenica ili obavezivanja posledica potrebe za usvajanjem politike odlučivanja i postupanja koju je moguće realizovati.

Pošto deskriptivistička definicija validnosti uključuje i oslanjanje na logičku formu rečenica, potrebno je ponuditi i ekspresivističku verziju objašnjenja uloge elemenata formalne logike poput veznika i atomskih rečenica koja se ne oslanja na ideju istinitosti. Ovo objašnjenje će imati drugačiji oblik za svaki od veznika, ali je osnovna struktura, zajednička za sva ova objašnjenja, sledeća: samo u slučaju kada se ugradljiva rečenica, odnosno, preciznije, propozicija koja je njen sadržaj, tvrdi, ona izvršava ulogu izražavanja odgovarajućeg moralnog obavezivanja. Ako se ne tvrdi već je ugrađena u druge rečenice koje se tvrde ili se upotrebljava sa nekom od neasertoričkih snaga, ona i dalje stoji u nekom odnosu sa istim obavezivanjem. Ovaj opštiji odnos ću nazivati „predstavljanjem”.⁹⁰ Na primer, izgovaranje rečenice „Pada kiša” *izražava* verovanje da pada kiša. Rečenica „Ako pada kiša, ulice su mokre” ne izražava pomenuto verovanje ali sadrži propoziciju koja je sadržaj prethodne rečenice, ovog puta na mestu antecedensa. Po upravo uvedenom objašnjenju, ova propozicija u iskazivanju ove složenije rečenice *predstavlja* obavezivanje koje tvrđenje rečenice „Pada kiša” izražava. Ovo ukazuje na to da mentalno stanje koje je izraženo prilikom tvrđenja jednostavnije rečenice i dalje igra neku ulogu prilikom tvrđenja složenije rečenice u koju je sadržaj jednostavnije rečenice ugrađen. Ostaje

⁸⁷ Skup rečenica može biti nekonzistentan a da se ta nekonzistentnost ne može pripisati logičkoj formi. Na primer, „Jovan je Petrov otac” i „Petar nije Jovanov sin” su nekonzistentne rečenice ali je ta nekonzistentnost posledica značenja reči „sin” i „otac” a ne logičke forme ovih rečenica.

⁸⁸ Principe u ovom kontekstu treba shvatiti, u skladu sa našim određenjem obavezivanja i izražavanja (poglavlje 3), kao skupove dispozicija da se na prisustvo određenih tipova postupaka, karaktera i drugih objekata vrednovanja reaguje formiranjem određenih stavova o njima i/ili iniciranjem određene vrste odlučivanja i postupanja.

⁸⁹ Ovo određenje nekonzistentnosti je prirodno proširenje naše definicije neslaganja i njegovo uključivanje u ekspresivističku teoriju omogućava ekspresivističku apropijaciju deskriptivističkog karakterisanja neslaganja kao zastupanja nekonzistentnih stavova (s tim što sad imamo novo razumevanja kako neslaganja tako i nekonzistentnosti). Uporediti prikaze deskriptivističkog i ekspresivističkog razumevanja neslaganja u odeljku 4.1.

⁹⁰ Sinkler koristi termin „propounding” (Sinclair 2021: 71).

pitanje o kakvoj ulozi se radi. Sinkler nudi sledeći odgovor: svaka tvrdnja izražava neko obavezivanje, bez obzira na složenost rečenice koja se tvrdi. U slučaju rečenica koje su složene iz jednostavnijih, ovo obavezivanje je složeno i sadrži kao svoje *funkcionalne* delove obavezivanja koja su izražena prilikom tvrđenja ovih jednostavnijih rečenica. Ovo rogovatno objašnjenje se može jednostavnije prikazati na sledeći način: sintaksičkoj strukturi složenih rečenica odgovara funkcionalna struktura složenih obavezivanja. Ovde treba imati na umu da se ne radi o funkciji u smislu u kojoj je o njoj bilo reč u objašnjenju uloge veznika u formalnoj logici. Veznici su *matematičke* funkcije, odnosno relacije koje argumentu dodeljuju neku vrednost. Pod tvrdnjom da su obavezivanja funkcionalno povezana, misli se na psihološke i motivacione funkcije, koje se oslanjaju na psihološke uzročne mehanizme. Pošto su obavezivanja tipovi direktivnih mentalnih stanja, koja su uglavnom sastoje iz dispozicija za ponašanje na određeni način u susretu sa određenim tipovima predmeta vrednovanja (koji mogu biti postupci, karakteri i drugi primarni predmeti vrednovanja u slučaju obavezivanja prvog reda, ili druga obavezivanja u slučaju obavezivanja višeg reda) mogući su različiti dispozicioni odnosi između obavezivanja. Ovi odnosi će biti različiti u zavisnosti od toga sa kojim sintaksičko-logičkim strukturama koreliraju.

U slučaju implikacije „Ako P onda Q”, na primer, tvrdjenje ove implikacije izražava složeno obavezivanje čiji su funkcionalni delovi obavezivanja koja bi bila izražena tvrđenjima rečenica „P” i „Q” (ova obavezivanja će označavati sa „A” i „B”, respektivno). Po svojoj funkcionalnoj strukturi⁹¹ ovo obavezivanje je obavezivanje drugog reda koje se sastoji iz dispozicije da se u slučaju tretiranja obavezivanja A kao prikladnog, i obavezivanje B tretira kao prikladno, i da se u slučaju odbacivanja tretiranja obavezivanja B, odbacuje i obavezivanje A.⁹² Negacija je obavezivanje na tretiranje odbaceno obavezivanja kao neprikladnog, odnosno na promovisanje politike u kojoj nema mesta za tretiranje tog obavezivanja kao prikladnog. Objašnjenje negacije kao obavezivanja ove vrste omogućava izbegavanje problema sa kojima se suočavaju pokušaji razumevanja negacije kao odsustva negiranog obavezivanja.⁹³ Disjunkcija izražava složeno obavezivanje istog ovog tipa, što obezbeđuje logička ekvivalencija između disjunkcije i implikacije ($P \rightarrow Q \leftrightarrow (\neg P \vee Q)$). Najzad, konjunkcija izražava obavezivanje koje se sastoji od dva obavezivanja koja delatnik tretira kao prikladna (i, u tipičnom slučaju, instancira) simultano.

Na ovaj način objašnjene složene iskazne rečenice su nalik jednostavnijim rečenicama po tome što izražavaju obavezivanja, iako su ova obavezivanja složena. Ovu složenost omogućuje činjenica da su obavezivanja dispoziciona mentalna stanja i da među njima može postojati složena funkcionalna veza. Struktura koju smo dobili odgovara logičkoj strukturi iskazne logike. Koristeći slično pozivanje na funkciju moralnog obavezivanja u intersubjektivnoj koordinaciji, moguće je ponuditi objašnjenje i

⁹¹ Ovu strukturu implikacije Blackburn (a od njega je ovaj izraz preuzeo i Sinkler) naziva „za-drvo-vezujuće obavezivanje” (eng.: „tree-tying commitment”) zato što se radi o obavezivanju drugog reda koje uključuje dispozicije za odnose između obavezivanja prvog reda koje se mogu prikazati dijagramima u kojima su nalik granama drveta (Blackburn 2002: 168-172, Sinclair 2021: 135).

⁹² Može delovati da je ova druga grana nepotrebna pošto, ako prihvatanje A obavezuje i na prihvatanje B, to znači da neprihvatanje B obavezuje na neprihvatanje A. Međutim, neprihvatanje nekog obavezivanja nije isto što i njegovo odbacivanje. Odbacivanje je tip obavezivanja koji je izražen rečenicama u kojima je negacija glavni veznik, dok odsustvo prihvatanja uopšte nije obavezivanje već samo odsustvo obavezivanja. Druga grana je, stoga, potrebna kako bi, između ostalog, kontrapozicija ($P \rightarrow Q$. Dakle, $\neg Q \rightarrow \neg P$) bila validna forma argumenta. Videti određenje negacije u nastavku i napomenu 53.

⁹³ Videti prethodnu napomenu i napomenu 53.

podrečenične strukture koja igra ulogu u predikatskoj logici, što onda obezbeđuje i podrečeničnu semantiku, ali ova objašnjenja neću eksplicirati.⁹⁴

Pošto smo obezbedili ekspresivističko objašnjenje formalne logike, potrebno je objasniti i na koji način je ovo metasemantičko objašnjenje kompatibilno sa propozicionalnom i semantikom istinosnih uslova. Kad je u pitanju semantika istinosnih uslova, koja se eksplicitno oslanja na pojam istinitosti, može delovati da je očigledno nemoguće pomiriti je sa ekspresivističkom metasemantikom u slučaju moralnog jezika, u kom su, po njoj, relevantna obavezivanja direktivna mentalna stanja, pošto ova stanja ne pretenduju na istinitost niti im se istinitost može pripisati. Sinklerova lokalna verzija praktičnog ekspresivizma, kao lokalna teorija, svakako ima ovu implikaciju, pošto čuva distinkciju između deskriptivnih i direktivnih mentalnih stanja time što u deskriptivnom domenu jezika uključuje deskriptivno razumevanje istine. Međutim, u sledećem poglavlju ću razmatrati način na koji Sinkler uvodi minimalni smisao istinitosti kako bi objasnio opravdanost pretpostavke moralne prakse koje se eksplicitno pozivaju na pojam istine, koji je kompatibilan sa ekspresivizmom i čije usvajanje omogućava da se i direktivnim stanjima pripiše istinitost kao svojstvo. Ako koristimo istinitost u ovom smislu, semantika istinosnih uslova postaje dostupna i ekspresivistima. Kada je u pitanju propozicionalna semantika, kompatibilnost je očiglednija, pošto se ekspresivističko objašnjenje logičke strukture složenih rečenica oslanja na postojanje stabilnog sadržaja koje se iz jednostavnijih prenosi u složenije rečenice i koje ostaje u odgovarajućoj relaciji sa obavezivanjima koje se izražavaju prilikom tvrđenja ovih jednostavnijih rečenica. „Propozicija” je jednostavno naziv za ovaj ugradljiv sadržaj. Jasno je da ovo značenje isključuje bilo kakve ontološke implikacije koje propozicije imaju u nekim teorijama pošto su ovde one jednostavno jezički entiteti.⁹⁵

Ponuđenom objašnjenju logike i semantike moguće je uputiti prigovore koji su slični onim koje sam anticipirao u prethodnom poglavlju u vezi sa mogućnošću moralnog neslaganja i navođenja razloga. Prvo, iako je ponuđeno objašnjenje nekonzistentnosti koherentno, moguće je insistirati na tome da deskriptivističko objašnjenje ima prednost na nivou poklapanja sa našim intuicijama. Ideja u pozadini ove primedbe mogla bi imati sledeću formu: kada govorimo o nekonzistentnom skupu tvrdnji, ne mislimo samo na skup tvrdnji koje ne mogu zajedno ostvariti svoje funkcije, već imamo na umu tvrdnje koje ne mogu sve biti istinite. Ako je ovo tačno, onda ove intuicije sugerišu da istinitost igra ključnu ulogu u objašnjenju nekonzistentnosti i da se ne može izbeći oslanjanje na taj pojam. Kao u slučaju nekih od prethodno razmatranih potencijalnih primedbi, nije jasno da je njen prikaz relevantnih intuicija adekvatan, a čak i ako jeste, moguće je da su te intuicije oblikovane pod uticajem tradicionalnih metaetičkih teorija. Ideja nekonzistentnosti je svakako povezana sa potrebom za odbacivanjem nekog od elemenata koji je proizvode, ali ovo ne uključuje nužno ideju da je izvor relevantne tenzije u nemogućnosti da svi prisutni elementi budu istiniti. Zapravo, u svakodnevnoj upotrebi ovog pojma, govorimo o osobama koje nisu konzistentne u svojim nastojanjima ili principima, gde je očigledno da istinitost ne igra važnu ulogu (pošto nastojanja i principi ne pretenduju na opis sveta već su očigledno direktivni). Naravno, deskriptivisti bi mogli da insistiraju na tome da u tom slučaju ne koristimo termin „konzistentnost” sa njenim standardnim značenjem, ali ovu tvrdnju bi trebalo opravdati. Drugo, moguće je ukazivati na uvođenje različitog razumevanja logike i semantike u različitim domenima jezika (deskriptivnom i direktivnom) kao slabost u odnosu na teorije po kojima je u oba domena, u skladu sa postojanjem zajedničke sintaksičke strukture, primenljivo isto objašnjenje. Odgovor na ovu primedbu je da, i po praktičnom ekspresivizmu, postoji objašnjenje koje je adekvatno za sve domene. Razlika između domena nije u osnovnoj strukturi objašnjenja, nego u realizatorima

⁹⁴ Za ovu vrstu objašnjenja, videti Sinclair 2021: poglavlje 6.

⁹⁵ Videti napomenu 84.

njegovih specifičnosti. Konkretno, u oba slučaja se radi o nekonzistentnosti skupa rečenica shvaćenoj kao neostvarivosti njihove funkcije. Razlika između domena je posledica razlika u ovim funkcijama. U slučaju deskriptivnog domena, ova funkcija je verodostojno predstavljanje sveta, pa je nekonzistentnost povezana sa istinom. U slučaju direktivnog domena, ova funkcija je u vezi sa mogućnošću usvajanja obavezivanja kao principa delovanja, pa je nekonzistentnost povezana sa nemogućnošću zajedničke implementacije. Ove primedbe je moguće uputiti većini objašnjenja pretpostavki moralnih praksi koja Sinklerov praktični ekspresivizam nudi, ali smatram da je na njih moguće ponuditi odgovore koji su strukturalno slični upravo ponuđenim i odgovorima iz prethodnog poglavlja, pa ću u nastavku, umesto detaljnog prikaza strukture ovih primedbi, govoriti o primedbama *na osnovu intuicija* (za primedbe po svojoj strukturi ekvivalentne prvoj od prethodne dve primedbe) i primedbama *na osnovu teorijskog usložnjavanja* (za primedbe ekvivalentne drugoj).

Smatram da odgovori na prethodne dve primedbe pokazuju da je prednost deskriptivističke (meta)semantike samo prividna. Metasemantika koju nudi praktični ekspresivizam je kompatibilna sa tradicionalnim semantikama koje se koriste za objašnjenje deskriptivnih domena jezika, pa je onda moguće koristiti ih i za direktivne domene poput moralnog a da pritom razlika između ekspresivizma i deskriptivizma opstaje na nivou *metasemantike*.

Ponuđeno ekspresivističko objašnjenje može se primeniti i na rečenice sa neasertoričkom snagom, poput pitanja i naredbi. U rečenicama „Mučenje je pogrešno” i „Da li je mučenje pogrešno?” je, ako koristimo propozicionalnu semantiku, ista propozicija *da je mučenje pogrešno*, prisutna sa različitim snagama, u prvom slučaju asertoričkom, u drugom interogativnom. Već znamo kakvo objašnjenje praktični ekspresivizam nudi za značenje prve rečenice: tvđenje ove rečenice *izražava* neodobravanje mučenja. Za razliku od konteksta u kojima je ova propozicija ugrađena u složenije rečenice, u slučaju druge, upitne, rečenice ona se ne ugrađuje, ali činjenica da se ne tvrdi i dalje ukazuje na to da se pitanjem pomenuto obavezivanje ne izražava već se nešto drugo čini sa njim. Plauzibilna opcija, koja se oslanja na funkciju moralne prakse, jeste da se ono predstavlja sagovornicima, ali ovog puta ne kao preporučeno za usvajanje, već sa pozivom drugima na izjašnjenje o njegovoj prikladnosti. Dakle, njegovo plasiranje uobličeno u rečenici sa interogativnom sintaksom konvencionalno stavlja do znanja sagovornicima da se očekuje da se izjasne o prikladnosti tog obavezivanja. Moralne naredbe, poput „Budi dobar!”, ili „Ne ponašaj se moralno neprihvatljivo!” (češće izraženoj u formi „Ne budi *pogrđni epitet!*”), mogu se, slično upitnim, objasniti kao specifičan način prezentovanja odgovarajućih obavezivanja, pošto se radi o *zahtevu* da sagovornici dovedu do toga da određeno obavezivanje bude prikladno. Naredbom „Budi dobar!” se zahteva od sagovornika da svojim ponašanjem proizvede situaciju u kojoj je prikladno odobravanje njegovog ponašanja ili karaktera. Naredbom „Ne ponašaj se moralno neprihvatljivo!” se zahteva da se ne izbegne realizacija prikladnosti neodobravanja ponašanja ili karaktera sagovornika. U ovim primerima je donekle neodređeno kako će se prikladnost realizovati, dok u drugim nije u moći sagovornika da je realizuje. Ovo objašnjava zašto optativi poput „Neka mučenje bude moralno dopustivo!” zvuče čudno do mere da sugerišu nedostatak jezičke kompetentnosti. Naime, ne postoji način na koji sagovornici mogu doprineti realizaciji prikladnosti odbacivanja neodobravanja mučenja (pod pretpostavkom da mučenje *jeste* univerzalno nedopustivo).

6. Moralna istina, moralno verovanje i problem prikradajućeg minimalizma

6.1. Moralna istina

U prethodna dva poglavlja sam predstavio Sinklerov pristup opravdavanju nekih od istaknutih pretpostavki i formi moralne prakse i ponudio odgovore na potencijalne primedbe za koje smatram da mogu biti upućene ovim pokušajima opravdanja. Međutim, za jednu od pretpostavki koja je upadljiv deo ove prakse pokazalo se da je posebno plodan izvor primedbi ekspresivističkim teorijama. To je pretpostavka da su neki moralni sudovi istiniti dok drugi nisu. Ova pretpostavka se oslanja na osnovniju pretpostavku da su indikativne moralne rečenice koje se tvrde u ovim sudovima istinopogodne, odnosno da u konkretnim kontekstima tvrdjenja imaju jedinstvenu istinosnu vrednost (P17 i P18 iz tabele u odeljku 2.3.1.). U petom poglavlju smo videli da pojam istinitosti igra ključnu ulogu u objašnjenju ugradljivosti jednostavnijih rečenica u složenije koje nudi deskriptivistička metasemantika. Takođe, videli smo da ekspresivistička metasemantika uspešno objašnjava ovaj fenomen bez pozivanja na istinitost ili istinopogodnost. Pokazao sam zašto je ovaj rezultat ohrabrujući za zastupnike praktičnog ekspresivizma: zato što omogućava distinkciju na nivou metasemantike koja čuva jedinstvo na nivou osnovne strukture objašnjenja i time objašnjava zajedničku sintaksičku formu. Ovo vodi željenom rezultatu kreiranja propozicionalne odeće od različitih vrsta tkanine. Međutim, ako imamo ovo u vidu, može delovati da svaki pokušaj da se opravdaju pretpostavke o *istinopogodnosti* moralnog jezika ugrožava prednost koju smo time ustanovili. Naime, ako je naš cilj bio da pokažemo plauzibilnost ekspresivističke metasemantike kao *alternativa* deskriptivističkoj, i ako smo ovo učinili ukazujući na to da logika i semantika ne moraju da se oslanjaju na istinopogodnost, insistiranje da istinopogodnosti ipak ima ulogu u moralnoj praksi potencijalno ugrožava tezu da se zaista radi o *alternativi* deskriptivističkom pristupu. Ovim pitanjem ću se detaljnije baviti u narednom odeljku. Za početak, potrebno je pokazati da su pomenute pretpostavke o moralnoj praksi opravdane.

Po praktičnom ekspresivizmu, moralna obavezivanja su direktivna mentalna stanja, a moralni sudovi izražavaju ta stanja. Kako je moguće da na ovaj način definisani moralni sudovi mogu biti istiniti ili neistiniti (odnosno da su istinopogodni)? Da bismo odgovorili na ovo pitanje, potrebno je da se pozabavimo teorijama o istini i istinopogodnosti (Glanzberg 2006). Kada je u pitanju istina, uticajna teorija istine kao korespondencije očigledno nije adekvatna za naše potrebe, pošto funkcija korespondencije reprezentacionog sadržaja nekog mentalnog stanja sa stanjem stvari u svetu određuje *deskriptivna* obavezivanja. Međutim, izbegavanje primedbe da ekspresivizam odbacuje plauzibilnu teoriju istine samo da bi opstao kao relevantna metaetička teorija zahteva da se prilikom razmatranje pojma istine ne oslanjamo na kompatibilnost sa ekspresivizmom kao ključni kriterijum. Umesto toga, potrebno je fokusirati se na pitanje koja teorija istine nudi najplauzibilnije objašnjenje ovog pojma, nezavisno od metasemantičkih implikacija. Pristupajući temi istine na ovaj način, kao posebno pogodan kandidat se izdvaja *minimalna* teorija istine (Glanzberg: odeljak 5.2). Ova teorija je popularna instanca opštijeg pristupa formiranju teorija o sadržajima različitih pojmova ili prirodi određenih fenomena. Korišćenje ovog pristupa u objašnjenju fenomena ili pojma X, vodi konstruisanju minimalne teorije X. Ideja na koju se ovaj pristup svodi je jednostavna: adekvatno određenje bilo kog relevantnog pojma ili fenomena je iscrpljeno floskulama o tom pojmu ili fenomenu (Sinclair 2021: 169). „Floskule” ovde treba razumeti kao nekontroverzne, očigledne konotacije relevantnog pojma ili fenomena. U slučaju istine, očigledna floskula je da je neki istinopogodni entitet istinit ako i samo ako je zadovoljen uslov za njegovu adekvatnu upotrebu. Pritom, svaki istinopogodni entitet specifikuje ovaj uslov. Na primer, tvrdjenje „Sneg je beo” je istinito ako i samo ako je sneg beo. Ova floskula je poznata pod nazivom „T shema” i u nastavku ću na nju na taj način referirati (Glanzberg 2006: odeljak 2.2). Svi ostali predlozi o opštim uslovima istinitosti istinopogodnih entiteta, poput onih koje nudi teorija istine kao korespondencije, koherentističke ili pragmatičke teorije istine, očigledno nisu floskule, zato što su

kontroverzne. Ovo znači da T shema u potpunosti specifikuje potrebne i dovoljne uslove za istinitost istinopogodnih entiteta. Ovo razumevanje pojma uslova istinitosti omogućava postojanje različitih domena upotrebe jezika u kojima različiti uslovi adekvatnosti tvrđenja impliciraju različita objašnjenja uslova istinitosti, pod pretpostavkom da ovi domeni uključuju istinopogodne lingvističke entitete. U trećem poglavlju sam ukazao na to da je, po praktičnom ekspresivizmu, moralni sud izražavanje moralnog obavezivanja, a izražavanje treba razumeti kao njegovo plasiranje kao prikladnog, što uključuje spremnost na navođenje razloga sagovornicima za njegovo prihvatanje kao prikladnog. Ova vrsta uslova prikladnosti su, po uvedenoj minimalnoj karakterizaciji, istovremeno i uslovi istinitosti, u slučaju da su relevantni entiteti istinopogodni. Ovo znači da prihvatanje istinopogodnih obavezivanja kao prikladnih opravdava i zastupanje teze da su rečenice čije tvrđenje ih izražava istinite. Minimalna teorija istine, dakle, omogućava tretiranje kao istinitih rečenica iz oba domena, direktivnog i deskriptivnog, iako je funkcija rečenica iz prvog veran opis sveta, a drugog oblikovanje obrazaca odlučivanja i postupanja, ako su rečenice u oba domena istinopogodne. Da bismo utvrdili da li rečenice zadovoljavaju taj uslov, potrebno je uvesti i minimalno određenje istinopogodnosti.

Smatram da je identifikovanje floskula u vezi sa istinopogodnošću, pa samim tim i formulisanje minimalne teorije istinopogodnosti, veći izazov nego što je to bio slučaj sa pojmom istine. Očigledan razlog je što istinopogodnost nije pojam koji je eksplicitno u upotrebi u vanfilozofskim kontekstima, dok je pojam istine upadljivo prisutan u najrazličitijim domenima jezika. Ovo otežava oslanjanje na univerzalno zastupljene pretpostavke kao osnovu za utvrđivanje nekontroverznosti. Najviše što možemo da uradimo jeste da se oslonimo na floskule u vezi sa odgovorom na pitanje „Koja vrsta entiteta može biti istinita ili neistinita?”. Da bi neki entitet mogao da bude istinit ili ne, svakako je potrebno da postoje pravila njegove adekvatne upotrebe. Sinkler naziva ovu karakteristiku relevantnih entiteta „*posedovanjem discipline*”. Takođe, po Sinkleru, potrebno je da bude moguća gramatički ispravna ugradnja ovih entiteta u složenije kontekste, koje on naziva *sintaksički sofisticiranim kontekstima* (Sinclair 2021: 174-178). To da li je neka instanca ove ugradnje ispravna ili ne upravo je diktirano pomenutom disciplinom. Imajući ovo u vidu, jasno je da su pomenuta dva uslova zapravo aspekti jednog složenijeg uslova koje istinopogodni entiteti moraju da zadovolje: oni moraju posedovati disciplinu koja čini smislenom njihovu ugradnju u sofisticirane sintaksičke kontekste.

Ovo minimalno određenje istinopogodnosti očigledno implicira istinopogodnost ekspresivistički objašnjenih moralnih rečenica, pošto sam u prethodnom poglavlju pokazao da praktični ekspresivizam uspešno objašnjava mogućnost ugradnje u sofisticirane sintaksičke kontekste pozivanjem na funkciju moralne prakse. Dakle, sa minimalnim određenjem istinopogodnosti i istinitosti imamo sve što nam je potrebno da zaključimo da su i tvrđenja koja izražavaju direktivna, kao i tvrđenja koja izražavaju deskriptivna obavezivanja istinopogodna, što znači da mogu biti istinita ili neistinita. Ovaj manevar nam omogućava da i u vezi sa ova dva pojma, kao što smo to već učinili sa moralnim neslaganjem i sa moralnom logikom, pokažemo da objašnjenje dva različita domena ima istu osnovnu strukturu i da je razlika posledica dve različite funkcije koje različiti realizatori ove strukture treba da ispune. U oba slučaja, tvrdnja je istinita ako su ispunjeni uslovi za njeno prikladno plasiranje. U slučaju deskriptivnih tvrdnji, ovi uslovi su u vezi sa verodostojnim prikazom sveta, dok su u slučaju direktivnih tvrdnji, ovi uslovi u vezi sa prikladnošću predloženih obrazaca odlučivanja i postupanja.

Primedba za koju smatram da se može uputiti Sinklerovom određenju istinopogodnosti spada u klasu koju sam nazvao „primedbe na osnovu intuicije” u prethodnom poglavlju. Za razliku od primedbi iz prethodnih poglavlja koje pripadaju ovoj klasi, i na koje sam pokazao da je moguće dati ubedljiv odgovor, smatram da ova primedba ima nešto jače uporište. Primedba bi se usmerila na dovođenje u pitanje teze da je Sinkler uspešno identifikovao floskule koje određuju pojam istinopogodnosti. Pomenuo sam da bi bilo kakav predlog ovih floskula ima veće izgleda da bude sporan nego što je to

slučaj sa pojmom istine, zbog činjenice da se ne radi o pojmu u rasprostranjenoj upotrebi. Teže je razlikovati nekontroverzne od kontroverznih ili čak idiosinkratičnih pretpostavki o nekom pojmu, ako taj pojam nije u široj upotrebi. Međutim, postoji dodatan razlog da se dovede u pitanje Sinklerov predlog ovih floskula, a to je činjenica da se iste floskule mogu plauzibilno posmatrati kao adekvatno objašnjenje *osobenog* pojma prikladnosti primenjenog na jezik. Distinkcija između prikladnog i neprikladnog primenjena na lingvističke entitete takođe (minimalno) zahteva pravila upotrebe koja omogućavaju razlikovanje entiteta koji su prikladno od onih koji su neprikladno ugrađeni u neki od sofisticiranih sintaksičkih konteksta. Međutim, prikladnost ove vrste je intuitivno drugačiji i širi pojam od vrste prikladnosti koja omogućava razlikovanje istinitih od neistinitih entiteta, odnosno od istinopogodnosti. Ako je ova primedba uspešna, to dalje implicira da je Sinkler neopravdano obezbedio široku primenljivost pojma istinopogodnosti identifikujući ga sa pojmom prikladnosti. Ovo je problem zato što činjenica da je neki lingvistički entitet sintaksički prikladno upotrebljen, intuitivno ne mora implicirati zaključak da je istino-pogodan. Naravno, ako je ova primedba uspešna, to ne predstavlja samo problem za tezu da su moralne rečenice istinopogodne već, *a fortiori*, i za tezu da mogu biti istinite.

Odgovor na ovu primedbu bi mogao da se zasniva na ukazivanju na činjenicu da je teško pronaći plauzibilnijeg kandidata za floskule u vezi sa istinopogodnošću. Iako se primedba zasniva na ideji da je relevantni pojam lingvističke prikladnosti širi od pojma istinopogodnosti, pa da stoga mora biti još uslova koje floskule o istinopogodnosti uključuju, pomenuti odgovor može uključivati izazov da se ponudi pojačanje uslova koje će i dalje moći da se okarakteriše kao floskula. Ne vidim kako je ovo moguće ostvariti s obzirom na to da bi se jedini plauzibilni kandidati oslanjali na neku od kontroverznih teorija istine (pa samim tim ne bi predstavljali floskule). Na primer, insistiranje na tome da bi, po plauzibilnom uslovu, jezički entitet, pored posedovanja adekvatne discipline trebalo da bude usmeren na verno predstavljanje stvarnosti, bilo bi zasnovano na tezama u vezi sa teorijom istine kao korespondencije. Ako je nemoguće pronaći floskule koje bi opravdale striktnije uslove koje pojam istinopogodnosti treba da zadovolji, onda treba prihvatiti identifikaciju minimalnog pojma istinopogodnost sa pojmom prikladnosti na koji primedba ukazuje, uprkos intuicijama o različitosti ta dva pojma.

6.2. Moralno verovanje i problem prikradajućeg minimalizma

Videli smo da minimalna određenja istinopogodnosti i istine opravdavaju pretpostavku da moralne tvrdnje mogu biti istinite ili neistinite, odnosno da su te tvrdnje istinopogodne. Problem sa kojim se suočavamo na ovom mestu je u vezi sa odnosom između istinopogodnosti nekih tvrdnji i pretpostavke da one izražavaju verovanja. Ako osoba insistira na tome da je neki sud istinit, čini se da je analitička istina da ta osoba *veruje* da je taj sud istinit, odnosno da taj sud izražava njeno verovanje. Međutim, pošto smo upravo pokazali da su moralne rečenice istinopogodne, to znači da delatnici koji plasiraju te tvrdnje time izražavaju svoja verovanja. Ovo je, naizgled, problem za praktični ekspresivizam pošto smo kao njegovo osnovno određenje predstavili teze da funkcija moralnih sudova nije izražavanje verovanja (S2) i da je njihova funkcija izražavanje (bar delom) nekognitivnih mentalnih stanja (S3).⁹⁶ U prethodnim poglavljima sam izveo različite implikacije ovih teza kao i detaljnije određenje kognitivnih i nekognitivnih stanja. Po ovom određenju, kognitivna stanja (čiji su glavni predstavnik verovanja) su deskriptivna, dok su nekognitivna direktivna. Verovanja, dakle, imaju funkciju vernog opisa stvarnosti. U ekspresivističkim opravdanjima pretpostavki moralne prakse koje

⁹⁶ Videti odeljak 2.3. Kvalifikacija „bar delom” je uključena u ovo određenje kako bi se ono učinilo kompatibilnim sa hibridnim objašnjenjima moralnog obavezivanja. Pošto sam u petom poglavlju pomenuo da se u nastavku neću baviti hibridnim verzijama praktičnog ekspresivizma, ovu kvalifikaciju ću ignorisati.

sam razmatrao u prethodnim poglavljima (moralno neslaganje, moralna logika) i u prethodnom odeljku ovog poglavlja (istinost i istinopogodnost) oslanjao sam se na distinkciju između deskriptivnih i direktivnih mentalnih stanja. Ako prihvatimo analitički odnos između istinopogodnosti nekih entiteta i njihovog izražavanja verovanja, i ako zadržimo osnovno određenje verovanja koje smo koristili, koje je takođe plauzibilno, po kom sadržaj verovanja deskriptivno reprezentuje stvarnost, očigledno je da je pomenuta distinkcija neodrživa. Bez ove distinkcije moj dosadašnji prikaz neadekvatno objašnjava u čemu je razlika između deskriptivističke i ekspresivističke metasemantike moralnog jezika. Ako razlike nema, činjenica da nije potrebno uložiti energiju u razvoj kvazirealističkog projekta bi bila nedovoljna kompenzacija za činjenicu da ne postoji distinktna teorija čije *naizgled* realističke pretpostavke treba objasniti na alternativan način, već da postoji samo realizam. Ova pretnja može delovati preuveličano ako se usmerimo na činjenicu da razlika između direktivnih i deskriptivnih mentalnih stanja nije jedini mogući osnov za distinkciju između realizma i ekspresivističkog antirealizma. Međutim, pomenuta implikacija je samo jedna manifestacija opštijeg potencijalnog problema koji je posledica tendencije da se u vezi sa različitim pojmovima pribegava karakterističnoj vrsti ekspresivističkog manevra. Ovaj tip manevra ima sledeću strukturu: kako god da konkretna ekspresivistička teorija predstavlja razliku između ekspresivizma i realizma, ta teorija se suočava sa potrebom adekvatne realizacije kvazirealističkog projekta, odnosno opravdanja standardnih pretpostavki i formi moralne prakse iz ekspresivističke perspektive. Pošto ove forme i pretpostavke imaju plauzibilno objašnjenje u okviru realističkih teorija, ekspresivista pristupa „pripitomljavanju” relevantnih, *naizgled* realističkih, pojmova. Ovo čini tako što se oslanja na minimalnu teoriju tog pojma što mu omogućava da se oslobodi realističkih implikacija upotrebe tog pojma. Da bi se očuvala razlika između ekspresivizma i realizma, postuliraju se dve realizacije minimalno shvaćenog pojma, od kojih je jedna ekspresivistička a druga realistička. Međutim, ubrzo se ispostavi da neke *druge* pretpostavke moralne prakse uključuju i oslanjanje na pojmove koji imaju bitnu ulogu u formulaciji realističke realizacije pomenutog minimalno shvaćenog pojma. Ekspresivista reaguje tako što ponudi minimalnu teoriju i za neke od tih pojmova. Ovo vodi novoj distinkciji ali ubrzo neko od protivnika primeti da i među pojmovima koji karakterišu novu granu realizma postoje neki koji su među pretpostavkama morale prakse. Ako ekspresivista konzistentno primenjuje ovo pripitomljavanje oslanjanjem na minimalizam, konceptualizacije koje omogućavaju pravljenje distinkcije između ekspresivizma i realizma se postepeno iscrpljuju. Ova opšta verzija primedbe ukazuje na to da, pošto ne postoji principijelan način da se uzastopna primena ovog manevra zaustavi, rezultujuće iscrpljivanje vodi uklanjanju svake mogućnosti da se uspostavi razlika između ekspresivizma i realizma. Ovaj prigovor je u savremenoj literaturi poznat kao „problem prikradajućeg minimalizma” (Dreier 2004:26).⁹⁷ Motivacija za ovaj naziv je očigledna: nezaustavljivo proširenje broja minimalističkih interpretacija relevantnih pojmova preti da ukloni razliku između ekspresivizma i realizma.

Imajući u vidu ovaj potencijalni ishod, možemo da se vratimo na uži problem nepoželjnih implikacija opravdanja pretpostavke o istinopogodnosti moralnih sudova. Taj problem možemo da predstavimo shematski na sledeći način:

(T-B-D shema) X je istinopogodno \rightarrow X izražava verovanje \rightarrow X ima deskriptivni sadržaj.

Ako ova shema važi, onda ako su moralne rečenice istinopogodne (a po praktičnom ekspresivizmu jesu) onda one imaju deskriptivni sadržaj.

S obzirom na našu osnovnu pretpostavku da moralna obavezivanja nisu deskriptivna već direktivna mentalna stanja, ovaj rezultat je neprihvatljiv.

⁹⁷ Za doprinose razmatranju ovoj temi, videti Asay 2013, Chrisman 2008, Golub 2017, Taylor 2020, Tiefensee 2016, 2019, i Williams 2013.

Postoji nekoliko dostupnih odgovora na ovu primedbu. Jedna je prihvatanje obe relevantne implikacije iz T-B-D sheme, uz insistiranje na tome da moralne rečenice nemaju deskriptivni sadržaj. Ovaj pristup obavezuje njegove zastupnike da odustanu od istinopogodnosti moralnog jezika. Odustajanje od aspekata kvazirealističkog projekta je svakako opcija dostupna ekspresivistima i njeno prihvatanje bi činilo ekspresivizam bližim njegovim izvorima poput Ejerove emotivističke teorije.⁹⁸ Ovo takvu teoriju otvara vrsti prigovora koja je motivisala kvazirealistički projekat: prihvatanje takve teorije bi impliciralo da su rasprostranjene pretpostavke i forme moralne prakse neopravdane. Realističke teorije koje ne zahtevaju ovu vrstu revizije postojeće moralne prakse bi time potvrdile svoju tradicionalno pretpostavljenu prednost. Ako umesto prihvatanja ove razočaravajuće posledice insistiramo na očuvanju teze o istinopogodnosti, a ipak želimo da izbegnemo prihvatanje implikacije da su moralni sudovi deskriptivni, dostupne su opcije negiranja jedne od dve implikacije iz T-B-D sheme. Možemo negirati da postoji analitička veza između istinopogodnosti rečenica sa činjenicom da njihovo tvrđenje izražava verovanja,⁹⁹ ili možemo prihvatiti ovaj odnos ali negirati da (sva) verovanja imaju deskriptivne sadržaje.¹⁰⁰ Obe ove opcije su prisutne u literaturi ali su problematične iz istog razloga kao i prva opcija, odnosno negiranje istinopogodnosti moralnih rečenica. Naime, pretpostavke o pomenutoj analitičkoj vezi i razumevanje verovanja kao mentalnih stanja sa deskriptivnim sadržajem su veoma uticajne i široko rasprostranjene. Ovo znači da je preporučljivo izbeći njihovo osporavanje ako je to moguće.

Sinkler izbegava osporavanje ovih implikacija dok istovremeno ne odustaje od razumevanja moralnih rečenica kao istinopogodnih. Jedini način za postizanje ovog rezultata je insistiranje na postojanju dva različita značenja termina „verovanje”. Ako je analitička veza između istinopogodnosti i verovanja prisutna samo za verovanja u prvom smislu, a veza između verovanja i deskriptivnosti samo za verovanja u drugom smislu, moguće je negirati vezu između istinopogodnosti i deskriptivnosti, pošto se T-B-D shema raspada na dve međusobno nezavisne implikacije, pa tranzitivnost nije primenljiva. Smatram da je, da bi ovaj manevar bio ubedljiv, potrebno izbeći ekspresivističko motivisanje njegovog korišćenja. Potreba za ovom vrstom motivisanja bi ukazivala na *ad hoc* karakter distinkcije između dva različita značenja termina „verovanje”.

Sinkler smatra da je moguće registrovati dva različita značenja u načinu na koji upotrebljavamo pojam verovanja u svakodnevnom i teorijskom diskursu (Sinclair 2021: 183-186).

Sa jedne strane, govor o verovanju i raspitivanje o tuđim verovanjima služi praćenju obavezivanja među sagovornicima. U situacijama kad nam je bitno da li sagovornik iskreno stoji iza nekog stava, pokušavamo da dođemo do te informacije pitanjem „Da li zaista veruješ u to?”, a potvrđan odgovor na ovo pitanje kao i druge situacije u kojima sagovornici pripisuju sebi ili drugima verovanje služe potvrđivanju ili ekspliciranju njihovog prihvatanja relevantnog stava. Ono što je važno primetiti kod ove upotrebe pojma verovanja jeste da u takvim situacijama nije bitno da li pomenuti stav ima deskriptivni sadržaj ili ne. Sve što je važno jeste da li se nekom učesniku u diskusiji može pripisati taj stav bez obzira na karakter njegovog reprezentacionog sadržaja. Ovu upotrebu, i u njoj prisutni smisao verovanja, Sinkler precizira na sledeći način: „Verovanje je svako stanje uma izraženo iskrenom asertoričkom upotrebom rečenice koja poseduje disciplinu potrebnu za njenu inteligibilnu ugradnju u sintaksički sofisticirane kontekste” (Sinclair 2021: 183). Pošto su takve rečenice istinopogodne po

⁹⁸ Videti poglavlje 1.

⁹⁹ Ovo čini Blackburn (Blackburn 1998 b).

¹⁰⁰ Ovo čine Horgan i Timons (Horgan & Timmons 2000).

minimalnom određenju istinopogodnosti, verovanje koje zadovoljava ovo određenje možemo zvati „*minimalno* verovanje”.

Sa druge strane, u upotrebi sa dugom tradicijom na koju sam se oslanjao i prilikom ustanovljavanja uvodnih distinkcija i određenja ekspresivizma u prvom poglavlju, verovanja su deskriptivna mentalna stanja čija je funkcija verno praćenje stanja stvari u svetu. Ova upotreba je važna i za način na koji se u filozofiji duha opisuje psihološka dinamika koja objašnjava ponašanje (kako ljudi tako i ostalih životinja). Po ovoj, hjumovskoj, vrsti objašnjenja, želje imaju motivacionu, dok verovanja imaju informativnu ulogu. Želje definišu željeni ishod, a verovanja omogućavaju praćenje relevantnih aspekata sveta koji ukazuju na to šta je potrebno činiti kako bi se želje zadovoljile.¹⁰¹ Na ovaj način verovanja imaju bitnu ulogu u objašnjenju ponašanja i za tu ulogu je potrebno da verovanja opisuju svet. Verovanje u ovom smislu Sinkler naziva „*robustnim* verovanjem” (Sinclair 2021: 183).

Za razliku od minimalnog određenja istine i istinopogodnosti, gde deskriptivni i direktivni domeni sadrže dve različite realizacije ovih pojmova, ali su obe realizacije podtipovi minimalnih određenja, distinkcija iz prethodna dva paragrafa ima drugačiju strukturu, koju upotreba prideva „*minimalno*” može da prikrije. U slučaju ove distinkcije, ne postoji zajedničko određenje minimalnog verovanja koje dobija različite realizacije u dva domena, već se radi o dva u osnovi različita tipa verovanja. Ovo je najlakše videti iz činjenice da posedovanje robustnih verovanja ne garantuje posedovanje sposobnosti da se ona lingvistički izraze, a, ako ova sposobnost nije prisutna, to znači da ne mogu ostvariti funkciju praćenja obavezivanja u diskusiji, pa samim tim ne zadovoljavaju određenje minimalnih verovanja. Na primer, mačke imaju robustna ali ne i minimalna verovanja, što je očigledno, na primer, u situacijama kada dotrče nakon što čuju zveckanje posude sa hranom. Ovo znači da se robustna verovanja ne mogu tretirati kao jedan od tipova realizacije minimalnih verovanja.

Ove dve vrste verovanja mogu nam pomoći u razdvajanju dve implikacije iz T-B-D sheme, uz očuvanje intuitivnih pretpostavki koje su u osnovi ovih implikacija. Analitička veza između činjenice da je neka rečenica istinopogodna i činjenice da ona izražava *minimalno* verovanje postoji, ali ovo ne znači i da je to verovanje *robustno*. Sa druge strane, iz određenja robustnih verovanja direktno sledi da ona imaju deskriptivni sadržaj, ali nam ništa ne garantuje da i *minimalna* verovanja imaju deskriptivni sadržaj. Ovo znači da umesto T-B-D sheme, imamo dve nezavisne implikacije:

(T - B min) X je istinopogodno \rightarrow X izražava minimalno verovanje

(B rob - D) X izražava robustno verovanje \rightarrow X ima deskriptivni sadržaj.

Iz istinopogodnosti moralnih rečenica, dakle, zaista sledi da se njihovim tvrđenjem izražavaju moralna verovanja, ali su ovo verovanja u minimalnom smislu, i, po našoj ekspresivističkoj analizi, *nisu* robustna verovanja, pa tako izbegavamo implikaciju da imaju deskriptivni sadržaj.

Sinklerovo rešenje je elegantno, a smatram da je i ubedljivo, pošto minimalna verovanja zaista odgovaraju ulogu koju, intuitivno, verovanja imaju u moralnom diskursu. Dodao bih da tu ulogu sugerišemo i u nekim od moralnih rečenica u kojima ne pominjemo verovanja eksplicitno. Na primer, rečenicu „Po meni, to je neprihvatljivo” plauzibilno je interpretirati kao ekvivalentnu rečenici „Verujem da je to neprihvatljivo”, ali je prethodnu rečenicu u kojoj je verovanje samo implicitno prisutno još plauzibilnije intuitivno interpretirati kao da se u njoj ne pretpostavlja deskriptivna funkcija, odnosno da se ne radi o robustnim verovanjima, zbog dodatnog pomeranja fokusa na delatnika koji je

¹⁰¹ Videti, na primer, Blackburn 2005b, Smith 1987, Lewis 1988 i Whyte 1990, 1991.

tvrdi. Ako sam u pravu da su pomenute dve rečenice ekvivalentne, to ide u prilog Sinklerovoj tezi da se i kod eksplicitnog pominjanja verovanja u moralnom diskursu ne radi o robusnim verovanjima.¹⁰²

Kako Sinkler odgovara na problem prikradajućeg minimalizma? Ako imamo na umu njegovu distinkciju između minimalnih i robusnih verovanja, minimalizam preta da nastavi svoje prikradanje na nivou određenja robusnog verovanja. Ako bi i ovaj pojam dobio minimalno određenje, morali bismo da obezbedimo distinktnost ekspresivizma pronalaženjem razlike na novom nivou, gde bi realistička grana opet mogla da dobije minimalnu interpretaciju i problematično prikradanje bi se nastavilo. Sinkler zaustavlja ovo prikradanje jednostavnim ukazivanjem na to da, dok je tretiranje moralnih tvrdnji kao izražavanja verovanja zaista upadljiv aspekt moralne prakse, ne postoji slična pretpostavka o robusnim verovanjima, odnosno verovanjima shvaćenim kao deskriptivnim mentalnim stanjima. Pošto ova pretpostavka ne postoji, nije potrebno tragati za minimalnom interpretacijom robusnih verovanja, pa to zaustavlja prikradanje minimalizma (Sinclair 2021: 188). U mom prikazu opšte strukture problema prikradajućeg minimalizma, pozvao sam se na konzistentnost kao na faktor koji vodi svakom od narednih koraka u kojima dodatni aspekti realističkog objašnjenja dobijaju minimalnu interpretaciju. Ovo je bio moj pokušaj ojačanja standardnih formulacija ovog problema u kojima ne postoji eksplicitno objašnjenje teze da će ekspresivista u svakom od koraka primeniti minimalnu interpretaciju relevantnih pojmova. Nije očigledno da postoji ubedljiv razlog za zastupanje ove teze. Jedino plauzibilno opravdanje bi se zasnivalo na tendenciji među ekspresivistima koji ozbiljno pristupaju projektu kvazirealizma da pribegavaju minimalizmu u objašnjenju *nekih* od pretpostavki moralne prakse, uz ideju da ne postoji principijelan razlog da se u tom slučaju taj pristup ne primeni na *sve* pretpostavke moralne prakse. Međutim, da bi iz ovog razmatranja sledilo da konzistentni ekspresivista mora da ponudi minimalnu interpretaciju pojmova poput robusnog verovanja, potrebna je dodatna premisa nalik sledećoj:

(S) U okviru kvazirealizma, potrebno je ponuditi ekspresivističku reinterpretaciju *svih* teza koje se koriste u okviru *realističkog objašnjenja* moralne prakse.

Slutim da je premisa nalik S zaista implicitno prisutna u pozadini primedbi zasnovanih na ideji o prikradajućem minimalizmu. Međutim, ova premisa je očigledno pogrešna interpretacija motivacije u pozadini kvazirealizma i formi koju kvazirealistički projekat ima u svojim različitim verzijama. Niko od zastupnika ekspresivizma koji posvećuje pažnju razvoju aspekata ovog projekta ne smatra da je potrebno „pripitomiti” *sve* realističke pretpostavke. Umesto toga, premisa koja se opravdano može pripisati ekspresivistima i koja motiviše kvazirealizam je:

(S*) U okviru kvazirealizma potrebno je ponuditi ekspresivističku interpretaciju *što većeg broja* (*idealno svih*) pretpostavki moralne prakse.

Iako je veliki broj relevantnih pretpostavki primamljivo interpretirati teorijskim resursima koje nude realističke teorije, skup ovih pretpostavki je bitno drugačiji od skupa teza koje čine pomenute *realističke teorije*. Na primer, da su moralni sudovi deskriptivni nije pretpostavka moralne prakse iako jeste teza realističkih teorija o njoj. Ako je ova moja analiza problematičnih pretpostavki u pozadini problema prikradajućeg minimalizma ispravna, sledi da je jednostavan odgovor poput Sinklerovog sasvim adekvatan.

¹⁰² Ovde je potreban oprez pošto, kao što sam na nekoliko mesta u disertaciji naglasio, ne treba uvek pridati posebnu evidencijalnu težinu interpretacijama sopstvenih rečenica učesnika u moralnoj praksi. Baš u ovom slučaju, smatram da su manje promišljeni delatnici ponekad skloni da moralne rečenice poput upravo pomenute u tekstu, koje počinju sa „Po meni, ...” pogrešno interpretiraju kao subjektivne iskaze o preferencijama, poput „Ja više volim vanilu (od čokolade)”.

U novoj literaturi o ekspresivizmu je dominantan pristup reinterpretaciji pojma istine koji je donekle sličan Sinklerovom po tome što uključuje minimalnu teoriju istine, ali se od njega razlikuje po tome što uključuje i tezu da su alternativne teorije istine *nekoherentne* (Assay 2013: 216, Golub 2017: 1390). Aklagi smatra da ovaj pristup produbljuje problem prikradajućeg minimalizma (Akhlaghi 2023). Naime, ako zastupnici ekspresivizma pokušavaju da sačuvaju distinkciju između ekspresivizma i deskriptivizma ukazivanjem na to da ekspresivisti i deskriptivisti zastupaju različite teorije istine kada se radi o istini u moralnom domenu, prihvatanje teze po kojoj je jedino minimalna teorija istine koherentna osporava postojanje pomenute distinkcije. Ideja u pozadini Aklagijeve teze je da, ako su alternativne teorije istine, poput teorije istine kao korespondencije, *nekoherentne*, onda one ne mogu dobiti preciznu specifikaciju koja bi omogućila utvrđivanje šta bi predstavljalo njihovu negaciju, odnosno omogućilo definisanje drugih teorija kao različitih od njih.

Nisam uveren da je Aklagijeva briga opravdana. Razlog za moju sumnju je što, ako jeste opravdana, to ima kontraintuitivne implikacije po prihvatljivost nekih od standardnih argumentativnih strategija u filozofiji. Da bismo videli da je ovo slučaj, potrebno je imati u vidu da postoje različiti načini na koje skupovi rečenica mogu biti *nekoherentni*. Vrsta *nekoherentnosti* koja ide u prilog Aklagijevoj tezi je *nekoherentnost* prisutna u situacijama kada je neka od navodnih rečenica neadekvatno artikulisana, tako da ne postoji reprezentacioni sadržaj koji je njom izražen. U tom slučaju se i ne radi o pravoj rečenici, zato što nisu ispoštovana neka od sintaksičkih pravila ili neke od reči u njoj ne uspevaju da referiraju pošto nemaju definisano konvencionalno značenje. Ako bi alternative minimalnoj teoriji istine bile *nekoherentne* u ovom smislu, to bi zaista onemogućilo ustanovljavanje distinkcije između njih i minimalne teorije istine, pošto one ne bi bile teorije u pravom smislu te reči, već samo niz neartikulisanih simbola. Međutim, druga vrsta *nekoherentnosti* se sastoji u *nekonzistentnosti* implikacija nekog skupa rečenica. Ako su alternativne teorije istine *nekoherentne* u ovom smislu, nisam uveren da je to dovoljno da onemogući uspostavljanje distinkcije između njih i minimalne teorije istine. Pokazivanje *nekonzistentnosti* teorije često zahteva izuzetno komplikovanu argumentaciju koja se oslanja na jasnu artikulaciju teorije koja se analizira. Ovo znači da, za razliku od prethodne vrste *nekoherentnosti*, u takvim situacijama nemamo posla sa neartikulisanim nizovima simbola, već sa adekvatno artikulisanim teorijama. Ako je ova artikulisanost dovoljna za ustanovljavanje distinkcije između takvih teorija i alternativa, takve situacije predstavljaju kontraprimere za Aklagijevu tezu. Takođe, ako bi Aklagi bio u pravu, to bi impliciralo i dalekosežne posledice u vezi sa filozofskom metodologijom. Naime, u situacijama kada pokušavamo da predstavimo argument koji pokazuje da je teorija našeg protivnika neadekvatna, tipično pretpostavljamo da je jedna od validnih strategija pokazivanje da je ta teorija *nekonzistentna*. Ako je Aklagi u pravu, u takvim situacijama uspešno utvrđivanje protivnikove teorije ne bi ostvarilo nameravani cilj, već bi pokazalo da ne postoji distinkcija između naše i protivnikove teorije. Iz ovih razloga smatram da Aklagijeva teza zaslužuje dalju analizu. Tom analizom se ovde neću baviti, već želim da skrenem pažnju na jednu od implikacija Aklagijeve teze.

Ako je zaista tačno da postuliranje *nekoherentnosti* alternativa minimalnoj teoriji istine ugrožava distinkciju između ekspresivizma i deskriptivizma, ovo obezbeđuje dodatnu prednost Sinklerovom ekspresivizmu u odnosu na ekspresivističke teorije koje uključuju ovaj postulat. Kao što smo videli u prethodnom odeljku, Sinklerovo minimalno razumevanje istine i istinopogodnosti omogućava različite realizacije ova dva pojma u različitim domenima jezika koji određuju različite kriterijume discipline i uslove istinitosti. Ovo znači da je moguće da u deskriptivnom domenu jezika, istina zaista odgovara korespondenciji sa obektivnim stanjem stvari u svetu, dok u moralnom domenu istinu određuje prikladnost određenih stavova koji imaju direktivnu funkciju. Pošto praktični ekspresivizam tretira tradicionalne alternativne teorije istine kao koherentne (iako obuzdava njihove

pretenzije ukazujući na to da se radi samo o konkretnim realizacijama opštije minimalno shvaćene istine), on time izbegava i verziju problema prikladajućeg minimalizma na koju Aklagi ukazuje.

7. Mogućnost moralne greške

U ovom poglavlju ću se fokusirati na razmatranje mogućnosti opravdanja pretpostavki u vezi sa idejom da delatnici mogu biti manje ili više sigurni u istinitost svojih moralnih stavova i prepoznati mogućnost da se u nekim slučajevima varaju (P23 i P30 sa liste iz odeljka 2.3.1.). Smatram da je opravdanje ovih pretpostavki izuzetno važan aspekt kvazirealističkog projekta zato što nudi odgovor na primedbe koje se usmeravaju na nezadovoljavajući utisak koji se lako može steći o ekspresivističkim teorijama: (1) da one zasnivaju opravdanost moralnih stavova koje zastupa neki subjekt upravo na činjenici da ih taj subjekt zastupa, kao i da (2) ako se radi o direktivnim mentalnim stanjima, ne može biti govora o tome da se subjekt vara po pitanju njihove istinitosti (osim u meri u kojoj je moguće varati se o sadržaju sopstvenih mentalnih stanja). Utisak (1) je već bio relevantan faktor u mom razmatranju problema u vezi sa smisljenošću navođenja razloga u moralnoj diskusiji i činjenice da se ti razlozi često tiču objektivnog stanja stvari a ne naših mentalnih stanja. Ovo razmatranje je bilo potrebno kako bi se predupredilo svođenje ekspresivizma na subjektivizam.¹⁰³ Kada je u pitanju utisak (2), može delovati da se njegovo uspešno osporavanje može lako zasnovati na Sinklerovom određenju relacije izražavanja.¹⁰⁴ Pošto izražavanje, u smislu koji Sinkler koristi, nije samo oglašavanje nekog mentalnog stanja već je i njegovo predlaganje *kao prikladnog*, može delovati intuitivno očigledno da to otvara prostor za mogućnost varanja po pitanju te prikladnosti. Međutim, ova vrsta odgovora ne bi bila adekvatna. Da bismo videli zašto, dovoljno je prisetiti se činjenice na kojoj sam insistirao u razmatranju implikacija ovog određenja relacije izražavanja, da je nužno izbeći normativno razumevanje prikladnosti, kako bi se izbeglo oslanjanje na nezavisan pojam normativnosti u određenju relacije koja treba da objasni istu tu normativnost. Očigledno je da bi ova vrsta cirkularnosti bila neprihvatljiva. U odeljku 3.2. sam nastojao da pokažem da, po mojoj interpretaciji, Sinkler uspešno izbegava ovu opasnost (iako se ne bavi ovim problemom eksplicitno) pomoću konzistentnog oslanjanja na, za ekspresiviste, karakteristični otklon od pokušaja direktne analize pojma prikladnosti. Umesto ove analize, Sinkler nudi objašnjenje koje se zasniva na opisu činjeničkih (dakle nenormativnih) uslova koje delatnik zadovoljava kada mu pripisujemo tretiranje nekog obavezivanja kao da je ono prikladno (odnosno, u Sinklerovoj terminologiji, kada ga tretira kao da ono ima objektivni autoritet).¹⁰⁵ Za pitanje koje trenutno razmatramo, važna implikacija ovog pristupa je da, ponudom deskriptivne karakterizacije tretiranja nekog obavezivanja kao prikladnog, iako izbegavamo potencijalni problem cirkularnosti, činimo na taj način shvaćenu prikladnost neupotrebljivom za objašnjenje mogućnosti greške. Slično tome, i tretman istinitosti i istinopogodnosti ostavlja otvoreno pitanje kada su, tačno, minimalna moralna verovanja pogrešna. Neupotrebljivost ovih pojmova za objašnjenje mogućnosti greške je odraz njihove šire neupotrebljivosti za objašnjenje značenja koja je posledica sistematske uloge koju im praktični ekspresivizam dodeljuje.¹⁰⁶ Pošto istinopogodnost, istina i propozicije u ekspresivistički shvaćenoj moralnoj praksi nemaju ulogu u objašnjenju, već je tu ulogu preuzela koordinativna funkcija moralne prakse, ovi pojmovi imaju skromnije implikacije nego što je to slučaj u deskriptivističkoj metasemantici. To znači da je potrebno pronaći drugačije objašnjenje za mogućnost greške.

Kada je u pitanju prepoznavanje mogućnosti greške kod *drugih* učesnika u moralnoj praksi, objašnjenje je jednostavno: u situacijama moralnog neslaganja, čije sam plauzibilno ekspresivističko

¹⁰³ Videti odeljak 4.2.

¹⁰⁴ Videti odeljak 3.2.

¹⁰⁵ Za precizno određenje ovih uslova, videti odeljak 3.2.

¹⁰⁶ Videti poglavlja 5 i 6.

objašnjenje predstavio u odeljku 4.1., iz perspektive svakog od učesnika u dijalogu, njegov sagovornik u slučaju neslaganja greši, pošto bi prihvatanje njegovog stava uz zadržavanje sopstvenog podrazumevalo zastupanje nekonzistentnih stavova.¹⁰⁷ Problem se javlja kod potrebe da se objasni prepoznavanje mogućnosti *sopstvene* greške. Deskriptivizam ovo može da objasni prepoznavanjem mogućnosti da verovanje ne predstavlja verno stanje stvari u svetu ali, po ekspresivizmu, moralni stavovi nisu deskriptivna stanja tako da nije moguće osloniti se na svesnost o mogućoj nepodudarnosti između stvarnosti i načina na koji je delatnik predstavlja.

Adekvatno objašnjenje je moguće naći u resursima koje sam koristio prilikom pomenutog razmatranja smislenosti navođenja razloga za prihvatanje moralnih stavova. Ovi razlozi su se oslanjali na stavove višeg reda koji su usmereni na načine za formiranje stavova prvog reda. Ovi stavovi višeg reda tipično uslovljavaju dolaženje do stavova prvog reda njihovim sprežanjem sa činjenicama u vezi sa karakteristikama objekata vrednovanja koje ti stavovi tretiraju kao relevantne. Činjenica da moralna obavezivanja ne postoje izolovano već da svaki učesnik u moralnoj praksi poseduje skup obavezivanja različitih nivoa, kao i da su obavezivanja jednog delatnika na različite načine usmerena jedna na druge, ima za posledicu mogućnost povećanja ili smanjenja koherentnosti celog sistema obavezivanja (u nastavku: SO). Sistem se može učiniti koherentnijim ako se, na primer, obavezivanja prvog reda koja su formirana pod uticajem trenutnih impulsa zamene promišljenijim alternativama, ako su među obavezivanjima drugog reda neodobranje impulsivnog formiranja obavezivanja prvog reda i odobranje njihovog promišljenog formiranja. Promene obavezivanja koje vode povećanju koherentnosti SO ću nazivati „*unapređenjem*” SO. Postepeno unapređivanje može dovesti do formiranja sistema u kom bilo koja dodatna promena ne bi mogla da doprinese povećanju koherentnosti SO. Za ovakav maksimalno koherentan SO ću koristiti naziv „*idealni SO*”.¹⁰⁸

Sinkler i Gejmster koriste ideju unapređivanja SO i idealnog SO¹⁰⁹ kako bi objasnili mogućnost greške.¹¹⁰

Sva ova objašnjenja su varijacija osnovne ideje da učesnik u moralnoj praksi svojim prihvatanjem nekog obavezivanja kao prikladnog istovremeno smatra da bi to obavezivanje bilo prisutno i u idealnom SO koje bi bilo rezultat serije unapređivanja postojećeg SO tog delatnika. Iz

¹⁰⁷ Za ekspresivističko objašnjenje nekonzistentnosti, videti poglavlje 5.

¹⁰⁸ Svaki neidealni SO je moguće unapređivati i moguće je da postoje različiti smerovi u kojima se ovo unapređivanje može kretati, uslovljeni izborom konkretnih obavezivanja iz OS koja će se menjati i redosledom njihove promene. Ovo znači da idealni SO koji je potencijalni ishod ovog unapređivanja nije jedinstven za svaki polazni SO. Takođe, formalna razmatranja potencijalnog niza OS koji se dobija uzastopnim unapređivanjem ukazuju na različite zanimljive rezultate. Jedan od njih je činjenica da je prilikom unapređenja moguće dobiti naizmenično SO koji sadrži neko obavezivanje i SO koji sadrži njegovu negaciju. U takvim situacijama ne postoji idealni SO, ili, ako koristimo potencijalno plodniju interpretaciju ovog ishoda, idealni SO postoji ali je neodređen po pitanju relevantnog stava. Najrazvijeniji pokušaj sistematskog razmatranja ovakvih implikacija unapređivanja skupa obavezivanja je tekst Gejmsterov tekst „Fallibility without Facts” (Gamester 2021). Gejmster koristi drugu od pomenutih interpretacija „oscilujućih” SO i postojanje takvih SO koristi za utemeljenje ideje o neodređenosti (eng.: „vagueness”) granica određenih moralnih svojstava nalik onoj koju imamo kod svojstava poput celavosti. Ove složene implikacije ekspresivističkog razumevanja pojma unapređenja, iako izuzetno zanimljive, nisu od naročitog značaja za osnovnu analizu moralne pogrešivosti koju razmatram u glavnom tekstu pa ću u nastavku pretpostaviti da svaki niz unapređivanja ima (najmanje jedan) stabilni idealni SO kao potencijalni ishod.

¹⁰⁹ Ovo je Gejmsterov naziv. Sinkler koristi naziv „najbolji skup stavova” (Sinclair 2021: 194).

¹¹⁰ Analize ovog fenomena koje nude ovi ekspresivisti se međusobno razlikuju u detaljima i terminologiji ali moj prikaz adekvatno opisuje osnovnu strukturu koja im je zajednička. Doprinosu drugih ekspresivista ovoj temi se ne mogu porediti po nivou detalja i razmatranih implikacija sa Gejmsterovom (Gamester 2021). Sa druge strane, prednost Sinklerovog razmatranja je u izuzetnoj integrisanosti sa preostalim elementima njegove teorije praktičnog ekspresivizma (Sinclair 2021: 193-200) . Videti prethodnu napomenu.

perspektive tog delatnika, mogućnost greške postoji upravo zato što delatnik prepoznaje mogućnost da relevantno obavezivanje, uprkos njegovom očekivanju, ipak ne bi bilo deo idealnog SO. Takođe, mogući su različiti stepeni sigurnosti na tom planu koje je moguće izraziti kao stepene sigurnosti u istinitost moralnog suda koji izražava to obavezivanje.

Ova vrsta objašnjenja prepoznavanja mogućnosti sopstvene moralne greške je zadovoljavajuća, ali smatram da je potrebno biti oprezniji nego što je to Sinkler prilikom formulisanja njegove verzije ovog objašnjenja. U tu svrhu, mislim da je potrebno potencirati činjenicu da su, pošto sva obavezivanja, kao direktivna mentalna stanja, imaju motivacionu ulogu, delatnici *motivisani* da povećavaju koherentnost svog sistema obavezivanja usaglašavanjem obavezivanja višeg i nižeg reda. U primeru iz prethodnog paragrafa, sama činjenica da obavezivanje prvog reda nije formirano u skladu sa relevantnim obavezivanjima višeg reda, relevantna obavezivanja koja uključuju neodobranje primenjenog mehanizma formiranja i odobranje alternativnog, motivišu delatnika da zameni impulsivno obavezivanje prvog reda promišljenijim. Iako ovu činjenicu o motivaciji u pozadini unapređivanja Sinkler i Gemster ne ističu, smatram da je izuzetno važna radi izbegavanja potencijalne primedbe koja bi mogla imati sledeću strukturu:

1. Videli smo da je jedna od najupadljivijih opasnosti sa kojima se suočava ekspresivizam redukcija na subjektivizam. Sinkler izbegava ovu opasnost pažljivo formirajući svoja određenja obavezivanja i relacije izražavanja, tako da je među njihovim implikacijama i činjenica da se razlozi za prihvatanje izraženih obavezivanja tipično ne tiču faktora u vezi sa subjektom koji ih izražava, već činjenica o svetu nezavisnim od stavova tog subjekta. Fokus pažnje u moralnoj diskusiji je, stoga, na ovim činjenicama a ne na mentalnom stanju bilo kog učesnika u diskusiji. Iako su te činjenice relevantni razlozi za prihvatanje određenih obavezivanja zato što ih obavezivanja višeg reda učesnika u diskusiji tretiraju kao takve, ti stavovi višeg reda su potpuno van fokusa. Rezultujuća semantika moralnog jezika, u skladu sa ovom činjenicom, ne uključuje referiranje na pomenuta mentalna stanja kao deo značenja moralnih rečenica i termina.¹¹¹
2. Objašnjenje prepoznavanja mogućnosti sopstvene moralne greške koje se poziva na prepoznavanje mogućnosti da idealni SO koji bi bio rezultat (postepenog) unapređivanja trenutnog SO tog delatnika ponovo preti da redukuje ekspresivizam na subjektivizam, odnosno da poništi rezultat ostvaren primenom strategije opisane u 1. Ono što ukazuje na ovu mogućnost jeste činjenica da je teško objasniti kako je moguće da je *uvid* delatnika u sopstvenu mogućnost greške svodiva na *prepoznavanje* mogućnosti da relevantno obavezivanje ne bi bilo deo idealnog SO tog delatnika, a da se pritom izbegne referiranje na taj SO u okviru delatnikovog razumevanja *značenja* greške. Ovo implicira da, uprkos Sinklerovom velikom naporu da izbegne redukciju svoje teorije na subjektivizam, tretiranjem ekspresivizma kao metasemantičke (a ne semantičke) teorije, ovakav tretman objašnjenja prepoznavanja mogućnosti sopstvene greške ne može da se predstavi kao metasemantičko već samo kao semantičko objašnjenje. Drugim rečima, po ovom objašnjenju: „Možda se varam u vezi sa X” *znači* „Možda X ne bi bilo deo mog idealnog SO”. Ova *semantička* analiza je subjektivistička, što ekspresivisti koji smatraju da je važno realizovati kvazirealistički program ne mogu sebi da dopuste.

Očigledno je da od mogućnosti izbegavanja prethodnog zaključka zavisi održivost prikazane vrste objašnjenja mogućnosti moralne greške, a pošto je ova vrsta objašnjenja, pored toga što ga Sinkler zastupa, trenutno najpopularnija među ekspresivistima koji ozbiljno shvataju kvazirealistički program,

¹¹¹ U poglavlju 5 smo videli da ova semantika može biti identična nekoj od semantika koju koristi deskriptivistička metasemantika (poput propozicionalne i semantike istinosnih uslova) .

jasno je da je pitanje o tome da li ova mogućnost postoji od velikog značaja. Nisam uveren da Sinklerova teorija u svojoj trenutnoj formi obezbeđuje zadovoljavajući odgovor. Ovo nije do toga što je postojeći odgovor nezadovoljavajući, već do toga što ga Sinkler ne razvija pa nije jasno da li je zadovoljavajući. U knjizi „Praktični ekspresivizam” koja predstavlja najrazvijeniju formu njegove teorije do danas, Sinkler, u okviru objašnjenja mogućnosti moralne greške, piše¹¹²:

„U ovim okvirima, smatrati da je moralni stav prvog reda... prikladan, znači smatrati da njega zahtevaju stavovi drugog reda koje delatnik promišljeno prihvata i *smatra neunapredljivim*.... Patnja¹¹³ je relevantna za prikladnost stava prvog reda zato što delatnik prihvata stav drugog reda koji određuje da je patnja uslov prikladnosti posedovanja stavova prvog reda (*i smatra da se takvi stavovi drugog reda ne mogu unaprediti*). Uopšteno, smatrati da je stav prikladan znači smatrati da zadovoljava standarde formiranja stavova koje delatnik prihvata (*i smatra neunapredljivim*).” (Sinclair 2021: 194-195) [moj kurziv]

Naravno, moja analiza ukazuje na to da se potencijalni problem ovde krije u potrebi da se objasni pod kojim uslovima delatnik *smatra neunapredljivim* neki skup stavova. Međutim, Sinkler se ne obazire na ovaj problem iz čega bi se moglo zaključiti da ga ne primećuje ili da ga bar ne smatra važnim.

Međutim, da je Sinkler (u međuvremenu postao) svestan ovog problema, jasno je iz teksta koji je pisao sa Čemberleynom, u kom oni tvrde:

„[Iz prethodnog] ne sledi da, ako bi bilo ko od nas potpuno i koherentno prihvatio bilo koje konkretno moralno verovanje, to verovanje *mora* biti istinito, bar iz perspektive tog delatnika. Ovo bi protivrećilo uobičajenoj pretpostavci da ne možemo fiksirati moralne činjenice jednostavno fiksiranjem naših stavova. Kvazirealista može lako izbeći ovaj problem pošto, imajući u vidu minimalističke tretmane pojmova poput ‘istine’ i ‘greške’, ne mora da obezbedi bilo kakvo teorijsko objašnjenje prirode greške, ili kada do greške dolazi.” (Sinclair & Chamberlain 2022: 44) [naglasak u izvornom tekstu]

Iako je ovde očigledno prepoznavanje nečega poput potencijalne primedbe koju sam formulisao, odgovor nije konzistentan sa objašnjenjem koje praktični ekspresivizam nudi, odnosno sa Sinklerovim pristupom iz prethodnog citata. U njemu Sinkler *daje* ekspresivističko objašnjenje greške ali ne pominje potencijalni problem koji sledi, dok u tekstu iz drugog citata pokušava da ga *izbegne* izbegavanjem davanja objašnjenja greške.

Na osnovu ovog razmatranja, smatram da je potrebno posvetiti pažnju ovom problemu u daljem razvoju praktičnog ekspresivizma. Ne tvrdim da imam razvijen zadovoljavajući odgovor koji bi bio konzistentan sa praktičnim ekspresivizmom, ali moj predlog smera u kom smatram da bi odgovor mogao da se razvije jeste sledeći.

Očigledno je potrebno izbeći fokusiranje delatnika na predviđanja u vezi sa sopstvenim idealnim sistemom obavezivanja. Ako dopustimo ovo fokusiranje, pristanak na verziju subjektivizma neizbežno sledi. Način na koji zastupnik praktičnog ekspresivizma može ovo izbeći već sam sugerisao u paragrafu neposredno pre predstavljanja strukture potencijalne primedbe. Naime, potrebno je osloniti se na *motivaciju* u pozadini svakog konkretnog koraka unapređivanja SO. S obzirom na to da su stavovi višeg reda dispoziciona direktivna stanja, oni direktno motivišu promenu načina na koji

¹¹² U ovom citatu „smatrati” treba razumeti kao „smatrati iz perspektive delatnika”.

¹¹³ Stav prvog reda koji Sinkler ovde razmatra je neodobranje „odbacivanje novorođenčadi” praktikovano u nekim antičkim kulturama (Sinclair 2021: 195). Razlog za ovaj stav je činjenica da takav tretman novorođenih beba izaziva patnju.

delatnik formira stavove prvog reda *a da pritom ne pomeraju fokus delatnika na sebe*. Konkretno, stav drugog reda koji motiviše formiranje stavova neodobravanja prvog reda prema postupcima koji proizvode patnju, pomera fokus na posledice postupaka koji se ocenjuju, a *ne na činjenicu da delatnik poseduje ovaj stav drugog reda*. Ovo nije ništa novo, pošto smo ovu vrstu pristupa koristili za objašnjenje smislenosti davanja razloga za prihvatanje moralnih stavova. Ono što treba objasniti jeste kako *niz* ovakvih unapređivanja čiji ishod je idealni SO može objasniti delatnikov uvid u mogućnost greške, a da pritom ne uključuje potrebu da se delatnik fokusira na taj niz u ovom razumevanju. Drugim rečima, potrebno je objasniti kako idealni SO može da bude *regulativni ideal za delatnika*, a da ga delatnik ne prepoznaje kao *eksplicitan cilj* unapređivanja i kriterijum greške. Moj predlog je da primenimo u ovoj situaciji ono što već znamo o samorazumevanju delatnika na svakom koraku unapređivanja. Delatnik, tipično, na svakom koraku prepoznaje da je postao osetljiv na *prave* razloge (tipično. objektivne karakteristike predmeta vrednovanja na koje mu skreću pažnju stavovi višeg reda) koji su mu, često iz introspektivno nejasnih razloga, izmicali do tad. Iskustva ove vrste ga navode da pretpostavi da su slične situacije moguće i u budućnosti. Zato svaki put kada promišljeno formira ili prihvati kao adekvatan novi stav, iako ovo podrazumeva da smatra da je taj stav adekvatna reakcija na relevantne razloge, on ipak dopušta mogućnost da bi nakon dužeg ili pažljivijeg promišljanja, sazrevanja ili izlaganja novim iskustvima, uključujući i moralne diskusije, prepoznao nove razloge koji bi ga naveli da promeni taj stav. Naravno, ono što se dešava je povećanje koherentnosti njegovog sistema stavova, ali ovo povećanje koherentnosti nije ono čemu delatnik teži, već se realizuje zahvaljujući motivaciji da se adekvatno reaguje na relevantne objektivne razloge. Delatnik svoj cilj vidi kao prilagođavanje svojih stavova objektivnim razlozima, a ne (primarno) kao povećanje koherentnosti svog sistema stavova. Ako je ovaj prikaz samorazumevanja delatnika adekvatan, onda je potrebno razumeti Sinklerovu tezu da u slučaju prihvatanja nekog stava delatnik smatra stavove višeg reda koji ga podržavaju neunapredljivim na način koji ne implicira da delatnik razume unapredljivost onako kako je ekspresivista razume kada tu ideju upotrebljava da bi dao metaetičko objašnjenje mogućnosti greške. Za delatnika unapredljivost može biti nešto poput „mogućnosti da će se dodatnim razmatranjem relevantnih faktora doći do zaključka da taj stav ipak nije prikladan”.

Ako je ovaj moj predlog adekvatan, moguće je zadržati Sinklerovu tezu iz prvog citata, uz izbegavanje svođenja ekspresivizma na subjektivizam. U tom slučaju, teza iz drugog citata ne objašnjava šta je to što omogućava ekspresivisti izbegavanje ovog problema, ali je i suvišna pošto ekspresivista *može* da ponudi objašnjenje prepoznavanja mogućnosti sopstvene moralne greške.

8. Zaključak

U ovoj disertaciji sam nastojao da odbranim tezu da je praktični ekspresivizam Nila Sinklera teorija sa najboljim izgledima na uspešno ostvarenje kvazirealističkog projekta, da razmotrim njegove odgovore na primedbe kojima su različite ekspresivističke teorije izložene, da anticipiram neke od novih primedbi koje se mogu uputiti njegovom pristupu, kao i da ponudim svoje odgovore na njih. Pošto u mom razmatranju nisam sistematski posvećivao pažnju poređenju Sinklerove teorije sa *svim* popularnim ekspresivističkim alternativama, dok sam neke alternative, poput hibridnog ekspresivizma ostavio po strani¹¹⁴, smatram da je prikladno da u zaključku sumiram već izložene i ekspliciram druge razloge zbog kojih smatram da je njegova teorija uspešnija od konkurentskih kada je u pitanju projekat opravdavanja naizgled realističkih pretpostavki i formi moralne prakse, projekat poznat pod nazivom „kvazirealizam”.

8.1. Prednosti praktičnog ekspresivizma u odnosu na ekspresivističke alternative

8.1.1. Prednosti u odnosu na alternative koje ne uključuju kvazirealizam

Da bi teorijska i metodološka pozadina na kojoj gradim ovo poređenje bila jasnija, korisno je da najpre rezimiram objašnjenje motivacije za projekat „kvazirealizma”.¹¹⁵ Iako su najraniji nekognitivisti poput Ejera bili zadovoljni revizionističkim implikacijama po pitanju pretpostavki učesnika u moralnoj praksi, metaetika se iskristalisala kao disciplina koja nastoji da objasni moralnu praksu *kakvu je zatičemo*. Zato je revizija ove prakse opravdana samo u slučaju da je to neophodno, na primer ako bi se ispostavilo da su pomenute pretpostavke međusobno nekonzistentne. Očigledno je da na ovom nivou početnu prednost imaju teorije koje impliciraju što je moguće manju reviziju. Ovo je razlog zašto je ekspresivizam često bio (i, iako u manjoj meri, još uvek jeste) posmatran kao *prima facie* inferioran pristup u odnosu na realistički. Ako ovo imamo na umu, jasno je zašto su ekspresivisti koji shvataju ozbiljno sugerisanu potrebu za opravdavanjem pretpostavki moralne prakse, i čije teorije u manjoj ili većoj meri uspevaju u zadovoljenju ove potrebe, u prednosti u odnosu na ranije teorije poput Ejerovog emotivizma. Međutim, isti kriterijum uspešnosti u izbegavanju revizije naših pretpostavki možemo koristiti i za međusobno poređenje različitih ekspresivističkih teorija koje pripadaju ovoj kvazirealističkoj kategoriji. U narednih nekoliko odeljaka ću porediti Sinklerov praktični ekspresivizam sa nekoliko drugih kvazirealističkih teorija,¹¹⁶ pri čemu ću koristiti uspešnost u izbegavanju revizionističkih implikacija kao osnovni kriterijum za procenu njihovog kvaliteta.

8.1.2 Prednosti u odnosu na Bleburnov pristup

Kada su u pitanju kvazirealističke teorije, najuticajniji autori su svakako Bleburn i Gibard. Svakome ko je upućen u radove ova dva filozofa su neki od centralnih argumenata koje sam razmatrao u prethodnim poglavljima kao deo Sinklerove teorije već poznati, a Sinkler se često i eksplicitno poziva na njihove teze i slobodno ih koristi prilikom razvijanja njegove teorije.¹¹⁷ Ova činjenica otežava

¹¹⁴ Videti peto poglavlje.

¹¹⁵ Za detaljno objašnjenje, videti prva tri poglavlja.

¹¹⁶ Pošto sam se operedelio za korišćenje termina „kvazirealizam” kao naziva za projekat u okviru ekspresivizma, izraz „kvazirealističke teorije” ovde referira na ekspresivističke teorije čiji centralni fokus zauzima nastojanje da se taj projekat realizuje.

¹¹⁷ Za primere Sinklerovog oslanjanja na Bleburnove i Gibardove argumente, videti Sinclair 2021: 28, 52, 60, 77, 80, 97, 105, 144, 180, 186. Naziv „praktični realizam” Sinkler preuzima od Gibarda, iako ga koristi za svoju teoriju koja je bliža Bleburnovoj (Sinclair 2021: xiii).

poređenje njihovih teorija, pošto je primamljivo tumačiti, na primer, Blekburnovu teoriju učitavajući u nju Sinklerove teze kao na neki način već implicitno prisutne. Ovakvo tumačenje, koje bi znatno umanjilo značaj Sinklerovog originalnog doprinosa, jeste neopravdano. Sinklerov doprinos je u sintezi i modifikaciji argumenata koji su bili prisutni kod uticajnih kvazirealista i njihovom teorijskom objedinjavanju koje se zasniva na isticanju značaja funkcije moralne prakse. Ovaj fokus mu je, kako sam nastojao da pokažem, omogućio da demonstrira kako postojeći kvazirealistički argumenti nisu osuđeni na status *ad hoc* manevara koji imaju za cilj očuvanje ekspresivizma u susretu sa primedbama zasnovanim na ukazivanju na navodnu intuitivnu neplauzibilnost njegovih implikacija. Ovde je važno imati na umu da su Gibard i Blekburn, kao pioniri kvazirealističkog projekta,¹¹⁸ postepeno gradili i menjali svoje teorije, dok su novije generacije ekspresivista, poput Sinklera, Gejmstera i Goluba, imali početnu prednost koja se sastojala u mogućnosti da nadovezuju svoje teorije na već plodne doprinose svojih prethodnika. Posledica ove istorijske činjenice je veća sistematičnost novih ekspresivista u kontrastu sa parcijalnošću i nedostatku objedinjenosti ranijih doprinosa, kao i činjenici da je često teško interpretirati najnoviju poziciju ranijih teoretičara usled činjenice da su pod uticajem novih doprinosa drugih autora menjali svoje argumente i zaključke, a da pritom nije jasno koji su aspekti njihovih ranijih teorija ostali nepromenjeni. Moja rezultujuća uporedna ocena je da prednost Sinklerovog u odnosu na Blekburnov ekspresivizam leži, ne toliko u boljim argumentima, koliko u većoj sistematičnosti i objedinjenosti njegove teorije, kao i lakoj interpretaciji njegovog trenutnog stanovišta i njegovih detaljnih implikacija.

8.1.3. Prednosti u odnosu na globalni ekspresivizam

Prilikom razmatranja moralnog neslaganja pomenuo sam da je Sinklerov praktični ekspresivizam kompatibilan sa globalnim ekspresivizmom, ali da ću ga tretirati kao lokalnu teoriju, pošto je jedna od njegovih većih prednosti upravo u tome što može uspešno da odgovori na prigovore u susretu sa kojima su globalne ekspresivističke teorije razvijane, a da pritom izbegne teret problema sa kojima se ove teorije suočavaju.¹¹⁹ Drugim rečima, u svojoj lokalnoj verziji, praktični ekspresivizam poseduje sve vrline globalnog ekspresivizma bez njegovih mana. O kakvim manama se radi? I u odgovoru na ovo pitanje korisno je osloniti se na centralnu motivaciju za pristupanje projektu kvazirealizma: izbegavanje revizionističkih implikacija. Globalni ekspresivizam je razvijan kao proširenje domena teorija koje su prvobitno usmeravane samo na normativni diskurs. Ovo proširenje je delom prirodna reakcija na ukazivanje na problematičnost podvajanja značenja termina poput „istina”, „neslaganje” i „verovanje”. Jedan od načina da se izbegne ovo podvajanje jeste ukazivanje na prikladnost upotrebe ekspresivističke verzije ovih pojmova u *svim* domenima jezika a ne samo u normativnom. Problem sa ovim pristupom jeste taj što implicira izuzetno dalekosežnu reviziju postojećih teorija o funkcionisanju jezika u drugim domenima, a samim tim i u oblastima filozofije poput metafizike, filozofije duha, jezika i nauke. Ova vrsta radikalnog preokreta koji obuhvata različite oblasti nije uvek loša, ali joj treba pristupati iz razloga koji su dovoljno jaki kako bismo je opravdali. Imajući ovo u vidu, poželjno je izbeći ovu vrstu implikacija u kontekstu u kom je motivisana samo potrebom odbrane ekspresivizma u metaetici. Ovo još više važi ako postoji alternativa koja nudi adekvatnu odbranu bez pomenutih implikacija, a Sinklerov ekspresivizam je upravo takva alternativa. Njegova teorija omogućava odgovor na prigovor o podvajanju ukazivanjem na to da podvajanja na

¹¹⁸ Preciznije, oni su pioniri pristupa u kom kvazirealizam zauzima posebno istaknuto centralno mesto. Na ovom projektu su u većoj ili manjoj meri radili i raniji nekognitivisti, poput Stivensona, ali ga nisu eksplicitno artikulisali kao centralnu temu. Videti prvo poglavlje i napomenu 3.

¹¹⁹ Videti odeljak 4.1.

nivou osnovnog značenja termina nema. Na primer, minimalni pojam istine se odnosi i na moralni i na ostale domene. Za razliku od globalnog ekspresivizma, ova jedinstvenost omogućava razliku na nivou konkretne realizacije koja je različita u različitim domenima. U slučaju moralnog domena, sintaksička disciplina određuje kriterijume za procenu istinitosti koji su u vezi sa prikladnošću predložene politike postupanja, dok u naučnom i svakodnevnom opisnom domenu, disciplina određuje kriterijume u vezi sa prikladnošću shvaćenoj kao verna deskripcija stanja stvari u svetu.¹²⁰¹²¹ Većina drugih spornih pojmova dobija sličan tretman u praktičnom ekspresivizmu.¹²² Svaki od ovih pojmova ima objedinjujuće osnovno određenje sa različitim realizacijama u različitim domenima. Ovaj pristup omogućava izbegavanje kako podvajanja tako i revizije, pošto je realizacija u deskriptivnom domenu adekvatno opisana tradicionalnim teorijama. Umesto revizije, prisutno je razjašnjenje dubljeg nivoa na kome je ostvareno jedinstvo sa moralnim domenom.

8.1.4. Prednosti u odnosu na hibridni ekspresivizam

Iako sam klasu hibridnih teorija koristio uglavnom radi kontrasta sa verzijom praktičnog ekspresivizma na koju sam sa fokusirao u ovoj disertaciji, mislim da je na ovom mestu prikladno reći nešto više o njima, zato što su hibridne teorije veoma prisutne u novijoj literaturi o ekspresivizmu.¹²³ Kao što je slučaj sa globalnim ekspresivizmom, i hibridni je, striktno govoreći, kompatibilan sa praktičnim ekspresivizmom utoliko što hibridna mentalna stanja mogu da zadovoljavaju određenje moralnog obavezivanja i mogu se plasirati sa ciljem praktične koordinacije u smislu koji implicira određenje relacije izražavanja u osnovi Sinklerove teorije. Moralna obavezivanja shvaćena kao hibridna stanja imaju deskriptivnu i direktivnu komponentu. Hibridne teorije se oslanjaju na deskriptivnu komponentu u objašnjenju mogućnosti moralnog neslaganja, moralne logike i istine, pritom koristeći već postojeće deskriptivističke tretmane ovih fenomena. Međutim, kao i u slučaju globalnog ekspresivizma, smatram da je poželjno fokusirati se na *čistu*¹²⁴ verziju praktičnog ekspresivizma, što sam u ovoj disertaciji i učinio, zato što praktični ekspresivizam, kao što smo videli, omogućava objašnjenje svih pomenutih fenomena bez oslanjanja na tradicionalna deskriptivistička objašnjenja. Prednost takve čiste teorije je što izbegava primedbe sa kojima se hibridne teorije suočavaju. Među uticajnijim primedbama su one koje ukazuju na kontraintuitivne posledice teze da moralna obavezivanja imaju dva aspekta od kojih samo jedan objašnjava fenomene poput moralnog neslaganja ili nekonzistentnosti (Fletcher & Ridge 2014, Sinclair 2021: 265). Na primer, ako je stanje izraženo tvrdnjom da je mučenje pogrešno, kombinacija (deskriptivnog) stanja koje reprezentuje mučenje kao aktivnost koja proizvodi poniženje i patnju i (direktivnog) stanja neodobravanja aktivnosti koje proizvode poniženje i patnju, može delovati nezadovoljavajuće objasniti nekonzistentnost ove tvrdnje sa tvrdnjom da mučenje *nije* pogrešno samo na osnovu nekonzistentnosti između deskriptivnih komponenti (u ovom slučaju deskriptivnog stanja koje ne prikazuje mučenje kao aktivnost koja uvek proizvodi poniženje i patnju i onog koje ga prikazuje kao takvog). U ovakvim slučajevima, plauzibilno je tvrditi da je nekonzistentnost prisutna na nivou kompletnih mentalnih stanja a ne samo jedne od

¹²⁰ Zapravo, u domenu naučne upotrebe jezika, situacija je složenija posto čak i odbacivanje globalnog ekspresivizma ostavlja mogućnost da se usvoji ekspresivističko objašnjenje govora o uzročnosti ili o prirodnim zakonima. Ovo bi i dalje bila verzija lokalnog ekspresivizma kao i verzije koje upotrebljavaju ovu vrstu objašnjenja u domenu estetike.

¹²¹ O ulozi discipline u određenju istinopogodnosti, videti odeljak 6.1.

¹²² Izuzetak je pojam verovanja koji ima dve različite verzije bez zajedničke osnove: robusnu i minimalnu. Videti odeljak 6.2.

¹²³ Videti napomenu 5 i Ridge 2014.

¹²⁴ U ovom kontekstu, čista je svaka ekspresivistička teorija koja nije hibridna, odnosno u kojoj su mentalna stanja izražena u moralnim tvrdnjama u potpunosti direktivna, odnosno nemaju deskriptivnu komponentu.

njihovih komponenti. Prednost čistog praktičnog ekspresivizma je izbegavanje ovih neplauzibilnih implikacija.

Ako je moja procena uporedne prednosti Sinklerove teorije u odnosu na rivale adekvatna, ovo znači da bi imalo smisla posvetiti joj posebnu pažnju u daljem istraživanju kvazirealizma.

8.2. Poređenje sa kognitivističkim alternativama i ukupna ocena praktičnog ekspresivizma

U ovoj disertaciji sam nastojao da pokažem na koji način Sinklerov praktični ekspresivizam može uspešno da pristupi realizaciji kvazirealističkog projekta koji on karakteriše kao „krojenje propozicionalne odeće od ekspresivističke tkanine” (Sinclair 2021: 80). Sinklerov cilj je pokazivanje da je ekspresivizam ravnopravan kandidat za adekvatnu metaetičku teoriju, odnosno da su navodne prednosti realističkih alternativa samo prividne (Sinclair 2021: vii). Smatram da je ovaj, relativno skroman, cilj svakako uspešno ostvario. Glavne razloge za ovu tvrdnju vidim u činjenici, na koju sam ukazivao u prethodnim poglavljima, da Sinklerova teorija ima resurse za uspešan odgovor na dve klase primedbi koje obuhvataju najveći broj konkretnih primedbi koje su upućivane kvazirealističkom ekspresivizmu u postojećoj literaturi i koje sam nazvao (1) primedbama *na osnovu intuicija* i (2) primedbama *na osnovu teorijskog usložnjavanja*. Mislim da je fokusiranje na ove dve klase primedbi korisno zato što se većina uticajnih primedbi iz literature može svrstati u jednu od njih i zato što, bez obzira na to o kojim se konkretno pretpostavkama moralne prakse radi, slična strategija može da se primeni za formiranje odgovora, konzistentnih sa Sinklerovim pristupom, na sve primedbe koje pripadaju istoj klasi.

Primedbe na osnovu intuicija se zasnivaju na tezi da je predloženo ekspresivističko objašnjenje nekog pojma (poput istine) ili fenomena (poput neslaganja) neadekvatno zato što ne odgovara intuicijama o prirodi tog pojma ili fenomena koje dele učesnici u moralnoj praksi. Na sve ove primedbe može se odgovoriti ukazivanjem na neosnovanost teze o postojanju tih intuicija ili ukazivanjem na „zagađenost” relevantnih intuicija tradicionalnim (najčešće realističkim) metaetičkim teorijama. Svi odgovori koje sam nudio na primedbe ovog tipa, kao i odgovori koje Sinkler nudi, za konkretna objašnjenja pretpostavki, iako se razlikuju na nivou detalja, dele ovu osnovnu strukturu. Na primer, Sinklerov tretman nekonzistentnosti, koji sam razmatrao u petom poglavlju, zasniva se na ukazivanju na to da su rečenice nekonzistentne onda kada obavezivanja koja one izražavaju ne mogu sva da obave svoju funkciju. Primedba se u ovom slučaju usmerava na navodnu rasprostranjenost intuicije da pod nekonzistentnošću nekog skupa rečenica mislimo na nešto drugo: na nemogućnost da sve rečenice iz ovog skupa budu (istovremeno) istinite. Međutim, plauzibilan odgovor u ovom slučaju glasi da, iako ova intuicija jeste prisutna kad su u pitanju svakodnevni opisni domeni jezika, nije prisutna kao deo upotrebe jezika u moralnoj praksi, a u meri u kojoj jeste, prisutna je samo kod zastupnika metaetičkog deskriptivizma.

Primedbe na osnovu teorijskog usložnjavanja se, sa druge strane, oslanjaju na jedan od centralnih kriterijuma za uporednu ocenu uspešnosti teorija: mogućnost da se malim brojem principa objasni veliki broj fenomena. Ove primedbe ukazuju na to da, u slučaju kada postoje deskriptivističke teorije o nekim pojmovima ili fenomenima u vanmoralnim domenima, realističke metaetičke teorije koje primenjuju isto objašnjenje i za moralni domen imaju prednost u odnosu na ekspresivističke teorije koje za ovaj domen uvode različito objašnjenje. Ta prednost se sastoji u njihovoj jednostavnosti (jednoj vrsti objašnjenja umesto više njih) i moći objašnjenja (pomenuto objašnjenje objašnjava funkcionisanje jezika u većem broju domena). Na ovom mestu dolazi do posebnog izražaja značaj sistematičnosti u Sinklerovom pristupu. Druge ekspresivističke teorije (sa izuzetkom globalnih) zaista umnožavaju vrste objašnjenja. Međutim, Sinkler prilikom formulisanja opravdanja svake od

pretpostavki moralne prakse nastoji da, ukoliko je to moguće, ponudi jedinstveno objašnjenje za sve domene koje, pozivajući se na funkciju domena, omogućava njihovo razlikovanje kao posledicu razlike u ovim funkcijama. Za razliku od pristupa koji kontrastira minimalnu teoriju istine teoriji istine kao korespondencije, na primer, Sinkler posmatra minimalnu teoriju istine kao univerzalno adekvatnu, a onda ostavlja prostor za nešto nalik teoriji istine kao korespondencije ukazujući na posebnu disciplinu koju jezik ima u deskriptivnim domenima i koju diktira ova deksriktivna funkcija. Na ovaj način, istina kao korespondencija je samo posebna manifestacija minimalno shvaćene istine. Na ovaj način Sinklerov praktični ekspresivizam izbegava teorijsko usložnjavanje, pošto zadržava jedinstvenost objašnjenja na osnovnom nivou, a da pritom ne poseže za globalnim ekspresivizmom.¹²⁵

U ovoj disertaciji sam se fokusirao na razmatranje pretpostavki o smislenosti ideje moralnog neslaganja, moralnih razloga, ugradljivosti u sofisticirane sintaksičke kontekste, istine i mogućnosti moralne greške. Među pitanjima koja nisam razmatrao, ali koje ne unosi prostor za primedbe bitno različite od razmatranih, jeste objašnjenje podrećenične strukture. Zajedno, ova pitanje pokrivaju većinu pretpostavki iz liste koju sam predstavio u odeljku 2.3.1. Smatram da je kapacitet Sinklerove teorije da pruži odgovore na primedbe iz dve razmatrane klase na objašnjenje pretpostavki sa pomenute liste razlog za optimizam po pitanju mogućnosti formiranja odgovora na nove primedbe koje će joj možda biti upućene u budućnosti.

¹²⁵ Videti odeljak 8.1.3.

Bibliografija

- Akhlaghi, F. 2023. „The Problems of Creeping Minimalism”, *Philosophy* 98 (3):327-343.
- Alston, W. 2000. *Illocutionary Acts and Sentence Meaning*. Ithaca, NY: Cornell.
- Asay, J. 2013. „Truthmaking, metaethics, and creeping minimalism”, *Philosophical Studies* 163: 213-232.
- Austin, J. L. 1962. *How to do things with words, 2nd Edition*. Oxford: Oxford University Press.
- Ayer, A. J. 1936. *Language, Truth and Logic*. London: Gollancz.
- Ayer, A. J. 1946. „Freedom and Necessity”, *Polemic no.5*. Preštampano u Ayer, A. J. 1954. *Philosophical Essays*. London: Macmillan. 231–49.
- Ayer, A. J. 1949. „The Analysis of Moral Judgements”, *Horizon xx(117)*. Preštampano u Ayer, A. J. 1954. *Philosophical Essays*. London: Macmillan. 231–49.
- Ayer, A. J. 1973. *The Central Questions of Philosophy*. London: Penguin.
- Bagnoli, C. 2021. „Constructivism in Metaethics”. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2021 Edition)*, Edward N. Zalta (ed.).
- Baker, D. 2021. „If You’re Quasi-Explaining, You’re Quasi-Losing”. *Oxford Studies in Metaethics Vol. 16*.
- Bar-On, D., Chrisman, M. 2009. „Ethical Neo-Expressivism”, u R. Shafer-Landau, ed., *Oxford Studies in Metaethics vol. 4*. Oxford: Oxford University Press. 132–65.
- Beaney, M. 1997. *The Frege Reader*. Oxford: Blackwell.
- Bex-Priestley G., Gamester W. 2023. „Sidestepping the Frege-Geach problem”, *The Philosophical Quarterly*, qpad039.
- Blackburn, S. 1973. „Moral Realism” u J. Casey, ed., *Morality and Moral Reasoning*. London: Methuen. 101–24. Preštampano u Blackburn 1993a.
- Blackburn, S. 1980. „Truth, Realism and the Regulation of Theory”, *Midwest Studies in Philosophy V*: 353–71.

- Blackburn, S. 1981. „Rule-following and Moral Realism” u S. H. Holtzman and C. M. Leich, eds, *Wittgenstein: to Follow a Rule*. London: Routledge and Kegan-Paul.
- Blackburn, S. 1984. *Spreading the Word*. Oxford: Clarendon Press.
- Blackburn, S. 1985a. „Errors and the Phenomenology of Value” u T. Honderich, ed., *Morality and Objectivity*. London: Routledge and Kegan-Paul. Tekst preštampán u Blackburn 1993a.
- Blackburn, S. 1985b. „Supervenience Revisited” u I. Hacking, ed., *Exercises in Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blackburn, S. 1987. „Morals and Modals” u C. Wright and G. Macdonald, eds, *Fact, Science and Value, Essays in Honour of A.J. Ayer’s Language, Truth and Logic*. Oxford: Blackwell. Tekst preštampán u Blackburn 1993a.
- Blackburn, S. 1988a. „How to be an Ethical Anti-realist”, *Midwest Studies in Philosophy 12*: 361–75. Tekst preštampán u Blackburn 1993a.
- Blackburn, S. 1988b. „Attitudes and Contents”, *Ethics 98*: 501–17.
- Blackburn, S. 1991. „Just Causes”, *Philosophical Studies 61*: 3–17.
- Blackburn, S. 1992a. „Gibbard on Normative Logic”, *Philosophy and Phenomenological Research 52*: 947–52.
- Blackburn, S. 1992b. „Morality and Thick Concepts— II, Through Thick and Thin”, *Aristotelian Society Supplementary Volume 66*.
- Blackburn, S. 1993a. *Essays in Quasi-Realism*. Oxford: Oxford University Press.
- Blackburn, S. 1993b. „Circles, Finks, Smells and Biconditionals” u J. Tomberlin, ed., *Philosophical Perspectives: Volume VII, Language and Logic*. Atascadero, CA: Ridgeview. 259–81.
- Blackburn, S. 1993c. „Realism: Quasi or Queasy?” u J. Haldane and C. Wright, eds, *Reality, Representation and Projection*. New York: Oxford University Press.
- Blackburn, S. 1995. „The Flight to Reality” u R. Hursthouse, G. Lawrence, and W. Quinn, eds, *Virtues and Reasons: Philippa Foot and Moral Theory*. Oxford: Clarendon Press.
- Blackburn, S. 1998a. *Ruling Passions*. Oxford: Clarendon Press.

- Blackburn, S. 1998b. „Wittgenstein, Wright, Rorty and Minimalism”, *Mind* 107: 157–80. Blackburn, S. 2000. „Relativism” u *The Blackwell Guide to Ethical Theory*, ed. H. LaFollette. Oxford: Blackwell.
- Blackburn, S. 2001. *Reply. Philosophical Books* 42: 27–32.
- Blackburn, S. 2002. „Précis of Ruling Passions” i „Replies”, *Philosophy and Phenomenological Research* 65: 122–35 i 164–76.
- Blackburn, S. 2005a. „Success Semantics” in H. Lillehammer and D. H. Mellor, eds, *Ramsey’s Legacy*. Oxford: Clarendon Press. 22–36.
- Blackburn, S. 2005b. „Quasi-realism no Fictionalism” in M. E. Kalderon, ed., *Fictionalism in Metaphysics*. Oxford: Oxford University Press.
- Blackburn, S. 2006a. „Antirealist Expressivism and Quasi-Realism”. U D. Copp, ed., *The Oxford Handbook of Ethical Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Blackburn, S. 2006b. „The Semantics of Non-Factualism, Non-Cognitivism, Quasi-Realism”. U M. Devitt and R. Hanley, eds, *The Blackwell Guide to the Philosophy of Language*. Oxford: Blackwell.
- Blackburn, S. 2009. „Truth and a priori Possibility: Egan’s Charge Against Quasi-Realism” *Australasian Journal of Philosophy* 87(2): 201–13.
- Blackburn, S. 2010a. „Truth, Beauty and Goodness” u *Oxford Studies in Metaethics*, vol. 5. Oxford: Oxford University Press: 295–314.
- Blackburn, S. 2010b. „The Majesty of Reason” u *Philosophy* 85(1): 5–27.
- Blackburn, S. 2010c. *Practical Tortoise Raising: And Other Philosophical Essays*. Oxford: Oxford University Press.
- Bliss, R. & Trogon, K. 2014. „Metaphysical Grounding”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2021 Edition), Edward N. Zalta (ed.).
- Button, T. 2018. *forallx: Cambridge*. Modifikovana verzija izvornog open licence teksta *forallx* (autor Magnus, P.D.). <https://www.homepages.ucl.ac.uk/~uctytbu/forallxcam.pdf> (pristupljeno 12. 2. 2024).
- Cappelen, H., McKeever, M. 2005. „Quotation”. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2023 Edition), Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.).
- Chamberlain, J. 2021. „Moral Realism, quasi-realism and moral steadfastness”, *Ratio* 35 (1):1-12.

- Chrisman, M. „Expressivism, inferentialism, and saving the debate”, *Philosophy and Phenomenological Research* 77: 334-358.
- Darwall, S., Gibbard, A., Railton, P. 1992. „Toward Fin de Siècle Ethics: Some Trends”, *The Philosophical Review* 101(1), 115-189.
- Feldman, G., Baumeister, R. F., Wong, K. F. E. 2014. „Free will is about choosing: The link between choice and the belief in free will”, *Journal of Experimental Social Psychology* Volume 55, November 2014, 239-245.
- Fletcher, G., Ridge M, eds. 2014. *Having It Both Ways*. Oxford: Oxford University Press.
- Frankena, W. 1963. *Ethics*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Frege, G. W. 1892. „On Sense and Reference”, preštampano u A. W. Moore, ed., *Meaning and Reference*. Oxford: Oxford University Press, 1993.
- Frege, G. W. 1956. „The Thought: A Logical Inquiry” *Mind* 65(259): 289–311.
- Gamester, W. 2021. „Fallibility without Facts”, *Ergo: An Open Access Journal of Philosophy* 8.
- Garner, R. 2007. „Abolishing Morality”. *Ethical Theory and Moral Practice* 10 (5):499-513.
- Garson, J. 2000. „Modal Logic”. The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2024 Edition), Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.), u pripremi.
- Geach, P. 1965. „Assertion”, *Philosophical Review* 74: 449–65.
- Gibbard, A. 1990. *Wise Choices, Apt Feelings: A Theory of Normative Judgement*. Oxford: Oxford University Press.
- Gibbard, A. 1992. „Morality and Thick Concepts—I, Thick Concepts and Warrants for Feelings”, *Aristotelian Society Supplementary Volume* 66: 267–83.
- Gibbard, A. 1992b. „Reply to Blackburn, Carson, Hill, and Railton”, *Philosophy and Phenomenological Research* 52(4): 969–80.
- Gibbard, A. 2003. *Thinking How to Live*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Gibbard, A. 2006. „Reply to Critics”, *Philosophy and Phenomenological Research* 72(3): 729–44.

- Gibbard, A. 2011. „How Much Realism? Evolved Thinkers and Normative Concepts” u R. Shafer-Landau, ed., *Oxford Studies in Metaethics, Vol. 6*. Oxford: Oxford University Press.
- Glanzberg, M. 2006. „Truth”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2023 Edition)*, Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.).
- Golub, C. 2017. „Expressivism and realist explanations”, *Philosophical Studies* 174, 1385-1409.
- Golub, C. 2021. „Representation, Deflationism, and the Question of Realism”, *Ergo: An Open Access Journal of Philosophy* 7.
- Harcourt, E. 2005. „Quasi-Realism and Ethical Appearances”, *Mind* 114: 249–75.
- Hare, R. M. 1952. *The Language of Morals*. Oxford: Oxford University Press.
- Hare, R. M. 1963. *Freedom and Reason*. Oxford: Oxford University Press.
- Hare, R. M. 1970. „Meaning and Speech Acts”, *The Philosophical Review* 79(1): 3–24.
- Hare, R. M. 1981. *Moral Thinking*. Oxford: Oxford University Press.
- Heim, I. and Kratzer, A. 1998. *Semantics in Generative Grammar*. Oxford: Blackwell.
- Horgan, T. and Timmons, M. 2000. „Non-descriptive Cognitivism: Framework for a New Metaethic”, *Philosophical Papers* 29: 121–53.
- Hudson, W. D. 1970. *Modern Moral Philosophy*. New York: Anchor Books.
- Huemer, M. 2005. *Ethical Intuitionism*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Iacona, A. 2002. „The Expressing Relation”, *Dialectica* 56(3): 235–60.
- Jackson, F. and Pettit, P. 1998. „A Problem for Expressivism”, *Analysis* 58(4): 239–51.
- Joyce, R. 2007. „Moral Anti-Realism”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2023 Edition)*, Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.).
- Kaplan, D. 1989a. „Demonstratives” u J. Almog, J. Perry, and H. Wettstein, eds, *Themes From Kaplan*. Oxford: Oxford University Press. 481–563.
- Khani A.H. u pripremi. „Blackburn’s Wittgenstein: The Quasi-Realist” u Ali Hossein Khani & Gary N. Kemp (eds.), *Wittgenstein and Other Philosophers (Volume I)*. London: Routledge.

- Levin, J. 2004. „Functionalism”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer 2023 Edition)*, Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.).
- Lewis, D. 1972. „Psychophysical and Theoretical Identifications”, *Australasian Journal of Philosophy* 50: 249–58.
- Lewis, D. 1980. „Mad Pain and Martian Pain” u N. Block, ed., *Readings in the Philosophy of Psychology, Volumes 1 and 2*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Lewis, D. 1988. „Desire as Belief”, *Mind* 97: 323–32.
- Mackie, J. L. 1977. *Ethics: Inventing Right and Wrong*. Harmondsworth: Penguin.
- McDowell, J. 1987. *Projection and Truth in Ethics*. Lawrence: University of Kansas Press.
- McGrath, M., Frank, D. 2023. „Propositions”. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2023 Edition)*, Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.).
- Miller, A. 2019. „Ecumenical Expressivism and the Frege–Geach Problem”, *Belgrade Philosophical Annual* 32: 7–25.
- Moore, G. E. 1903. *Principia Ethica*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Moore, G. E. 1958. *Some of the Main Problems of Philosophy*. London: George Allen & Unwin Ltd.
- Newton-Smith, B. 1985. *Logic: An Introductory Course*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Nowell-Smith, P. 1954. *Ethics*. London: Penguin.
- Ogden, C. K. and Richards, I. A. 1923. *The Meaning of Meaning*. New York: Harcourt, Brace & World.
- Olson, J. 2014. *Moral Error Theory: History, Critique, Defence*. Oxford: Oxford University Press.
- Papineau, D. 2009. „Naturalism”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2009 Edition)*, Edward N. Zalta (ed.).
- Pitt, D. 2000. „Mental Representation”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2022 Edition)*, Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.).
- Price, H. 2023. „Gibbard on Quasi-Realism and Global Expressivism”, *Topoi* 42 (3):683–697.
- Railton, P. 1989. „Naturalism and Prescriptivity” u *Social Philosophy and Policy* 7(1): 151–74.

- Richardson, H.S. 2003. „Moral Reasoning”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2018 Edition), Edward N. Zalta (ed.).
- Ridge, M. 2014. *Impassioned Belief*. Oxford: Oxford University Press.
- Rosati, C.S. 2006. „Moral Motivation”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2016 Edition), Edward N. Zalta (ed.).
- Ross, A. 1968. *Directives and Norms*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Sayre-McCord, G. 2005. „Moral Realism”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2023 Edition), Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.).
- Schroeder, M. 2007. *Slaves of the Passions*. Oxford: Oxford University Press.
- Schroeder, M. 2008a. „Expression for Expressivists”. *Philosophy and Phenomenological Research* 76(1): 86–116.
- Schroeder, M. 2008b. *Being For: Evaluating the Semantic Program of Expressivism*. Oxford: Oxford University Press.
- Schroeder, M. 2008c. „What is the Frege–Geach Problem?” *Philosophy Compass* 3(4): 703–20.
- Schroeder, M. 2008d. „How Expressivists Can and Should Solve Their Problem with Negation” *Nous* 42(4): 573–99.
- Schroeder, M. 2009. „Hybrid Expressivism: Virtues and Vices” *Ethics* 119(2): 257–309.
- Schroeder, M. 2010. *Noncognitivism in Ethics*. Abingdon: Routledge.
- Schroeder, M. 2014. „Does Expressivism Have Subjectivist Consequences?” *Philosophical Perspectives* 28(1): 278–90.
- Searle, J.R., 1962. Meaning and speech acts. *The philosophical review*: 423-432.
- Shafer-Landau, R. 1994. ‘Supervenience and Moral Realism’ *Ratio* 7(2): 145–52.
- Sinclair, N. 2006. „The Moral Belief Problem”, *Ratio* 19(2): 249–60.
- Sinclair, N. 2007a. „Propositional Clothing and Belief”, *Philosophical Quarterly* 57(228): 342–62.
- Sinclair, N. 2007b. „Expressivism and the Practicality of Moral Convictions”, *Journal of Value Inquiry* 41(2–4): 201–20.

- Sinclair, N. 2008. „Free Thinking for Expressivists”, *Philosophical Papers* 37(2): 263–87.
- Sinclair, N. 2009. „Recent Work in Expressivism”, *Analysis* 69(1): 136–47.
- Sinclair, N. 2011. „Moral Expressivism and Sentential Negation”, *Philosophical Studies* 152(3): 385–411.
- Sinclair, N. 2012a. „Moral Realism, Face-Values and Presumptions”, *Analytic Philosophy* 53(2): 158–79.
- Sinclair, N. 2012b. „Metaethics, Teleosemantics and the Function of Moral Judgements”, *Biology and Philosophy* 27(5): 639–62.
- Sinclair, N. 2012c. „Expressivist Explanations”, *Journal of Moral Philosophy* 9(2): 147–77.
- Sinclair, N. 2012d. „Promotionalism, Motivationalism and Reasons to Perform Physically impossible Actions”, *Ethical Theory and Moral Practice* 15(5): 647–59.
- Sinclair, N. 2014. „On Standing One’s Ground”, *Analysis* 74(3): 422–31.
- Sinclair, N. 2016a. „Reasons, Inescapability and Persuasion”, *Philosophical Studies* 173(10): 2823–44.
- Sinclair, N. 2016b. „On the Connection Between Normative Reasons and the Possibility of Acting for Those Reasons”, *Ethical Theory and Moral Practice* 19(5): 1211–23.
- Sinclair, N. 2017a. „Reasons Internalism and the Function of Normative Reasons”, *Dialectica* 71(2): 209–29.
- Sinclair, N. 2017b. „Review: Speech and Morality by T. Cuneo”, *Analysis* 77(3): 643–8.
- Sinclair, N. 2018. „Conceptual Role Semantics and the Reference of Moral Concepts”, *European Journal of Philosophy* 26(1): 95–121.
- Sinclair, N. 2021. *Practical Expressivism*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Sinclair, N., Chamberlain, J. 2022. „The Evolutionary Debunking of Quasi-Realism”, u Diego E. Machuca (ed.), *Evolutionary Debunking Arguments: Ethics, Philosophy of Religion, Philosophy of Mathematics, Metaphysics, and Epistemology*. London: Routledge. pp. 33-55.
- Sinnott-Armstrong, W. 2000. „Expressivism and Embedding”, *Philosophy and Phenomenological Research* 61(3): 677–93.

- Smith, M. 1987. „The Humean Theory of Motivation”, *Mind* 96: 36–61.
- Smith, M. 1987. „The Humean Theory of Motivation”. *Mind, New Series, Vol. 96*, No. 381. 36-61.
- Speaks, J. 2010. „Theories of Meaning”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2019 Edition)*, Edward N. Zalta (ed.).
- Starr, W. 2019. „Counterfactuals”. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2022 Edition)*, Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.).
- Stevenson, C. L. 1937. „The Emotive Meaning of Ethical Terms”, *Mind* 46: 14–31.
- Stevenson, C. L. 1942. „Moore’s Arguments Against Certain Forms of Naturalism” u njegovoj *Facts and Values: Studies in Ethical Analysis*. New Haven, CT and London: Yale University Press (1963).
- Stevenson, C. L. 1944. *Ethics and Language*. New Haven, CT and London: Yale University Press.
- Stevenson, C. L. 1948a. „The Nature of Ethical Disagreement” u njegovoj *Facts and Values: Studies in Ethical Analysis*. New Haven, CT and London: Yale University Press.
- Stevenson, C.L. 1948b. „Meaning: Descriptive and Emotive”, *Philosophical Review* 57: 127–44.
- Stevenson, C.L. 1963. *Facts and Values*. New Haven, CT and London: Yale University Press.
- Streumer, B. 2017. *Unbelievable Errors: An Error Theory About All Normative Judgments*. Oxford, United Kingdom: Oxford University Press
- Sud, R. 2022. „Metaphysical semantics versus ground on questions of realism”, *Analysis* 82 (3):464-472.
- Tahko, T.E. 2015. *An Introduction to Metametaphysics*. Cambridge University Press.
- Tappolet, C. 2013. „Evaluative vs. Deontic Concepts”, *International Encyclopedia of Ethics*, H. LaFollette (Ed.).
- Taylor, D.E. 2020. „Deflationism, Creeping Minimalism, and Explanations of Content”, *Philosophy and Phenomenological Research* 101: 101-129.
- Tiefensee, C. 2016. „Inferentialist metaethics, bifurcations and ontological commitment”, *Philosophical Studies* 173: 2437-2459.

- Tiefensee, C. 2019. „Saving which differences? Creeping Minimalism and disagreement”, *Philosophical Studies* 176, 1905-1921
- Timmons, M. 1999. *Morality Without Foundations*. Oxford: Oxford University Press.
- Tormey, A. 1971. *The Concept of Expression*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Wedgwood, R. 2007. *The Nature of Normativity*. Oxford: Oxford University Press.
- Williams, M. 2013. „How pragmatists can be local expressivists” u Huw Price, Simon Blackburn, Robert Brandom (Eds.) *Expressivism, Pragmatism, and Representationalism*. Cambridge: Cambridge University Press: 128-144.
- Whyte, J. 1991. „The Normal Rewards of Success”, *Analysis* 51: 65–73.
- Woods, J. 2017. „The Frege-Geach problem”, u *The Routledge handbook of metaethics*: 226-242. Routledge.

Biografija autora:

Igor Stojanović je rođen 14.3.1983. u Beogradu. Završio je osnovne akademske studije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, smer filozofija, 2016. godine. Odbranio je završni rad na temu „Modalni ontološki argument”. Na master studijama, odbranio je master rad na temu „Problem Zla”. Nakon upisa doktorskih studija, od 2018. godine, zaposlen je kao istraživač pripravnik u institutu za filozofiju filozofskog fakulteta, a 2021. godine je izabran u zvanje istraživač saradnik. Od 2017. godine učestvovao je u organizovanju i sprovođenju vežbi iz predmeta „Primenjena etika”, „Uvod u etiku”, „Filozofija psihoanalize”, „Helenistička filozofija”, „Istorija filozofije 1a” i „Istorija filozofije 1”. Predsedavao je sesijom o etici i političkoj filozofiji na konferenciji *Third Belgrade Graduate Conference in Philosophy* u maju 2018. Predsedavao je drugom sesijom na konferenciji *Fourth Belgrade Graduate Conference in Philosophy* u maju 2019. Moderirao je diskusije i učestvovao u interdisciplinarnom okruglom stolu na temu „Interdisciplinarnost u nauci” na konferenciji *International Interdisciplinary Conference on Art* u maju 2019. Predavao je na temu „Zli i ponosni: koherentnost samosvesnog zla” na tribini u organizaciji udruženja studenata filozofije USF NOESIS u aprilu 2022. Učestvovao je u ulozi komentatora na međunarodnoj onlajn konferenciji *Topics in Analytic Philosophy 4* (domaćin: Univerzitet u Nišu) u februaru 2021. Objavio je radove: „Skepticizam i semantički eksternalizam”, *Theoria*, Beograd 64.1 (2021): 67-81, „Kalam kosmološki argument i aktuelna beskonačnost”, *Theoria*, Beograd 66.1 (2023): 141-164 i „Protivčinjenički kondicionali, uzročnost i asimetrija vremena”, *Theoria*, Beograd 66.3 (2023): 55-74.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Игор Стојановић

Број индекса OF 16-1

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Синклеров практични експресивизам

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 20.6.2024.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Игор Стојановић

Број индекса OF 16-1

Студијски програм Филозофија

Наслов рада Синклеров практични експресивизам

Ментор доцент др Александар Добријевић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 20.6.2024.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Синклеров практични експресивизам

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, 20.6.2024.

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.